

"CHRONIQUE DE VOLYN"

"VOLHYNIAN CHRONICLE"

ЛІТОПИСЬ ВОЛЫНИ

НЬЮ ЙОРК — БУЕНОС АЙРЕС
— ВІННІПЕГ

З М І С Т :

Дорогі Земляки	1
О. Лятуринська — Напередодні літнього сонцезвороту	2
А. К. — Блаженніший Митрополит Полікарп	4
Загинули трагічною смертю в часі Другої Світової Війни	7
Д-р В. Сенютович-Бережний — До джерел старо-руської геральд.	12
Ю. П. — Причілкові прикраси волинських хат.	23
Л. Чикаленко — Подорож з проф. Хв. Вовком по Волині.	34
Володимир Коб-Кость Бульдин — Привіт тобі, Волинь-Земля	51
Іван Дубилко — Роля Почаєва в кооперативному житті Волині	55
Арсен Шумовський — Любитів.	64
Хорунжий Х. Радчук — Бої за місто Володимир	69
В. Боровський — Національно-культурне відродження Олександрії	73
Лев О-ський — Спомин з дитячих літ	80
Т-ко — "Волинка".	82
М. Сніжко — Нищення святинь.	85
Остап Крем'янченко — На свято Покрови	89
Ол. Неприцький-Грановський — Стою на скелі	92
Прот. С. Гаюк — Польські державні свята на Волині	93
А. З. — Дещо з недавнього минулого	94
Павло Ковжун (До 15-ліття з дня смерті).	97
Із старих листів	99
Ол. Неприцький-Грановський — Каплиця в Підлісцях на Волині	105
Кап.-лейт. фльоти С. Шрамченко — Початок війни 1939-го року	106
Що пишуть про Волинь.	109
Сучасна Волинь	114
Різне. Придорожні хрести	117
Св. Івана "Лопушника".	118
Я. Гоффман — Спростовання	119
Кап.-лейт. фл. С. Шрамченко — Українські марки на Волині	120
Хроніка Інституту Дослідів Волині у Вінніпегу	120
З листів до Інституту Дослідів Волині	123
Хроніка Товариства "Волинь" у Нью Йорку	123
До читачів	127
Каталог книжок	128

Printed by

The Christian Press, Ltd., Winnipeg, Canada

ЛІТОПИС ВОЛИНИ

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЗБІРНИК ВОЛИНЕЗНАВСТВА

Редагує Колегія

Видає: Інститут Дослідів Волині у Вінніпегу і Т-во "Волинь" у Нью Йорку. Редакція застерігає собі право скорочувати і змінювати рукописи. Рукописи Редакція повертає в разі надіслання коштів пересилки.

Замовляти збірник, слати гроші, кореспонденцію і матеріали на адреси:

Канада

США

"LITOPYS VOLYNI"

P.O. Box 606, Winnipeg,
Man. Canada

1733 Bleecker St.,
Brooklyn 37, N.Y., U.S.A.

Рік II

1955

Число 2

Дорогі Земляки!

Два найбільші скупчення волиняків у Америці — "Інститут Дослідів Волині" (ІДВ) у Вінніпегу (Канада) і Тво "Волинь" у Нью Йорку (США) поставили собі за мету збирати і зберігати ті матеріали про Волинь, які ще збереглися серед нас, а які на наших землях нищатья, об'єктивно висвітлювати питання, які торкаються Волині, об'єднувати земляків та помагати їм морально і матеріально. Ми свідомі, що без участі земляків не зможемо осягнути мети, а тому звертаємо до волиняків (разом з Поліссям) підляшан, забужан холмшаків та всіх українців, які мають матеріали, або пам'ятають події минулих років, що зв'язані з Волинню та згаданими землями — передати їх в наші руки для використання. Статті, замітки, дописи, світлини, вістки про все, що може цікавити нашу Громаду, а токож грошові датки просимо слати на такі адреси:

Research Institute of Volyn, P.O. Box 606, Winnipeg,
Man., Canada.

Association "Volyn", 1733 Bleecker Street, Brooklyn 37,
N.Y., U.S.A.

О. Лятуринська.

НАПЕРЕДОДНІ ЛІТНЬОГО СОНЦЕЗВОРОТУ.*

Батенько вмирає — вікна відчинить,
щоб душі довільно вилетіти в світ!

Батенько вмирає, білий і німий,
а лице вкриває зимень-сніговій.

Розстелить на лаві корзно і чугу,
і жертovníй в сінях хай кричить когут!

Сонечку, наш батьку — ой, яка імла! —
тужить, печалиться по тобі земля.

На що покидаєш нас — твоїх діток?
Та й на кого лишиш золот-шоломок?

Вже ж осиротіємо без тебе ми,
вже ж то, вже спустіють ясні тереми!

Вже ж то й місяченьку не світи нам,
вже ж то й ні світличкам, рясним зірочкам!

Підпалить кострище, приберить гільце! —
Гляньте у правічне батькове лице!

Хай виносять тіло — він між нами тут!
Так заповідає кремінець і трут.

І про це говорить батьків щит-черлен,
де крилатим змієм палахкоче день.

Зі збірки “Веселка”.

* Літній сонцезворот — коли “сонце йде на літо”, з запровадженням християнства на цей час припали Різдвяні Свята.

О. Лятура

ДОСТОЙНИЙ ПАНІ ОКСАНІ ЛЯТУРИНСЬКІЙ
ЗАСЛУЖЕНІЙ УКРАЇНЦІ І ДОРОГІЙ ЗЕМЛЯЦІ У
25-ЛІТТЯ ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ ТВОРЧОСТІ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ
ШЛЕ СВІЙ ПРИВІТ І ЗАПЕВНЕННЯ В ГЛИБОКІЙ
ПОШАНІ.

БЛАЖЕННІШИЙ МИТРОПОЛИТ ПОЛІКАРП.

Дня 22-го жовтня 1953 р. в Бозі упокоївся у Франції Його Блаженство Блаженніший Митрополит Української Автокефальної Православної Церкви Полікарп. Упокоївся безболізно, спокійно; згас, як свічка, що догоріла, бо пришов приділ днів йому положених.

Митрополит Полікарп, в мирі Петро Дмитрович Сікорський, народився 20/7 червня 1875 року в родині священика, в с. Зеленьках Канівського повіту на Київщині. Духовну освіту здобув в Уманській Духовній Школі й в Київській Духовній Семинарії, курс якої закінчив 1898 р. В рр. 1906-1910 прослухав курс правничого фак. в університеті св. Володимира в Києві.

Ще учнем Духовної семинарії П. Сікорський належав до гуртка української шкільної молоді, був його бібліотекарем і скарбником. Керівником гуртка був проф. Лотоцький, тоді студент Київської Дух. Академії.

Перша половина життя покійного Владика, аж до окупації України Москвою в 1921 р., проходила в Києві. Залишаючись довгий час світською людиною, він однак все стояв близько церковних сфер і церковного життя на скромному становищі дяка Воскресенської церкви на Печерську, секретаря Ревізійної комісії при Єпархіяльному свічному заводі (1899-1917), референта Київської Духовної Консисторії (1908-1918), а з Українською революцією стає Петро Сікорський в ряди працівників центральних установ Уряду УНР, стаючи в Міністерстві Ісповідань начальником Господарчого відділу, а пізніше віце-директором Департаменту.

Опинившись на еміграції, Петро Сікорський з Тарнова, де знайшовся, переїхав до Крем'янця на Волині до архієпископа Волинського Діонісія, де спочатку працює в Духовній Консисторії, а 27. VII. 1922 р. приймає чернечий постриг з іменем Полікарпа (св. патрон: преп. Полікарп, архимандрит Печерський — 6 серпня нов. ст.). 28. VII. того ж року висвячується в ієродиякона, 30. VII — в ієромонаха. І далі на протязі 10 років проходить служення архимандритом по монастирях Православної Церкви б. Польщі (Дермань, Загайці, Вільно, Жировиці). Лише в часі від осені 1925 р. до кінця лютого 1927 р. проживав небіжчик поза

монастирем, спочатку організуючи у Варшаві при Св. Синоді Церковно-статистичне Бюро, пізніше виконуючи обов'язки настоятеля Мстиславського собору й декана округи в місті Володимирі. Тому, що саме в цей час почався на Волині сильний церковно-український рух, а центром його ставало тоді місто Володимир, окупаційна польська влада змусила архимандрита Полікарпа перенестись на Білорусь у Жировиці. Але коли укр.-церковний рух зміцнився, а Польща змушена була перед ним капітулювати й погодитися на посвячення в єпископи українця, --- кандидатом на такого став архимандрит Полікарп, хоч кандидатура ця зустріла страшний спротив росіян, що трималися ще від російських часів на чільних становищах, на чолі з митратом м. Рівного о. Н. Рогальським, секретарем Консисторії В. Покровським та ін.

**ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННИШИЙ МИТРОПОЛИТ
ПОЛІКАРП**

Але архимандрита Полікарпа тоді взяв в оборону Блаженніший митрополит Діонісій Варшавський і всієї Польщі. В промові до нареченого єпископа він сказав: “Св. Синод і вища церковна ієрархія вміє боронити свого авторитету від нападу темних сил і знає ціну клеветницьким доносам та моральній вартості їх авторів, а тому архимандрита Полікарпа вважає за достойного слугу Божого і пастиря, який, маючи чисте та бездоганне життя, обдарований благодаттю Св. Духа та любов’ю свого народу, буде ширити слово любови та Христової віри”. І архимандрит Полікарп 10 квітня 1932 р. став єпископом, вікарієм Луцьким.

Роки 1932-1939 покійного Владика проходять в Луцьку. До жадних адміністративних функцій його не допустили, бо того вимагала “польська рація стану”, але владичні візитації парафій, його українська мова в Богослуженні й проповіді, його праця в Комісії по перекладі на українську мову богослужбових книг і Св. Письма при Укр. Наук. Інст. в Варшаві — роблять своє діло і авторитет та вплив покійного Владика зростає.

По окупації большевиками Волині восени 1939 р., весною 1940 р. приїздить до Луцька з Москви “екзарх Західньої України і Білорусі” Николай (Ярушевич). Московська патріархія хоче призначити покійного Владика вікарієм “Володимир-Волинським”, але Небіжчик туди не поїхав і декларації підпорядкування себе Московській патріархії не підписав. Також не поїхав до Москви, коли туди поїхали майже всі єпископи, яких большевики застали на теренах бувшої Польщі.

З початком Німецько-советської війни і звільнення Волині й цілої України, грамотою митрополита Діонісія з дня 11. VIII. 1941 р. Владика Полікарпа возведений був у сан архієпископа Луцького й Ковельського, бо тою ж грамотою Волинська єпархія була поділена на Луцьку й Крем’янецьку.

В кінці 1941 р., після того, як виявилось, що архієпископ Олексій Крем’янецький продовжує визнавати накинуту владу Московського патріарха, — громадянство звернулось з проханням до митрополита Діонісія призначити адміністратором Православної Церкви на Україні архієпископа Полікарпа, і 24. XII. 1941 р. митрополит Діонісій видав декрет про призначення Владика Полікарпа “Тимчасовим Адміністратором Автокефальної Церкви на звільнених землях України”.

Дальші події життя Покійного проходили вже на очах усіх, що поза українськими землями перебувають. Про ці

події в загальному всі знаємо. На обов'язку ж совісних істориків тепер сказати своє остаточне і справедливе слово про Покійного, що по свому працювитому і багатому за-слугами для України житті зійшов у могилу. Вічна Йо-му Пам'ять!

А. К.

ЗГИНУЛИ ТРАГІЧНОЮ СМЕРТЮ В ЧАСІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.

1. Прот. Анастасій Абрамович з родиною. Село Святязь, Любомельського пов. Розстріляний партизанами.
2. Дяк Дмитро Бик з Тарногородського пов. Розстріляний польськими партизанами.
3. Свящ. Михайл Бокієвич з дружиною. Грубешівський пов. Розстріляний польськими партиз. в 1945 р.
4. Свящ. Олександр Бобер. 1944 р.
5. Дяк Петро Борис з с. Губкова, Костопольського пов. Розстріляний німцями.
6. Свящ. Василь Васишин з с. Бронники, Рівенського повіту. Розстріляний німцями.
7. Свящ. Василь Вітковський з м-ка Ківерці, Луцького повіту. Розстріляний німцями.
8. Свящ. Андроник Галабурда з с. Радогоща, Дорогочинського повіту. Розстріляний німцями.
9. Свящ. Симон Газдiєнко з м-ка Попельня, Житом. області. Розстріляний німцями.
10. Свящ. Микола Головка з с. Оржів, Рівенського повіту. Розстріляний німцями.
11. Свящ. Микола Гольц.
12. Прот. Василь Гурнійчук з Володавського пов. Замордований 4 травня 1942 р.
13. Прот. Іларіон Денісевиц з с. Хотячів, Володимирського пов. Розстріляний під час першої советської окупації.
14. Свящ. Афанасій Ємчик з с. Шайно, Ковельського повіту. Розстріляний німцями.

15. Прот. Платон Желчук з с. Шацьк, Любомельського пов. Згинув від бомби.
16. Свящ. Іван Жукович з с. Порванче, Горохівського повіту. Розстріляний німцями.
17. Свящ. Сергій Захарчук. Згинув 5-6 травня 1943 р.
18. Свящ. Іван Зварич з с. Охлопова, Горохівського пов. Розстріляний німцями.
19. Прот. Флегонт Зінкевич з с. Пульмо, Любомельського пов. Розстріляний партизанами.
20. Прот. Юрій Іваницький з с. Півча, Здолбунівського пов. Розстріляний партизанами.
21. Свящ. Федос Іллюк з м. Ковеля. Розстр. німцями.
22. Свящ. Андрій Іващенко з с. Борова, Столинського пов. Розстріляний партизанами.
23. Дяк Арсеній Йосипко. Згинув 30 січня 1942 р.
24. Прот. Олександр Кадій. Замордований 11-12 вересня 1943 р.
25. Свящ. Євген Кальчук з с. Дермань, Здолбун. пов. Розстріляний німцями.
26. Прот. Олександр Карнковський з с. Борки, Крем'янецького пов. Розстріляний німцями.
27. Прот. Степан Клубок з с. Арестова, Рівенського пов. Розстріляний німцями.
28. Свящ. Лев Коробчук з с. Вербиковичі, Грубешівського пов. Забитий польськ. партизанами біля с. Ласків на Грубешівщині.
29. Прот. Андрій Кирилюк з м-ка Варковичі, Дубенського пов. Розстріляний німцями.
30. Свящ. Олександр Ковалевський з с. Княже, Горохів. пов. Розстріляний німцями.
31. Свящ. Іван Концевич з родиною (крім дружини). Село Забороль, Луцького пов. Розстріляний німцями. Дружина після того збожеволіла.
32. Прот. Венедикт Корницький з с. Губків, Костоп. пов. Розстріляний німцями.
33. Свящ. Йосип Кроткевич з с. Майдан Сопоцький, Томашівського пов. Застрелений у церкві польськ. партизанами 1-2 серпня 1943 р. Дружину побили до безтями, вибили око, поламали ребра, після чого вона померла.
34. Дяк Дмитро Левицький. Згинув 8 серпня 1943 р.

35. Прот. Ілля Левчук з с. Хотин, Рівенського пов. Розстріляний німцями.
36. Свящ. Костянтин Лозинський з родиною. Село Більов, Рівенського пов. Розстріляний німцями.

Церква села Старе село, Столинського повіту, спалена німцями. Водночас розстріляно свящ. о. Миколая Пижевича з родиною і 600 парафіянами (подав Л. К.).

37. Свящ. Леонид Лойко з с. Бабина, Рівенського повіту. Розстріляний німцями разом з працівниками цукроварні в Бабині в 1941 р.
38. Свящ. Степан Малеша. Холмський пов. Розстріляний німцями 19 серпня 1942 р.

39. Прот. Миколай Малюжинський настоятель парафії Тилявка-Ланівці, Крем'янецького повіту і Кримно, Ковельського пов. Член Адміністрації УАПЦеркви при митр. Полікарпові в Луцьку. Заарештований в липні і розстріляний німцями в Рівенській в'язниці 15-го жовтня 1943 р.
40. Прот. Михайло Максимович з с. Піща, Любомельського пов. Розстріляний партизанами.
41. Прот. Іван Матюва з с. Забріддя. Розстр. партиз.
42. Прот. Володимир Мисечко, член Єпарх. Управл. в Рівному, настоятель м. Горохова. Розстр. німцями в Рівенській в'язниці 15 жовтня 1943 р.
43. Свящ. Олексій Марковський з с. Острожець, Дубенського пов. Розстріляний німцями.
44. Емеритований протопресвітер військового духовенства Польщі (прав.) Василь Мартиш з донькою і внучкою. Село Терятин, Грубеш. пов. Розстріляний польською партизанкою в 1945 р.
45. Свящ. Олександр Марцінкевич з с. Шевня, пов. Замостя. Розстріляний польською партиз. 13 вересня 1943 р. на першому році священства.
46. Свящ. Олександр Мищенко з с. Котельня, Житом. обл. Розстріляний німцями.
47. Свящ. Мостович з с. Малин, Дубенського повіту. Спалений німцями в церкві разом з парафіянами.
48. Свящ. Леонтій Мельник з с. Коршева, Луцьк. пов. Розстріляний німцями.
49. Прот. Степан Мельник з с. Новомильск, Здолбунівського пов. Розстріл. німцями.
50. Прот. Євген Мерзвинський з с. Мощаниці. Розстріляний німцями.
51. Прот. Михайло Новоселецький з с. Любитова, Ковельського пов. Розстріляний німцями.
52. Свящ. Петро Огризко.
53. Свящ. Іван Онишук з с. Задиби, Ковельського пов. Розстріляний партизанами.
54. Свящ. Олександр Оснецький з родиною. Село Пульно, Любомельського пов. Розстріл. партизанами.
55. Дяк Іван Остапчук. Згинув у травні 1943 р.
56. Свящ. Афіноген Павлюк з с. Верхів, Здолбунівського пов. Розстріляний німцями.

57. Свящ. Іван Панчук з с. Терebinь, Грубешівського пов. Забитий грабіжниками 27-28 травня 1942 р.
58. Свящ. Миколай Пижевич з с. Старе Село, Столинського пов. Розстріляний німцями разом з дружиною, двома дочками та парафіянами в числі округло 600 чол. Перед розстрілом німці знущалися над священиком. (Свідчення про це зложено під присягою).
59. Прот. Миколай Покровський. Розстр. партизанами.
60. Прот. Василь Потаповський з родиною. Село Косарів, Дубенського пов. Розстр. німцями в 1943 р.
61. Прот. Володимир Перебийніс з м. Здолбунова. Розстріляний німцями.
62. Прот. Андрій Пінкевич з Дубровиці, Сарненського пов. Розстріляний німцями.
63. Диякон Федір Раїк з с. Мизова, Ковельського пов. Згинув від бомби.
64. Прот. Мелетій Рижковський. Розстр. партизанами.
65. Дяк Іван (Михайло) Сенік.
66. Дяк Лаврентій Сердинський.
67. Свящ. Юрій Скопюк з двома братами. Село Забороль, Луцького пов. Розстріляні большевиками в Луцьку в червні 1941 р.
68. Дяк Мойсей Стельмахів. Згинув 25 травня 1942 р.
69. Прот. Вірослав Тхоржевський з с. Удрицьк, Столинського пов. Розстріляний разом з дружиною Вірою Іванівною 11 травня 1943 р. шуцманами під проводом поляка Бужинського.
70. Прот. Володимир Тучемський з с. Майкова, Рівенського пов. Розстріляний німцями в Рівенській в'язниці 19 серпня 1943 р.
71. Прот. Сергій Теліглов з с. Солигова, Луцького пов. Розстріляний німцями.
72. Прот. Іван Тарнавський з с. Глинськ, Рівенського повіту. Розстріляний большевиками в 1941 р.
73. Свящ. Максим Тарнавський з с. Тудорова, Рівенськ. пов. Розстріляний німцями.
74. Свящ. Михайло Трохимович, Застрілений польською поліцією 23 травня 1942 р. в с. Бусьно, Грубешівського пов. з помсти за ревідикацію української православної церкви. На другий день, 24 травня, дяка тієї ж Бусненської церкви (прізвище невідоме) польська поліція вивела з плебанії і застрілила на подвір'ї.

75. Диякон Яків Трофімчук з с. Седмярок, Луцького пов. Розстріляний німцями.
76. Диякон Мойсей Фірко́вський з м-ка Варковичі, Дубенського пов. Розстріляний німцями.
77. Свящ. Михей Шавронський з с. Дермань, Здолбунівського пов. Заарештований на вулиці в Острозі, розстріляний німцями в Рів. в'язниці 19 серпня 1943 р.
78. Свящ. Гавриїл Федосюк з м-ка Вижда, Ковельського пов. Розстріляний большевиками.
79. Прот. Павло Швайка з дружиною. Село Грабівець. Застрілений польськ. партизанкою 28 жовтня 1943 р.
80. Прот. Степан Шиприкевич з с. Журавичі, Луцького пов. Розстріляний німцями.
81. Прот. Яків Юхновський з с. Молотьков, Крем'янецького пов. Розстріляний німцями.
82. Прот. Сергій Яроцький. Розстріляний партизанами.
83. Дяк Семен Ярошевич. Згинув 27 жовтня 1943 р.

Д-р В. Сеньютович-Бережний.

ДО ДжЕРЕЛ СТАРО-РУСЬКОЇ ГЕРАЛЬДИКИ.

Дорогому і високоповажаному Панові проф. Михайлові Олександровичу Міллерові присвячую. Автор.

Своїми таємничими руноподібними емблемами староруська геральдика вже більш 100 літ звертає на себе увагу геральдиків і істориків.

Найбільшу кількість гербів з такими емблемами ми знаходимо у волинської шляхти — нащадків дружинників і бояр часів першого періоду нашої державности. Історично сприятливі умови помогли землі Волинській найдовше держатися своєї руськості і зберігаючи її, бути центром православія з його візантійсько-руською культурою. Продовжуючи жити за старими звичаями волинські князі, пани, і земляне¹⁾ довгий час не підлягали польським впливам,

1. Назва "шляхта" стала загально вживатися на Волині лише з середини XVI ст., хоч у Литовському Статуті з 1529 р. ми її знаходимо: "княжата и пани хоруговние", а затім йдуть "шляхта і бояре". Назва "земляне" вживається з часів кн. Свидригайла (від 1438 р.), вона рівнозначна поняттю "шляхтич" і зустрічається на Волині найчастіше.

так що не надаремно такий знавець Волині, як польський історик Юліян Бартошевич у своїй статті "Волинь" 2) каже, що вчені ще не звернули належної уваги на землю Волинську, що так міцно відбила на своїй шляхті місцевий колорит, а в історії волинських родів добачає цікавий матеріал для досліджування шляхів культури і цивілізації в цій землі.

Очевидно згадані умовини та міцне почуття родової традиції причинилися до того, що волинська шляхта, у го-

Герб Сениот на Волині.

З напису бачимо, що був наданий князями Руськими. Уміщений в гербовнику Б. Папроцького з 1578 р. По звичаю XVI ст. щит переділений на 4 поля, щоб вмістити в гербові знаки ближчих родичів. У геральдичному правому верхньому полі титло Сениот. Останні титла належать Бронницьким, Новоселецьким та Яловицьким, — корінним волинським родам. Всі титла — руничні літери готської абетки єпископа Вульфилі.

ловній своїй масі залишилася при старовинних родових емблемах, не міняючи їх на польські герби, а тим самим зберігла їх для своїх нащадків і науки.

2. Див. Encyklopedia powszechna S. Olgelbranda, W-wa 1867 том 27, стор. 803.

Виникнення родових знаків — емблем припадає у слов'ян на 9-12 ст. У своїй початковій властивості вони були, рівно як і у інших народів, знаками для означення власності майна окремих родин. Поступово ці знаки набули і більш глибокого значіння, а саме родових емблем. Вони мали рунічні або геометричні форми, чи уявляли собою комбінації ліній, хрестів та простіших літер — все у таких формах, щоб їх легко можна було вирізувати на дереві чи металі. Вони називалися по різному: знамена, різі, п'ятна або міти. До знаків власності належать і бортні знаки, що їх вживали майже до останніх часів наші селяне.

З прийняттям християнської віри ці поганські знаки почали “хрестити”, додаючи до них хрест, або створюючи останній поперечною рисою. Іноді ми зустрічаємо однакові знаки, лише з різною кількістю перехресть. Це безумовно знаки одного роду, а різна кількість перехресть у таких випадках має означати галузь або покоління роду.

Ще з прадавніх часів існувало вірування в чародійну силу руноподібних знаків, які мали боронити людей від лиха. Німецьке слово “Rune” походить від старо-скандинавського слова “run” — тайна. Тацит у своїй “Германії” (10 розділ) оповідає про вирізані з дерева значки-руни, що по своїх формах ділилися на: “чарівні”, “переможні”, “визвольні з неволі”, “для заклинання мечів” тощо, які германці вживали для ворожби.

Маємо і літописні свідоцтва, що вже у 10 столітті наші предки вирізували такі знаки на перстнях, якими користалися як печатками, а археологи знаходили їх при розкопах.

У XIII та XIV ст. знаки, що стали родовими, лягають у основу гербів князів і бояр вже як гербові титла. У найстарішого польського геральдика Бартоша Папроцького (гербовник з 1578 р.) маємо в кількох випадках вказівки про надання гербів старовинним родам від “ксьонжонт рускіх”, а це вказує на існування у нас гербів ще з часів Галицько-Волинської держави. Вираз Папроцького “надання” не є зовсім точним: це є лише офіційне ствердження герба, у якому фігурують старовинні родові емблеми.

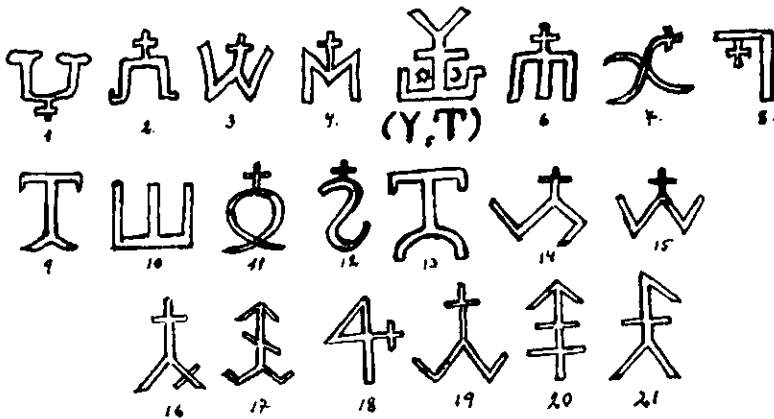
Тому треба особливо підкреслити, що хоч вживання гербів у нас з'явилося під впливом західних сусідів, то гербові титла, якими стали наші вже існуючі родові знаки, мають різне походження.

На заході, де герби почали вживатися з другої половини XII ст. — доби хрестоносних походів, у гербові щити

увійшли емблеми з бойових щитів, а не родові знаки, як у нас. В польській геральдиці, що вживає дуже часто германські руни, як титла, ці руни привилися безпосередньо з германських гербів, на доказ що вказує тотожність титлів.

Правда, проф. Фр. Пекосінський намагався в своїх працях довести скандинавське походження польських руничних титлів, але переконливих доказів він дати не спромігся.³⁾ Що до наших руноподібних титлів, то мають во-

I

ОСОБИСТІ ТА РОДОВІ І ГЕРБОВІ ТИТЛА. ЗРАЗКИ:

1. Вел. кн. Київського Всеволода I. 2. Яловницьких (Волинь). 3. Кн. литовського Мендовга. 4. Кн. Масальських (Волинь). 5. Кн. Курцевичів (Волинь) і Мазеп-Калединських (з двох літер: УТ). 6. "Радван". 7. Броницьких (Волинь). 8. Сенют-Сенютовичів (Волинь). 9. Ясеницьких (Волинь). 10. Свищевських (Волинь). 11. Новоселецьких (Волинь). 12. Рагоз (Литва-Русь). 13. Дуличів (Білорусь). (З двох літер: Т У). 14-15. "Сирокомля". 16-21. Німецькі пов'язані руни в польській і русько-литовській геральдиці.

3. Про побудову геральдичних теорій проф. Пекосінського проф. Ст. Лагуна висловився що хоч вони мають імпонуючу цілість, але на жаль мають підстави такі хиткі, такої сумлівної вартости, що вдержатися не можуть та що в таблицях емблем майже на дві третіх проф. Пекосінський подав знаки шляхти руської і литовської, а не польської. Що руноподібні емблеми польських гербів німецького походження можна переконатися переглядаючи праці німецького геральдика Dr. Koerner. "Handbuch der Heraldkunst". I-IV, Görlitz 1920-1930.

ни дуже своєрідні форми, цілком неподібні до інших типів рунічних літер.

Герби нашого боярства, як і всі герби власні, відзначали лише одну певну родину, тоді як польська геральдична система, хоч і знає герби власні, в своїй основі групує більшу кількість родів довкола окремих гербів, які мають свої назви.

Ще польський історик Йоахим Лелевель звернув увагу на те, що титла руських гербів зустрічаються в старовинних руських печатках до геральдичної епохи. Він спостеріг їхню подібність до слов'янських літер. Одні з них, на його думку, могли б бути особистими монограмами, другі виглядають, як буква "П" (Покой), або "М" (Мислете) та вважає, що перші мали значення "печать", а другі "мѣтка" (мітка). Літера "Т" (Твердо) мусіла б значити "тайна". Геральдик Веріга-Даровський останню літеру розуміє у значенні "тавро". Вже значно пізніше наш сфрагіст К. Болсуновський в своїй праці "Сфрагистические и геральдические памятники юго-западного края", Київ 1899 р. прийшов до висновку, що старо руські родові знаки виникли з міток і знаків власности та як геральдичний матеріал увійшли в герби. Більша частина гербів, як він каже, має у своїй основі ініціали власників та монограми.

Уже згаданий проф. Пекосінський, хоч і визнавав своєрідність руських печатних знаків, але не хотів признати руській геральдиці цілком самостійного походження та твердив, що її джерелом все ж таки була геральдика польська.

Проти такого твердження виступили добре обізнані з геральдикою польські історики С. Лагуна, Ол. Яблоновський і Ант. Малецький. Останній і сам автор поважних геральдичних студій в 2 томах.

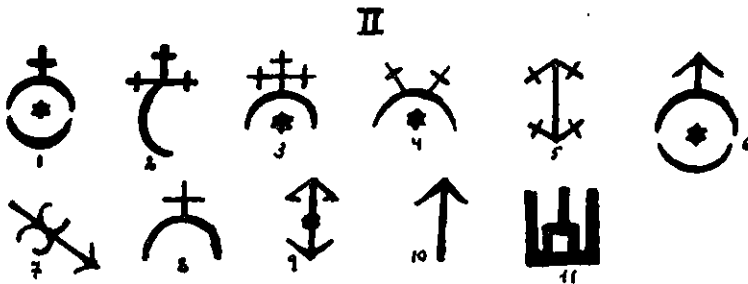
"Волинь", -- каже проф. Лагуна, -- "це гніздо численних родів князівських, що печаталися знаками визаними автором (проф. Пекосінським) за рунічні, хіба ж і ці князі запозичили собі герби від убогої шляхти ходячкової..."

Ол. Яблоневський писав:

"Втягнути весь багатий і оригінальний матеріал геральдики руської і русько-литовської в межі геральдики чисто польської з перед унії, 4) підпорядкувати першу другій і т. п., як це зробив д-р Пекосінський того сувора наука нікому права дати не може..."

4. Городельської, 1413 р.

Розглядаючи емблеми наших старовинних гербів, проф. Яблоновський прийшов до висновку, що не одні лише нормани внесли початок загальної культури на Русь, не лише їхні знаки рунічні фігурували в печатках князів та бояр і зазначає, що разом з втратою розуміння поганської символіки на місця цих рун починають приходити і літери грецької абетки, чи монограми. Він вказує на те, що в старо-руській геральдиці можна знайти тамги чи родові знаки кавказьких горців, але цьому не дивується беручи під увагу відомі стосунки кавказьких племен зі степовими племенами прастарої Русі. Так напр. наші роди туранського походження мають знаки подібні до тамг

ОСОБИСТІ ТА РОДОВІ ЗНАКИ І ГЕРБОВІ ТИТЛА. ЗРАЗКИ:

1. Кн. Заславських. 2. Кн. Хведька Несвіцького. 3. Кн. Збаражських.
4. Кн. Хведора Четвертинського, 1523 р. 5. Кн. Ружинських. 6. Кн. Острозьких. 7. Кн. Семена Івановича Друцького. 8. Кн. литовського Свидригайла. 9. Великого кн. литовського Ольгерда, 1372 р. 10. кн. Івана Корибутовича. 11. герб Литви (Ч. 1-10 з печаток).

кавказьких племен. Напр. Бокіїв і Балбасів до тамги Бабуків з Кабарди, Кіркорів до тамги Башілбай, герб князів Глинських є такий самий, як тамга роду Чум, племені абхазців. Герб Солокаїв відповідає тамгі кабардинського роду Чемчуко, а тамги з мотивами грецьких літер відповідають гербам Гутор, Достоевський, Головня.

Щодо герба Достоевських⁵⁾, подібного до гербу "Радван", ми є тієї думки, що це є тамга киргизького роду Джей-Ок, бо емблема гербу Достоевських і ця тамга абсолютно тотожні. Як відомо, самі Достоевські являються потомками мурзи Арслана Чілібея, що в кінці XIV ст. вийшов з Золотої Орди.

5. Від села Достоево біля Пінська. Згадується на Волні від XVI ст.

W Książetach Ruskich /

W ktorých v daw.

nych historykow czytamy / że z Lechem y z Czechem od jednego Przodka początek máia. Od tych mamy w tym wieku własne Potomki Książetá z Ostrogá: Wzywáli zá Herb Mezá ná Koniu á on Smoká býe: A iáko potym ten herb sobie wzmiertzil Potomek ich Konstantyn Książe / o tym niżej czytác bedziesz. Tu ná ten czas obaczywšy własność herbu / czytác bedziesz o Przodkach / á potym o Potomstwie własnem ich w tem wieku.

☞ Kromer zacząyna początek Książat Ruskich tym sposobem: Per hæc tempora tres fratres Varan, Runicus, Sienieuus, & Trubor, dñari apud Russos septētriāales cepisse memoratur. &c. A to było po stworzeniu świata według liczby Ruskiej / 6 3 7 0. A według liczby Kościółá Powszechnego od zbawienia nášego 8 6 1. O czym czytay pomienionego historyka Astigi Weore.

☞ Tenże historyk wspomina Ruskie Książetá ktorzy ná południe pánowáli / Rija / Sietka / Chorewa / y czwarto siostre: Libida / á wszyscy od Union swych pániństwa zútládáli / á potym ie fieroko potomstwo ich / v drugich przyległych sasiad przez moc wydsieraiac / rozprzestrzeniáli.

☞ Jor Syn Kurykow Jedynowládecz / miał Syná Swántoslawá Jedynowlácejá / Książę Rjowstie walczné / który Grelom wziat nád Dunáiem zamkow sędmińdyciat / umári w Roku 9 7 1. Zostáwil synow trzech. Czytay v Kromerá w Księgách 3. List 49.

Járopeltá Tyraná / który bratá Kolge dla pánowánia zábil / zábit potym sam od Wlodymirá Książetá Nowogrodzkiego / który potym gdy zábil bratá / sam był Jedynowlácejem / ten Rusko ziemia otrzyé dal. Umári w Rjowie / v Panny Márycy pochowan / w Roku 1 0 0 6. Miał synow dwánaście. Kromer w Księgách 3. List 57.

Wysoślawá Książę Nowogrodzkie / Jzosláwá Polockie / Swentopeltá Turowstie / Jároślawá Kostowstie / potym Nowogrodzkie / potym Rjowstie / Jedynowlácejem umári w roku 1 0 5 2. Miał synow piéć / o ktorých bedziesz miał niżej.

Swántoslaw Syn Władymirow / Książę Drowlánskie / Múśislaw Tymitukánskie / Borys Kostowstie gdy Jároślaw Nowogrodzkim zostal / zleb Moronstie Książę.

Stániślaw / Poświsł / y Sudyślaw / á trzy y ostátni Rjowstie y Brestowstie Książęstwa dzialem bráti.

Záślaw

Початком вживання гербів на Литві-Русі проф. Пекосінський вважає 1413 р., коли на Городельському з'їзді було прийнято до польських гербів 47 родів литвинів католицької віри. На жаль, цей його погляд вкоренився і серед деяких наших істориків та геральдиків, що прийняли його безкритично.

Такий погляд Пекосінського не має поважних підстав, бо литовські бояре входили до польських гербів для братерства з польською шляхтою, а не тому, що своїх не мали. У літопису Биховця є цікаве оповідання про цю подію та непорозуміння, які повстали в гербових взаємовідносинах між польськими та литовськими родами, але новіші досліді не знайшли їх у у всьому вірогідними.

В кожному разі ми підкреслюємо, що герби вживалися на Русі і Литві свої, ще задовго перед 1413 роком, а геральдики Бобрович та А. Мелецький відмітили, що хоч акт Городельський і впровадив до Кн. Литовського 47 польських гербів, на актах 1431-1433 років знаходяться печатки русько-литовських земель з елементами, які зовсім не зустрічаються в польській геральдиці того часу. Про надання гербів князями руськими говорить і геральдик кінця XVI ст. Б. Папроцький, про що ми згадували.

В останніх роках питання походження старо-руських родових знаків занявся наш знаний вчений археолог проф. Михайло Міллер. Вивчаючи руноподібні титла волинської шляхти та порівнюючи їх з рунами різних футарків (руничних абеток), він констатував, що значна група цих знаків — це готські руни Вульфилівського напису. Готське (Вульфиліно) письмо вже існувало в надчорноморських краях з 5 до 10 століть, а в Криму залишилося значно довше. Як констатував проф. Міллер, деякі літери цієї абетки глибоко ввійшли в українську матеріальну культуру і як ремінісценція дожили до наших часів у орнаменті, бортих та інших знаках. Ці Вульфиліні літери наддніпрянські слов'яне стали вживати як “домові” знаки, чи знаки власности ще в прадавні часи.

Кінець готській державі на наших землях поклав наїзд гуннів у 375 р., який розпорошив нарід готів. Окремі його частини осіли після цього в Криму та на придунайських землях. Майбутній єпископ Вульфила, чи Ульфила, створив свою абетку у придунайському осередку готів та переклав Біблію на готську мову.

Вульфилівська абетка має літери витворені в основному з грецького письма з додатком готських рун. В загально германській ужиток вона не увійшла. Проф. Міл-

лер цілком влучно зауважив, що готський (вульфилівський) характер групи літер в старо-руських гербах не підлягає жадному сумніву, бо він має всі палеографічні особливості цього шрифту.

Із вульфилівського футарку ми зустрічаємо в старо-руських печатках та гербових титлах наступні літери:

„Г (Г)“, „Т“, „Л“, „Q“, „h“, „М“, „У“, „Z“, „X“

Іноді в гербах 2-3 літери бувають пов'язані між собою, як напр. у гербі кн. Курцевичів та Мазеп-Колединських званому “Курч”, в гербі Кричевських, Дуличів та ін.

Біблію Вульфили вживали готи-християне, як придунайські, так і кримські. Маємо свідоцтво диякона Павійської церкви Ліутпранда, який їздив у 949 та 968 р. р. до Царгороду, що в місті Томі в гирлах Дунаю він був присутнім на християнському Богослуженні готською мовою. Готський єпископат, що заснувався в Криму, проіснував майже 1000 літ, а його єпископи підлягали царгородським патріярхам до XIII ст.

Жили готи і на Таманському півострові, де мали свою Фанагорійську єпископію, а у 879 р. на Царгородському Соборі була заснована і єпископія Тмутороканська.

Костянтин Філософ під час своєї подорожі до Хозарів мав зупинку в Херсонесі і “обрѣй ту евангеліе и псалтирь руськими письмены и человекъ обрей глаголюща тою бесѣдою”. Про це проф. Голубинський висловив здогад, що цей “человекъ” у Херсонесі був варяго-рус з готським Євангелієм і Псалтирем 6).

Про Богослуження готською мовою і письменник середини IX ст. Walafridus Strabus (Страбон, † 849) в “De ecclesiasticarum rerum exordiis et incrementis” Liber unus, cap. VII p. 927.

На поширення християнства на Русі до офіційного хрещення вказує текст договору кн. Ігоря, складений з базілевсами Романом-Константином і Стефаном. В договорі згадуються хрещені і нехрещені з руського боку причому хрещені на першому місці 7). Багато варягів-християн служило в грецькому війську і мали в Царгороді церкву св. Іллі. Також церква св. Іллі мала бути в Києві. Не підля-

6. Е. Голубинський: “Исторія Русской Церкви”, Москва 1901 том I.

7. Лаврентієвський список, СПб 1897 ст. 46-47.

гає сумніву, що служба Божа відбуваєся в них готською мовою, по книгам єпископа Ульфили, мовою, яку вони розуміли.

З огляду на вірування в чародійну силу рунів-літер варяги-християне, а слідом за ними і дружинники місцевого походження почали прибірати собі, як “домові” знаки, або знаки власности, найпростіші по формі літери з Вульфиліної абетки, які кілька століть пізніше, вже геральдично оформлені, стали гербовими знаками їх нащадків. Не дивлячись, на так би мовити, християнське походження літер Вульфилі, на них, вже як на родових знаках, також стали додавати хрести, або робити перехрестя рисками.

Що ці знаки дійшли до нас у первісному вигляді, маємо дякувати польському геральдикові Б. Папроцькому, який подав їх такими, якими бачив підчас своїх мандрівок по руських землях. Можливо, що йому пощастило знайти там якийсь місцевий геральдичний рукопис, бо він подає не лише герби, а й виображення місцевих землян⁸).

Пізніші геральдики, не знаючи походження цих знаків (звичайно, що й сам Папроцький про це не знав), почали їх стилізувати, шукаючи подібностей з предметами матеріальної культури, а тим скалічили їх до непізнання.

На жаль, в цій короткій довідці не можу зупинитися докладно на питанні вяснення джерел нашої геральдики, а роблю це лише в загальних рисах.

Закінчую свою довідку словами Ол. Яблоновського, який так широко нею зацікавився: “Не належить вона інтегрально до спадщини початкової геральдики лехітсько-польської, а являє собою окрему цілість, зложену з неоднорідних первісних чинників”.

Головна бібліографія:

1. Bartosz Paprocki, “Gniazdo enoty”, Krakow 1578.
2. K. Niesiecki, “Herbarz polski”, wyd. Bobrowicza, Lipsk, 1839-1846.
3. Kojalowicz Wojciech, “Herbarz rycerstwa w.x. Litewskiego, wyd. 1897, Krakow.
4. Лукомскій В. “Гербовѣденіе и гербъ”. Новый Енцикл. Словарь Брокгауза и Ефрсна, С. П. Б. 1913, том XII.
5. A Jablonowski, “Najnowsze teorje heraldyczne pochodzenia polskiego spoleczenstwa szlacheckiego ze stanowiska etnograficznego”, “Wisla”, 1891.
6. Fr. Piekosinski, “Rycerstwo polskie wiekow srednich”, Krakow, 1896.
7. Fr. Piekosinski, “O dynastycznem szlachty polskiej pochodzeniu”, Krakow, 1888.
8. Див. герб роду Сенюг з Ляховець на Волині.

8. Fr. Piekosinski, "O zrodlach heraldyki ruskiej", "Kwartalnik historyczny", Tom XXIX.
9. St. Laguna, "Nowa hipoteza o pochodzeniu szlachty polskiej", "Kwartalnik historyczny", 1890.
10. Weriga Darowski, "Znaki pieczętne ruskie", Paris, 1862.
11. I. A. Jablonowski, "Heraldika to jest osada klejnotow rycerskich i wiadomosc znakow herbowych dotad w Polsce niobjasniona", Lwow, 1742.
12. A. Malecki, "Studia heraldyczne", tom I-II, Lwow, 1890.
13. A. Malecki, "Znaczenie Unji Horodelskiej", "Kwartalnik historyczny", 1898.
14. Lelewel, "Polska, dzieje i rzecy jej", tom IV, Poznan, 1856.
15. Е. Голубинский "Исторія Русской Церкви", том I. Москва, 1901.
16. L. Wimmer, "Die Runenschrift", Berlin, 1887.
17. Г. Брун "О крымских готях" (Записки Академии Наук, том XXIV 1874).
18. O. Halecki, "O początkach szlachty i heraldyki na Litwie", "Kwartalnik historyczny", 1915.
19. Проф. М. Міллер "До питання про походження старо-українських знамен". Пралі I-го з'їзду Української Родовідної Установи, 1947.
20. Dr. B. Koerner, "Handbuch der Heraldkunst", I-IV. Goerlitz, 1920-1930.
21. Н. П. Лихачев "Материалы для истории византийской и русской сфрагистики". Ленинград, 1928.
22. W. Wittig, "Nieznana szlachta polska", Krakow, 1908.
23. К. Болсуновский "Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного Края". Киев, 1899.

Ю. П.

ПРИЧІЛКОВІ ПРИКРАСИ ВОЛИНСЬКИХ ХАТ, ТРИЗУБ І БЛИСКАВКА ПЕРУНА.

А на церкві хрест, хрест,
На дзвіниці стрілка...

(Гаїлка з с. Несторівці, пов. Зборів. Подав інж. З. Яворський).

Мандруючи між 1930-1939 рр. по селах кількох повітів Волині, звернув я увагу на причілкові прикраси на деяких селянських хатах, стодолах та магазинах. Величезна більшість селянських будинків по селах центральної Волині (повіти: Рівне, Здолбунів, Дубно, Крем'янець) мають стріхи чотириокапові, але в деяких селах можна побачити багато хат та інших забудовань з стріхами двоокаповими. Причілки цих двоокапових стріх прикрашені в місцях схрещення дощок причілка (Ч. 1) прикрасами, які можна поділити на дві основні групи: прикраси з мотивами звірячими та різні комбінації стрілки.

Звірячих мотивів небагато. Мені трапилося (на близько 200 знімків) 2 гусячі (або гадючі?) голови одна проти одної, дві кінські голови одна проти одної (с. Бугрин, Рівен. повіту) та дуже гарні роги тура на причілку стодоли в Посяговецьких хуторах (повіт Рівне). Однак виявилося, що роги зробив майстер-поляк, який походив десь з Мазовіша, гусячі голови зробив майстер-полішук, про кінські голови нічого не довідався. Але вже два ці випадки й нечисленість звірячих

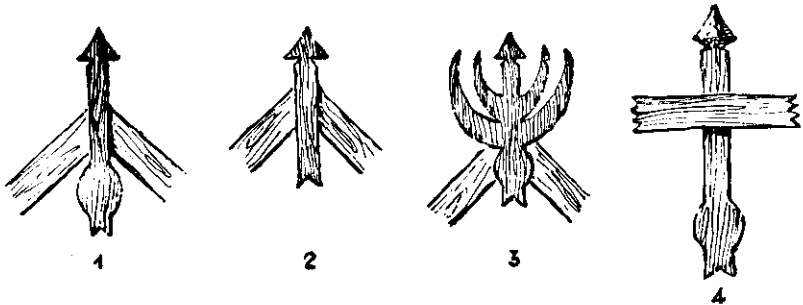

Ч. 18. Гігант пробитий стрілою Зевса. Гігантомахія. Пергамський вівтар. Берлін.

мотивів дають підставу припускати, що звірячі мотиви причілкових прикрас для згаданих повітів Волині чужі.

Крім прикрас на причілках, звірячі мотиви часто можна зустрінути над причілками, де не раз можна побачити півнів, заяця чи літака, зроблених з бляхи, які вказують напрямом вітру.

Друга група прикрас дуже числена — це різні комбінації стрілки. Як правило стрілки звернені вістрям догори й тільки в одному випадку (виселок Михайлівка, пов. Рівне) мені довелося спостерегти дуже орнаментовану й велику (найбільшу з усіх, які я бачив) стрілку, звернену вістрям до землі.

Стрілки можемо поділити на три типи: 1) Проста стрілка (Ч. 2) витесана сокирою з дошки. Тип не дуже розповсюджений. 2) Стрілка з яйцеватим поширенням при кінці, нижче якого бачимо кінець стріли з перами (Ч. 1). Тип дуже розповсюджений, біля 90% всіх стрілок. 3) Стрілка з яйцеватим поширенням та прикрасами, які виглядають як язики полумени більш або менш стилізовані. Стрілок цього типу теж небагато. Найбільше цікава знаходилася на причілку хати в с. Перемилівці, пов. Дубно (Ч. 3). Маємо стрілку з яйцеватим поширенням та по два язики полумени з обох боків. Під яйцеватим поширенням — пера стрілки.

Цікава стрілка, яка видалася загадковою й з якої почалося моє зацікавлення причілковими прикрасами, була спостережена на чепурній хаті в селі Великі Загорці, пов. Дубно (Ч. 4). Ця стрілка має на закінченні 4-стороннє вістря, як спис до метання, нижче поперек прибиту дощину-

ку з чотирма зарубинами на кожному кінці. На долі яйцевате поширення, а ще нижче пера стрілки.

Проф. Варшавського університету Тадеуш Зелінський, якого я запитав, чи це часом не стилізований "Fuīmen Jovis", визнав себе некомпетентним в цій справі й переслав світлини до професора Віленського університету Чарноцького. Але припущення Чарноцького, що поперечна дощинка може означати руки, не знаходить підтвердження в зубчиках на кінцях дощенок. Їх було б по 5, по числу пальців на руках, а бачимо лише по 4, на що звернув увагу і сом проф. Чарноцький.

Порівняння з стрілкою з села Перемилівки доводить, що поперечна дощинка з технічних причин заступає ті самі язики полумени, які бачимо на перемилівській стрілі.

Вияснити у селян, яке значення мають ці стрілки не вдалося: "Майстер зробив" була стереотипова відповідь і лише старенька бабуся з села Рачина, пов. Дубно, обережно відповіла: "Кажуть, хоронить від грому".

Стільки матеріялу з Волині. Спробуймо висвітлити цю справу, порівнюючи з іншими даними.

Дуже характерною прикметою нашої стрілки вважаю яйцевате поширення на її кінці. Ніяка стрілка до лука такого поширення мати не може. Великі стріли з тягарем вживали стародавні римляне до своїх машин для облоги міст, але така стріла мала довшу передню частину, тому інший вигляд. Вживані вони були дуже рідко й майже нікому не були знані, крім фахівців при машинах для облоги. Вони не можуть мати нічого спільного ні з волицею (див. гаївка з с. Несторовець на початку), ні з охроною перед громом. Пояснення мусимо шукати там, де вказала бабуся, — в зв'язку з блискавкою.

Ч. 19. Зевс на монеті з Месени.
Британський музей.

стрілі орнаментована дубовим листям.

На знімку з месенської монети (Ч. 19)²⁾ бачимо Зевса, який кидає блискавку у вигляді кийка, що з обох боків має загострені кінці. Яйцевате поширення мусить знаходитися в руці. Від одного і другого вістря воно відділене переділками. Полумени ще нема. Вістря стрілок майже завжди скручені спіралью.

На світлині Ч. 20³⁾ бачимо, як Зевс кидає блискавку в Тифона. Блискавка в основі складається з кийка, загостреного з обох кінців. На ній видно полум'я, яке вибиває не лише догори, а (позаду) також на боки, подібно, як маємо на прикрасі з причілку в селі Перемишівці (Ч. 3) чи Великих Загорцях (Ч. 4). Від перемишівської стрілки ця блискавка різниться тим, що остання має одне вістря (не двустороння), а тому має долишне закінчення (пера), чого нема у подвійних вістрях блискавки (вони мусіли б бути в яйцеватому поширенні).

Однак найцікавіша для нас світлина зроблена з монети, яка переховується в Брюсельському музеї (Ч. 21)⁴⁾. На ній бачимо Зевса на троні, перед ним на дубі (дерево Зев-

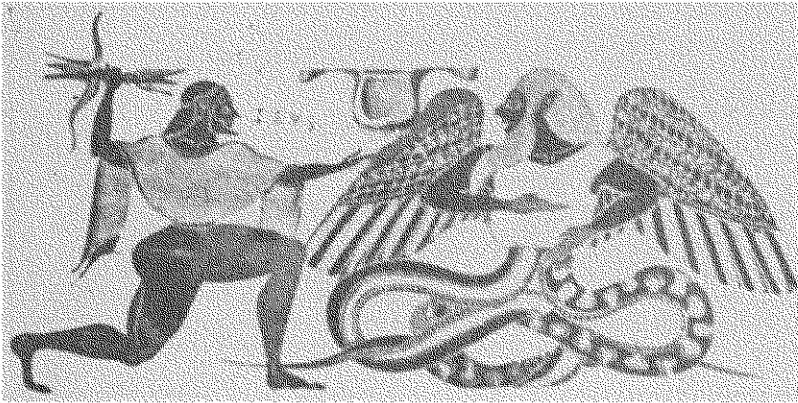
1. Köhler. Fries von Pergamon. Ostfries.

2. Британський Музей. Лондон.

3. Adolf Rieth. Der Blitz in der Bildenen Kunst. München 1953. Taf. 5. b.

4. Знімок взятий з бельгійського журналу "La Patriote Illustré" за 1949 рік. Брюсель.

са) сидить посвячений йому птах - орел. Зевс правою рукою кидає правдоподібно спис (на оригіналі з мармуру мусів бути бронзовий, тому на копії не зазначений), а у лівій руці тримає блискавку, яка складається з вістря стріли з зазубленням на кінці, полумени, переділки та другого вістря. Випуклість на кінці загострення стрілки дає підставу припускати, що воно чотирьохстороннє, як на стрілі з с. Загорець (Ч. 4) та нагадує закінчення середнього вістря тризуба на монеті кн. Ярослава Мудрого (Ч. 6))5. Над рукою видно два язика полумени, які вибивають в різ-

Ч. 20. Зевс перемагає Тифона. Малюнок на вазі (550 рік перед Р. Х.)

ні сторони і разом з стрілкою в середині творять тризуб майже подібний до нашого, лише язики полумени в нашому йдуть просто, а тут похилені назовні. Яйцеватого поширення не видно — воно в руці, тому кулак широко розкритий. Нище руки — друге вістря, без полумени та переділка, як на ЧЧ. 18 і 19.

Порівняння причілкових прикрас на волинських хатах з тризубами, які дійшли до нас на монетах князівської доби та блискавками на згаданих зображеннях Зевса (подібних зображень дуже багато), вказує на безсумнівний їх зв'язок. Візьмім для прикладу тризуб (якщо блискавку можна назвати тризубом) на монетах князя Воло-

5. Проф. В. Січинський. Український тризуб і прапор. Рис. 14, стор. 15.

димира Великого (Ч. 7) 6). По середині тризуба маємо вістря з яйцеватим поширенням на долі. Дещо нище початку вістря знаходиться переділка, подібна до переділки на вищезгаданих зображеннях Зевса, лише ще ширша та з загнутими кінцями. З обох боків стрілки, вище яйцеватого поширення, бачимо язика полумени, злегка поширені на обидва боки. Пер на долі стрілки нема, нема також видовженого вістря другої стрілки.

Ч. 21. Зевс на монеті Брюсельського музею. (Бельгія).

Яйцевате поширення з двома язиками полумени, без гострого закінчення і без пер на кінці (примітивність виконання), маємо на цеглі з Десятинної Церкви (Ч. 8)7), яка походить ще з князівських часів.

Підсумовуючи все наведене, приходимо до висновку, що причілки на волинських хатах становлять одно з тризубом на монетах князівської доби, блискавкою на зображеннях Зевса і означають блискавку — символ головних богів: Зевса і Перуна. Це підтверджують теж слова рачинської бабусі: “Кажуть, хоронить від грому”.

Повстає, однак питання, в який спосіб могло статися, що блискавка Зевса дісталася на волинські хати, монети київських князів та звідкіля взявся у нас бог з ознаками, так подібними до ознак грецького бога, який носить у нас ім'я Перун.

Відносно знаків на монетах можна б говорити про невідомі запозичення з грецьких кольоній, але це виключене у відношенні до волинських причілкових прикрас та Перуна, ім'я якого зустрічається теж у литовців, поляків німців і інших народів. Коренів тієї спільности мусимо шукати глибше, дуже глибоко.

Розгляньмо передусім поширення і значення слова “Перун”. Зустрічаємо його в договорі Олега з греками у

6. Там само. Стор. 11, рис. 55.

7. Там само. Стор. 17, рис. 18.

907 році: “Кляшася... и Перуном”⁸). У 945 р. Ігоря з греками: “не имут помощи от Бога, ни от Перуна”... і інших пам’яток (часте в казаннях). В українській мові перун — громово стріла. “Щоб тебе перун забив”⁹). У білорусів: “Каб цсбя пярун треснув”¹⁰). Польське: “piorun, do pioruna, jasny piorun, piorunowac”. Села: “Піоруново” (Лодзь), “Піорунув” (Варшава), Піорунувек (Лодзь) і інші. Словацьке: porom t’a vzal; російське: Перуново на Волзі, Перуня в пов. Вишегонським; Литва: Піорунчі біля Вільни; полабська назва четверга “perundan” (цікаво, що чорногорці ще й досі громовика почитають у четвер, а німці четвер називають “Donnerstag”)

Ч. 22. Вавилонський бог бурі Мар-як, напр.: говорун, ласун, дук (?) з 880 року перед І. Хр. (Reith. Taf. 5a)

Перуна Дубрава, Перунів верх у Далмації¹¹). У литовців маємо назву бога “Перканус”, у кельтів слово “Perrunas” зустрічається, як назва осель “Ercunia” (P)ercunia, як назва гір.¹² Є воно у альбанців. Однак далеко не всюди, де це ім’я зустрічається, можна ствердити культ Перуна, як бога.

В новогрецькій мові “піруні” значить “вилки”. То piруni hia to chorto (то піруні йіа то хорто) — вилки до сіна. То piруni hia ta copria (ту піруні йіа та копрія) — вилки до гною. Порівняння імени “Перун” з іншими українськими словами з таким само закінченням,

8. Літопис. Іпатський список. Видання Арх. Ком. СПб 1871.

9. Срезневський. Матеріали для словаря древне-русского языка. Т. II ст. 920.

10. В. Даль. Толковый словарь живого русского языка. Т. III — 257.

11. L. Niederle. Slovanske starozitnosti. Dil II. Odd. II St. 93—105.

12. Alfred Holder. Alt-celtischer Sprachschatz.

кож іменем іншого (маловідомого) бога—Карачун (правдоподібно той, що скорочує) вказує, що закінчення -ун додається до дієслівних коренів і означає того, хто виконує дію виконує, хрпун напр. — той, хто хрпе і т. д. Тому ім'я “Перун”, на підставі порівняння з іншими слов'янськими мовами, означає того, хто кидає блискавку.

У старогрецькій мові маємо ще слово *to pyr* (то пір) — вогонь. В такому випадку “Перун” означало б “того, хто кидає вогонь”. Але в цьому слові маємо в грецькій мові іпсилон, який в старо-українській мові здебільшого давав -ю. Тому назва бога в такому випадку радше була б “Пюрун”, а не “Перун”.

Білоруси так уявляють собі Перуна: високий, широкоплечий чоловік з великою головою, чорними очима, чорним волоссям та золотою бородою. У правій руці тримає лук, у лівій сагайдак. Їздить повозом по небі й кидає вогняні стріли. 13)

Подорожник Гваніні, описуючи Новгород 1581 року, згадує, що колись на місці Перунова монастиря стояв ідол Перуна, який виглядав, як чоловік, що тримав у руці кресало, подібне до блискавки і що перед ним постійно палав вогонь з дубових дров.¹⁴⁾

Ця згадка Гваніні про дубові дрова для нас дуже цінна. Ми згадували вже про Перунову діброву в Далмації. Князь Лев Данилович 1302 році означає границю “до Перунового дуба на горі Склон”. Відомо, що у греків дуб був посвячений Зевсові. В дубовій діброві в Додоні знаходилася відома святиня Зевса, де ворожили з шестисту листя святого дуба. На згаданій вже монеті з Брюссельського музею (Ч. 21) перед Зевсом його птах орел сидить на дубі.

Ми бачили подібність знаків блискавки на причілках, монетах князів та грецьких малюнках. Тепер бачимо, що те саме дерево посвячене обом богам, тому з певністю можемо сказати, що Перун і Зевс (а так само Юпітер) одне й те саме божество грому і блискавки, з тими самими атрибутами блискавки в постаті стріли з полуменем, яка виглядає, як тризуб.

Трудно припустити, щоб ця спільність була виником взаємних впливів. Тут мусить бути спільне джерело ще

13. В Даль. Там само ст. 251 том III.

14. Нідерле. Там само ст. 97.

індо-європейське, тим більш, що знак тризуба для означення блискавки знаходимо і у південних індусів 15).

Подібний до тризуба знак в руці японського божества грому 16) насуває думку, що обсервація блискавки втворила у більшості примітивних людей уяву, ніби блискавка має форму подібну до тризуба. До таких знаків,

треба думати, належить теж знак блискавки (тризуб на обидва боки), в руках вавилонського бога бурі (правдоподібно Мардука) з часів Асурназірпала III (884 рік перед І. Хр. (Ч. 22) 17), дуже подібний до знака блискавки з римських часів (подвійний тризуб). 18) Порівняння дає підставу припускати, що і у нас і у Греції не обійшлося без впливу Месопотамії.

Вірування, що перед блискавкою дім і забудовання можна забезпечити зустрічаємо напр. у німців, де під дах клали громову стрілу, 19) чи у французів, де селянин носив у кишені амулет — громову стрілу. Не підлягає сумніву, що роллю такого охоронного знака перед гнівом Перуна відогравало уміщення його стріли на причілку, що по традиції дійшло до нас.

Ч. 23. Посейдон переслідує Ами- Волинські копачі колодязів
мону. Рисунок на вазі. Метропо- називають громовою стрілою,
літен Музеум. Нью Йорк. повсталою наслідком удару
грому, короткі, тонкі верстви

15. Adolf Rieth. Der Blitz in der Bildenen Kunst. München 1953. Taf. I.

16. Там само 43 а.

17. Там само. Пояснення до таблиць.

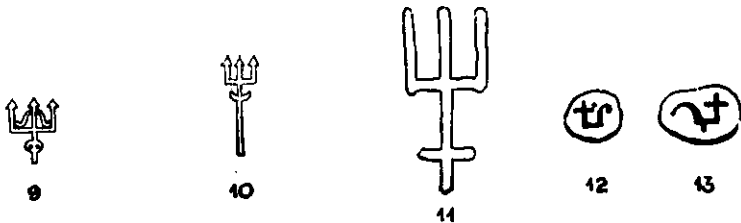
18. Там само стор. 12-19.

19. Dem Donnerkeil werden überall die gleichen Eigenschaften zugeschrieben: er schützt Haus und Hof gegen neue Blitzschläge... Bis in unsere Tage hinein legt ihn der Bauer unter den Dachstuhl seines Hauses... französische Bauern... A. Rieth. — стор. 13.

твердої залізної руди, яку іноді надібують у лесі. Здається віщує воду в тому місці.

Треба ще сказати кілька слів про дотеперішні пояснення походження тризуба та їх правдивість. Проф. В. Січинський у розвідці: “Український тризуб і прапор” (Вінніпег, 1953), приходить до висновку, що знак на монетах князівської доби перейшов до нас з грецьких кольоній Прієни та Пантикапеї і при цьому покликується на зображення тризуба на них (рис. Ч. 9, 10).²⁰

Тризуби на цих монетах — тризуби Посейдона — Нептуна, опікуна згаданих міст. Тризуб Посейдона цілковито інший ніж тризуб на монетах князівської доби — це ости до биття риби.²¹ Вони мають тонкі закінчення, обов'язково з зазубленням, щоб удержати поцілену рибу (Ч. 23). Такі тризуби роблено з металю і насаджувано на дерев'яні держала, до яких прив'язувано ремінцями. До протягання ремінців служили дірочки (рис. 9), чи гачечки (рис. 10). Тризуб знайдений проф. Січинським на цеглі у м. Волдимирі (рис. 11)²², належить теж до подібних знаків — тризубів Посейдона. Він, треба думати, був принесений на Волинь разом з наукою роблення цегли й присутність його тут вказує лише на те, що це вміння прийшло до нас з грецьких кольоній.

Зображення на київських монетах та цеглах Десятинної церкви мають цілком інший вигляд ніж тризуб на монетах грецьких кольоній. Таким тризубом, як на монетах київських князів, з широкими, без зазублень, бічними крилами, до того ж сильно підрізнаними в основі (переділкою), не тільки не втримаєте риби, а навіть не заб'єте її. Це щось цілком інше.

20. Проф. В. Січинський. Український тризуб і прапор. Стор. 35, рис. 54-55.

21. Згадайте наше биття риби “з посвітом”.

22. Проф. В. Січинський. Там само ст. 17, рис. 23

Один з членів Центральної Ради п. Д. І—ч оповідає, що проф. М. Грушевський, коли був ухвалений, як державний знак України, знак з монет кн. Володимира, не знав, що він означає й сказав: “Нехай буде тризуб” (Тризуб не був запроєктований Грушевським).

14

15

16

17

Відносно числених ніби тризубів, наведених у працях проф. В. Січинського і др. М. Андрусяка, то це, здебільшого стилізовані малюнки півнів (і пав) 23), які відіграють визначну роль в нашій мітології. На рисунках 12, 14 і 16 над малюнками півнів бачимо кружечки (на рисунку 12 у вигляді крапки) 24), знак бога сонця, птахом якого був півень (“кур ку”) (Месопотамія) 25). Кружечки для означення сонця зустрічаємо теж на наших писанках.

Щоб можливо докладніше вичерпати матеріал, згадаймо ще про жидівські тризубні відельці для витягання жертвовного м'яса в стародавній святині. Але ці відельці, хоч впливи жидівські у нас можливі через Хозар, різняться своєю формою, тому таке запозичення дуже мало правдоподібне.

Проф. С. Шелухин згадує ще (“Звідкіля походить Русь”) про тризуб в руках кельтського божка, але, на великий жаль, ми не мали змоги цей тризуб оглядати, тому нічого про нього сказати не можемо.

23. Високі гребінці на головах деяких з приведених птахів дають підставу припускати, що це стилізовані зображення пав (напр. рис. 13). Це кидається в очі при порівнянні з зображеннями півнів і пав на старогрецьких вазах напр. в Метрополітен Музеї Нью Йорку.

24. Рис. 12-17 взяті з праці др. М. Андрусяка “Тризуб”.

25. Проф. Вадим Щербаківський. (З усної розмови).

Л. Чикаленко.

ПОДОРОЖ З ПРОФ. ХВЕДОРОМ ВОВКОМ ПО ВОЛИНІ.

(Уривок спогадів з 1909-го року)

Кількаденне перебування навесні 1909 року видатного українського науковця природника і антрополога Хв. Вовка в нашій родині у Києві спричинилося до великої зміни в моєму житті. Хв. Вовк у той час був директором українського відділу в Етнографічному музеї ім. імператора Олександра III в Петербурзі, а крім того викладав антропологію в Петербургському університеті на природничому його відділі.

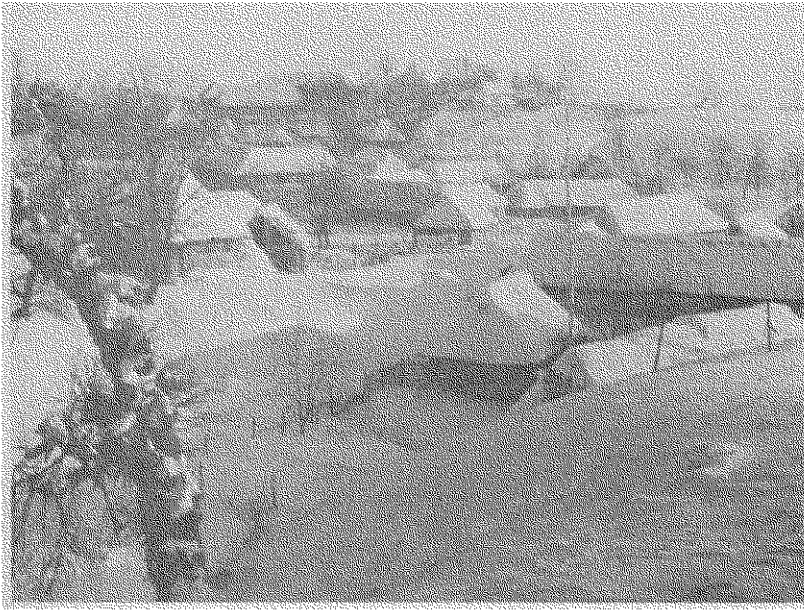
Плянував Хв. Вовк восени того року наукову експедицію по Волині з метою збирання етнографічних матеріалів для Музею та антропометричного матеріалу для своїх дослідів антропологічного складу українського народу. Перед експедицією мав він побувати в деяких містах України, а остаточно ще раз мав, разом з своїми учнями, копати в Мізинському палеолітичному селищі, яке він відкрив в позаминулому (1907) році і про яке, того ж таки року, трошки тільки дослідивши його, зробив першу доповідь на XIV-му археологічному з'їзді в Чернигові.

З розмов на Благовіщенській 56, а ще більше в садочку коло нашого дому, пізнали ми один одного докладніше і, як наслідок цих розмов, було з його боку запрошення прийняти уділ в його експедиції по Волині, намова кинути Лозану (Швейцарія), де я студював геологію та їхати восени до Петербургу вступити до тамошнього університету, щоб присвятити в майбутньому свою працю дослідам української антропології. Згода моя була на те негайна, а батька вже сам Вовк умовив, бо батько страх не хотів, особливо по революції 1905 року, щоб хтось з дітей учився в Росії. Зрештою уламав старий батька.

В призначений час я мусів з'явитися до села Городка біля Рівного, до маєтку барона Ф. Р. Штейнгеля й чекати там на Вовка та інших учасників експедиції. Приїхав я туди, як було умовлено, але Вовка не було й не було ні слуху про нього. Родина Штейнгелів чекала нас і прийняла

мене першого з як найбільшою симпатією. Швидко познайомились, а з бароною та її хлопцями то і приятель ближча у мене завелась.

Цікава то була родина, з великими зв'язками серед російського суспільства, але з виразними симпатіями до всього українського. Барон був мрійник, людина не активна, хоча дуже освічена. Студіював він замолоду зоологію за кордоном, потім одружився з своєю кузиною, і осів на господарстві. Діти барона Волік та Котік — зовнішньо типові німченята — були хороші жваві хлопчики по 8-9 ро-

Село Городок біля Рівного, де знаходився маєток бар. Ф. Штенгеля

ків. З ними та і з їхньою матір'ю коротав я в розмовах та прогулянках по околиці Городка досить довгі дні чекання. Розглядав музей з усіма можливими для краєзнавчого музею відділами, що то старанно збирав з накладом великого гроша барон. Особливо цікаві були експонати передісторичного, етнографічного, а зокрема для мене — геологічного відділів. В палаці баронів, колишньому невеличкому греко-католицькому монастирі — резиденції митрополита Афанасія на Шептицях Шептицького, що його портрет знаходився в палацовій церкві, було страшенно багато кім-

нат: великих на першому поверсі, де містився колись митрополит, а тепер жила родина баронова, та маленьких покоївків на партері, де містились колись чи монахи, чи приїжджі до митрополита священики, що з них декотрі за кару, як оповідали старі люде, проживали тут і подовгу.

Мені призначили одну з таких “цель” з тим, що у сусідні уміщатимуть дальших приїжджих. Всі кімнати були скромно умебльовані і тільки в одній з них жив брат баронової — старий кавалер, який, здається, учився на юридичному факультеті, але наукою не дуже цікавився; університету не скінчив і чим духово жив — так мені і не пощастило виявити. Видно тільки, що відносини з селом мав досить жваві, здається здебільшого з представницями гарної статі. В наслідок цих відносин зацікавився він українським фольклором і пісень, переказів, казок та іншого матеріялу зібрав, здається, таки багатенько. Зрештою дні тяглися за днями і я вже став би себе ніяково почувати, коли б не бачив, що ятягарем для баронів жадним не є і нічим і нікому не перешкоджаю робити те, що вони і без мене робили б. Власне ніхто нічого не робив, а я в тому їм товаришував. Тільки хлопці вчилися чогось з гувернаткою німкинею та баронова якісь розмови відбувала з учителем місцевої школи, якою вона опікувалася та з гуртом молодих дівчат, що ту школу покінчили й за допомогою баронової мали вчитися на сільських учительок. Дівчата вбрані були в інтелігентські українські строї, розмовляли між собою та з бароновою українською мовою, отже видно, що в цьому напрямку йшли інтенції баронової в її праці серед околичної української людности. Коли згадати ще стару матір баронової, що жила собі десь на горі і між люде з'являлася тільки під час обіду та вечері та старого льокая баронового, що, власне, швидше був якимсь консерватором — провідником по музею ніж льокаєм — то це і все товариство, яке я пізнав тоді і з яким прожив, певно, тижнів зо два.

Нарешті одного дня з'явився біля палацу молодик в студентському вбранні й назвався Володимиром Володимировичем Сахаровим — учнем Хв. Кондратовича Вовка, що теж мав брати уділ в експедиції. Прийняла і його сердечно баронова родина і тепер ми вдвох з Сахаровим скорочували час в прогулянках та обопільних інформаціях. Сахаров оповів з великим збентеженням про пригоду, яка йому трапилася і з якої він не бачив доброго виходу. Приїхав оце він з Мізіна, де разом з своїм старшим трохи ко-

легою Петром Петровичем Єфименком дуже довго чекали на Хв. К., щоб під його наглядом та керівництвом досліджувати палеолітичне селище. Коли всі терміни, вказані Хв. Вовком пройшли, а він не приїздив, то почали копати самі. Копали, правда, похапцем, щоб швидше кінчити, бо й так часу багато згаяли, і зрештою перекопали те, що намітив Хв. Вовк, та й роз'їхалися: П. П. Єфименко з знахідками до Петербургу, а він от сюди.

Нарешті приїхав Хв. Кондратович. Що спричинилося до його запізнення і в Мізині і в Городок — я не пам'ятаю. Пам'ятаю тільки, що розмови його з Сахаровим були лагідніші, ніж той сподівався. Видно Хв. К. зрозумів становище і Сахарова і Єфименка, але все таки до П. П. Єфименка він, через ці розкопки в Мізині без нього, охолов серцем навіки.

Хв. Кондратович приїхав не сам, а з музеальним фотографом та привіз з собою багато різних причаудалів до різних потреб експедиції. Спочатку познайомився він з родиною барона, відпочиваючи з подорожі, а потім заходилися ми біля своїх обов'язків. Я, сказати б, асистував Хв. К. в антропометричних помірах, а Сахаров займався пакуванням та відсиленням різних набутих для музею експонатів. А назбирали ми того в самому Городку силу-силенну. Купуючи різну, з погляду місцевої людности, покидь — поламану дерев'яну непотріб: рала, борони, скрині і т. п. і т. п. Хв. К. дістав раз від когось пропозицію купити щось, що зовсім не могло його цікавити ні з якого боку. Сміявся він тому вельми і оповідав, як колись на Гуцульщині, так само по його розшуках та запитах, якийсь хлопець запропонував йому купити живого зайця і страшенно образився, коли Хв. К. того зайця і дурно брати не схотів.

Наміривши з місцевої людности зо двадцять чи більше осіб, Хв. К. спеціально зацікавився маленького зросту німим головатим виродком, якого побачив якомсь на селі під хатою. Був то гідроцефал, старшого віку вже людина, але цілковито статевно нерозвинена істота.

Закупивши потрібне для музею, закінчивши досліди антропометричні, Хв. К., перед виїздом в дальшу мандрівку, уважно розглянув музей барона Штейнгеля, де особливо зацікавився надзвичайно рідкими експонатами у відділі етнографії. Була між цими цікавими річями ікона з якоїсь церкви — образ святих Якима та Анни, де святі убрані були в шляхецьке убрання початків чи середини 17 століття.

Особливу увагу Хв. К. притягнула до себе недоладно, з різних ганчірок, зроблена лялька, очевидно чоловічої статі, бо у відповідному місці з моркви та маленьких буряків були додані їй статеві органи. До цієї фігури широким поясненням давав Хв. Кондратовичу провідник по музею, отой старий льокай баронів. Оповів він багато, але я якось не дуже прислухався з непотрібної сором'язливости. Пам'ятаю тільки, що такі ляльки виробляли в кінці масниці волинські молодіжці і, повпивавшись, ходили з ними селом, співаючи якихось соромицьких пісень. Прощалися вони тоді на цілий піст з якимсь "богом", який був патроном статевого пожиття (коли не зраджує мене пам'ять, то назва того бога була "коструб", чи щось подібне), бо цілий піст таке пожиття наче б заборонялося. Більш цікаво було мені оглядати з Хв. К. відділ передісторичний та слухати його пояснення. Поза багатьма експонатами з слов'янських часів, які зібрав Штейнгель в спеціальній експедиції, організованій ним в сточищі ріки Уборті, де розкопав він багато древлянських могил, дуже багато представлених були культури молодшої кам'яної доби. Як виявилось, майже все те походило з Городка. Палац Штейнгелів стояв на острові серед річки Усте й скрізь на тому острові, де копни, знаходилися вироби з крем'я та черепки, переважно приналежні до тієї самої культури. Так само і на правому березі річки, на надлуговій терасі скрізь знаходили такі само речі. Були це здебільшого великі вироби, старанно оброблені з усіх боків: серпи, сокири, долота, вістря до списів і багато-багато різного іншого. На правому березі на горі, на плато (як їхати з Городка до Краевич) влісі були знайдені і гроби, обложені крейдяними плитами. Знайдено було в одному з них вже й металеві — мідяні речі — якісь прикраси подібні до листків. Але найбільше зацікавило Хв. К. палеолітичне селище, знайдене в глибокому яру на правому березі річки, що ним ішла дорога просто з Городка на Савичи над Горинем. Оглянувши уважно знайдені кістки, головно мамута, та дрібні вироби з крем'я Хв. К. в супроводі Ф. Р. Штейнгеля ходив на місце знахідки і потім не раз розпитував Штейнгеля, чи не хотів би він урядити якісь більші досліді на тому місці, коли б Хв. Вовк, дослідивши Мізин, мав час та змогу їм теж присвятитись.

Незабаром, залагодивши все, виїхали ми з Городка в далеку подорож. Поїхали залізницею через Бердичів до Житомира. Там уже місцеве українське товариство знало про наш приїзд. Зупинилися ми у п. Кравченка, акцизного інспектора, але опікуватися нами взявся п. Фотинський,

місцевий учитель котроїсь з середніх шкіл чи якоїсь духовної школи. Сам він був історик. Він познайомив нас з чільнішими діячами “Общества Изслѣдователей Волини”, за вказівками яких ми і укладали плани своєї дальшої подорожі. Один з членів цього товариства, емеритований офіцер не дуже високої ранги, найближче до нас підійшов і з його вказівок ми найбільше скористали. Він з фаху був геолог, збирав і самостійно й для П. А. Тутківського різні копалини та мінерали. З ним я багато розмовляв і багато дечого цікавого від нього про Волинь довідався з боку геологічного. Він був так відданий своїм науковим інтересам, а головню зацікавленню Волинию, що навіть без моєї просьби подарував мені величеньку збірку волинських копалин, головню мінералів, що походили з стародавнього вульканичного району Звягельщини та Овруччини. Були між тими копалинами надзвичайно гарні зразки як от лабридоритів, порфірів, габро, базальтів, а також півдорогоцінних мінералів, як опала та овруцьких гранатів. Гостили нас у п. Кравченків на славу і там, здається, вперше спробував я чудового напою-меду, яким Житомир славився. Дістав той мед якийсь близький родич нашого господаря і все в оригінальних старовинних пляшках теж, здається, житомирського виробу.

Днів через два-три побуту нашого в Житомирі, поїхали ми кіньми до Звягеля. Там, як казали, цікава була стара церква чи собор з опасанням навколо й вона то найбільше тягнула Хв. К. до Звягеля, Зі Звягеля їздили ми на короткий час до Корця, де Хв. К. цікавило знайти та придбати хоч трохи старовинного порцелянового посуду місцевої фабрики. Дещо дійсно пощастило знайти по жидях, але не багато. Оглянувши руїни замку кн. Корецьких, вернулися ми до Звягеля і там теж по жидях годинникарях та злоторях поназбиравали різної волинської мистецької старовини, а тимчасом фотограф поробив усі потрібні Хв. К. світлини знадвору і з середини давньої церкви з “опасанням” та ще інших архітектурних об’єктів, що їх так багато по маленьких містечках дрібно-шляхецької Волині. З лівого крутого, досить високого берега Случи у Звягелі розстилася за річкою цікавий і незнайомий мені зовсім краєвид. Скільки око сягало видно ліси і ліси, з якимись галявами піщаними, з якимись інакшими, здається, селами. Коли виїхавши на північний захід з Звягеля, ми впірнули в ці ліси, виявилось, що під ногами був увесь час пісок і пісок. Інколи дорога йшла по рівному, інколи спиналася на великі горби, луковато вигнуті, т. з. параболічні дюни. Приходилося вилазити з воза і йти пішки, бо

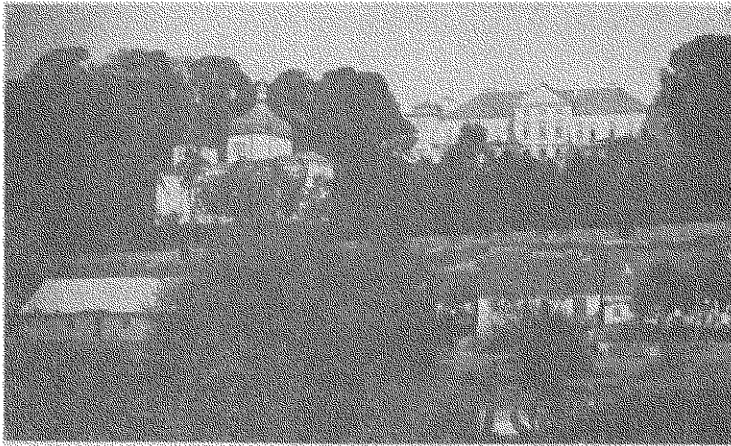
вози наші ледве-ледве тягли за собою поганенькі коненята. А поклажи було досить у кожного з нас. На першому возі їхали ми з Хв. К., а на другому Сахаров з Машечкіним (фотографом).

Повільно посувалися ми вперед, переживаючи бачене та згадуючи недавні враження. У Звягелі трапився, між іншим, комічний інцидент. Всі ми називали Хв. К. професором. Отож, через власників заїзду, де ми спинилися були, по цілому місті пішла вістка, що приїхав якийсь професор. Незабаром потягнулися до нашого заїзду з цілого міста жиди, а головню старі жидівки, щоб Хв. К. оглянув та порадив, як лікуватися від різних хворіб. З здивуванням довідався Хв. К. і ми всі, що слово “професор” має тут специфічне значення. Це найвища, як виявилось, інстанція в лікарських справах. Коли вже не може нічого зробити доктор ні місцевий, ні житомирський, то залишається їхати до “професора” у Київ. А тут, на тобі, приїхав професор, та ще й з Петербургу... Мороки мав Хв. К. та й ми всі з ним, як приходилось майже силою випроваджувати пацієнтів та пацієнок, що ввічливо та жалібно пропонували все більші та більші суми за пораду “самого професора”.

Їдучи далі та далі лісом, зіскакував я частенько, щоб підняти з піску над дорогою то шматок черепка якогось передісторичного, то шматок залізної жужелниці. Пустеля пустелею, лісова, але скрізь сліди стародавнього життя та навіть промислу... Часто над дорогою на величезних розложистих соснах, там, де дерево розходилося на декілька розгалужень, збудований був поміст, на якому стояли борті. Хв. К. зупиняв коні й у кишенкову книжечку зарисовував дуже швидко й просто суть баченої споруди. Заохочував і мене зарисовувати бачене, але я неохоче до того брався, бо ще з шкільних літ був у конфлікті і з рисунками і з каліграфією. Але Хв. К. хвалив мене за мої малюнки, а вправа, з літами, дала наслідки, так що деякі з моїх рисунків Хв. К. навіть умістив у своїй праці про етнографічні особливості українського народу. Дуже цікаві були на Волині, чи власне на Волинському Поліссі, куди ми вглиблювалися, різні господарські споруди з дерева. Видно було у всьому віковій культурі, віковий досвід у добіранні відповідного дерева, щоб то з найменшою затратою праці та додаткового дерева зробити чи то ворота в подвір'я, чи борону або ще щось.

Так ми доїхали до села Андреевичів. Ще в Звягелі, прощаючись з нами, отой емеритований офіцер-геолог та

мінеролог давав різні ради щодо подорожування по Поліссі. З його порад виникало, що побачимо ми дикий край, що попадемо серед диких людей. Диких не диких, а так одичавілих, що до них, щоб домовитися до чогось, треба вміти підходити. Казав він між іншим, що грошей поліщуки не цінять і що найкраще з ними транзакції переводити в порядку виміни. Радив замість грошей набрати з собою різної галянтерії: гудзиків, голок, ниток і всякої всячини, потрібної в селі далеко від міста та від міських крамниць... Ради ми його не послушали й хоч не жалували з тим, але частенько згадували. Одну, правда, раду виконали. Наказали своїм фірманам, щоб відв'язали дзвіночки від дишлів, які вони там мали, возячи різне "начальство". Всі нам казали, що коли з дзвіночками в село в'їхати, то можна в селі нікого не застати, бо всі позабігають без вісті.

Палац на місці замку у Вишнівці.

Село Андреевичі виявилось справді дуже глухе. Люде не тікали, правда, але молодше все було страшенно неспіливе якесь, сором'язливе. Можна було довго до когось з хлопчаків чи дівчаток гукати, доки вони відважаться наблизитись, але так таки і словом не озвуться на всі ваші запитання; тільки червоніють, сльози їм на очах виступають і чомусь все носом шморгають.

Заїхали ми до священика, але й священик з своєю родиною пасував до села. Був то висвячений з дяків славновісним Антонієм дуже малограмотний чоловік. Але він

трохи з нами оговтавшись, наоповідав нам багато про інших своїх колег. Він хоч був тутешній, поліщук і давав собі якось раду з місцевою людністю, але були між висвяченими Антонієм зайшли, чи навмисно з далекого північного сходу закликані “псаломщики”, які і самі були бідні і народ з ними був бідний. Але звичайно вже в такому селі ніякої політики і ніякого українства ніхто не ширив.

Щоб освоїтись з людністю пішли ми другого дня до церкви і одержу місцеву святочну оглянути, і з місцевими поважнішими господарями через священика познайомитися. Нам залежало знайти таких, щоб дали себе перемерити та й свої родини на те намовили. Церква в Андреевичах не була чимсь особлива, бо недавно, порівнюючи, була збудована і то в так званому “синодальному” стилі, але все у церкві було давне, ще з старої церкви перенесене. Багато там було таких речей, яких рідко де по церквах можна було побачити. Особливо велике враження на мене зробив надзвичайно майстерно виплетений з соломи мініатурових розмірів капелюх, з яким в руках ходив по церкві староста, збираючи з мирян пожертви...

Після служби Божої, під церквою довгенько ми забаридися, вербуючи собі жертви для помірів та намовляючи тіток продати щось з їхніх запасів домотканних та вишиваних одягів. Потім гуртом пішли до попівського двору і цілий день до вечора досить успішно виконували кожен свою місію. Пам'ятаю, вгледів я за плотом гарну-прегарну дівчину літ 17-18. Гарна була справді, але чомусь своєю красою справляла враження не дівчини, а якоїсь сарни. Заговорив я до неї, намовляючи її, щоб далася поміряти та зфотографувати. А вона все дивилася на мене, як на якесь диво і словом не озвалася, навіть рухом жадним не реагувала, а тільки з цікавістю дивилася просто мені у вічі. Чи вже я занастирливо до неї взявся, чи може більш полохливі подруги налякали її, що потягнуть силою мірятися до Хв К., але вона якось відразу, без надуми, майнула спідничкою й щезла в гушавині садка, щоб більше не з'являтися нам на очі.

В Андреевичах ми накупили різного добра, особливо оригінальних вишиваних хусток, що своєрідним способом складені служать пов'язкою на голову. Вишиване все було самою червоною заполочтю і, здається, все так званою низкою, чи занизуванням.

З Андрієвичів рушили ми далі в тому ж напрямі лісами та лісами, аж доки не доїхали до села Сушки. Що

мене вразило, коли ми вїхали через ворота зза царини в село — це те, що всі хати мали по два комини. Дивне то робить враження. Один комин там, де йому належить бути, а другий, часто трохи тонший, на самому причілку хати, там де сходяться разом три спади хатньої покрівлі. Коли ми пізніше, зацікавлені цим явищем, розглянулися по хатах, то побачили, що причільний комин — то горішне закінчення “світника”, особливого пристрою для освітлювання хати лучивом. Дехто так і називає цей пристрій “лучником”. Виявилось, що у кожній хаті, коло причільного вікна на долівці стоїть або товстезний пень на 50-70 см. височиною, або такий самий з лози, виплетений та глиною обмазаний і в середині заповнений, кіш. І в першому, і другому випадку горішня поверхня цієї споруди викладена шматками перепаленої глини чи камінців, вмазаних у глину. На цій споруді малі члени родини від смерку до ночі кладуть вогонь з сухих скалок. Дим від вогню, підіймаючись угору, натрапляє в неменшу діаметром липову дуплясту колоду, добре уміщену на стелі, яка виходить понад покривлю у вигляді того причільного комина. У деяких новіших хатах цей “світник” чи “лучник” зазнав далеко посушеного удосконалення. Тут уже жадного пенька чи глиняної споруди нема, а тільки в тому місці знаходиться невеличке підвищення,* обгороджене дошками та засипане глиною. Згори, з стелі, над ним звисає довгезний мішок, з середини та ззовні білою глиною вибілений, долішнім своїм отвором розтягнений на залізному обручі, міцно дротом до мішка пришитим. Від того обруча ще нижче, на декількох дротинах, звисає залізна чотирикутна гратка, що на ній розкладається багаття з лучива. А що горішній кінець того мішка натягнений та так само добре уміщений на липове дупло, як і в перших випадках, то і тут дим виходить далі понад дах хати. Поступ полягає в тому, що тільки з смерком мішок займає своє нормальне положення, коли лучиво горить під ним на граті. А як тільки світло непотрібне вже, то господиня обертає залізний обруч навколо його осі на пів або й на цілий оборот. Мішок скручується, затикає таким чином отвір, через який повітря виходило б надвір. Тоді його легенько одводять до причільної стіни і вішають на спеціально для того там вбитий гак. З таким удосконаленням світник вже не стає ніколи мешканцям перешкодою, ніхто на ньо-

* Під гратою на підвищенні ставляють цебер з водою щоб недоарки лучива, які спадають з грати, не чаділи, а відразу гасли (Ред).

го навіть у п'їтми наткнутися не може і вже ні йому шкоди, ні гузів на головах мешканців від нього не буває.

З декількох церков цього села тільки одна була поважного віку. Оглянули ми її знадвору й з середини, обміряли що і як годиться, а Машечкін її зфотографував. З цих зфотографованих церков, з додатком декількох фотографій тих церков, що до нашої експедиції не дочекали, роздобутих від своїх знайомих на Волині, як от, наприклад, від П. О. Балицького, сина Ковельського протоєрея, що, скінчивши Петербургський університет, жив і далі в Петербурзі, учителюючи і беручи великий уділ в громадському українському житті, пізніше склав Хв. К. цікаву працю про дерев'яне церковне будівництво на Волині, видруковану в виданнях Музею Імп. Александра III.

З Сушків дісталися ми ще наче густішими лісами до містечка Ушомира над річкою Ушею, що тече далі на Іскорость. Ушомир — велике містечко без жадної кам'яної будови, справляло якесь чудне враження тим, що тут вже не тільки самі хати, а й покрівлі на них були з дерева. З незвички якийсь ляк охоплює тебе. Ну а що, як десь загориться? Так за одну годину містечка цілого не стало б. Містечко з жидівською більшістю. В ньому ми не зупинялись, а попростували далі до Іскорости, де перебули декілька день. Поза звичайними справами була одна цікава і варта уваги: хто сюди приїде, мусить побувати на 'Ольжинних купальнях". Ходили й ми туди й купалися. Річечка Уша утворила собі глибоченний каньон в граніті й тече тепер в одному місці наче по східцях гранітових плит. В одному місці вона, спадаючи звисока, вижолобила долишню плиту, утворивши там величенький наче б казан. Отож, коли в нього сісти, то води буде трохи більше, як по пояс, а в той час згори вас поливає вода, що з попередньої плити спадає. У велику спеку таке купання—дійсно насолода небуденна.

З Іскорости поїхали ми на Овруч, подбавши ще в Житомирі про рекомендації до тамтешніх впливових осіб. По дорозі через село Бехи трапився нам такий випадок. Ідучи широкою вулицею через село, типове поліське, в якому, як виявилось, живуть все самі Бехи (як у Чоповичах самі Чопівські) отже все родичі не вперших і вдругих, а може в двадцятих, зустріли ми якусь тіточку, що вирвалася з хати до сусідки в якійсь своїй наглій справі. Не було часу у неї, мабуть, убратися, а так, як була, в одній сорочці, підперезана спереду запаскою, — так і вибігла. Як угледів Хв. К. оту запаску, так і почав гукати на ту

тіточку, щоб до нашого возу наблизилася. Тітка підійшла і без жодної передмови почав Хв. К. ту запаску торгувати. Запаска-попередниця дійсно була варта того, що Хв. К. за неї давав. Був то з домової вовни, вдома фарбованої, маленький килимок, такий же гарний, такими квітами затканий, що дійсно шкода було б його з рук випустили. Але біда в тім, що то на тій тіточці тільки й одержати, що та запасочка і, як її скинути та продати — то виходить зовсім невбраній на вулиці опинитися. Зацікавила мене вельми ота, сказати б, софістика побутова. В самій сорочці вийти — то вже сором, а наченити спереду саму попередницю, без властивої запаски ззаду — то вже “годиться”. Але певно сума запропонована Хв. К. була просто в цих місцях печувана. Озираючись наоколо декілька разів і намітивши собі найкоротшу дорогу до хати, тіточка розв'язала ззаду шнурки тої попередниці і з виглядом, наче б вона зовсім гола на вулиці була, побігла з затисненими в руках грішми прожогом до своєї хати. А ми, сміючись з спостереженої внутрішньої боротьби, що для неї була мабуть верхом драматичного напруження, з захопленням розглядали запаску, повільно посуваючись по піщаному шляху на північ, до стародавнього Вручя.

Вигляд околиці після Іскорости змінився. Ліси десь відступили на обрії і тільки де-не-де видно було купки дерев, якісь хутори. Рівно навколо й досить таки пусто; тільки піщані покручені кучугури порушували однанітність безмежної пустелі. Надвечір вже все навколо змінилося: знову зазеленіла земля, дорога стала твердіша, зі всіх боків, як хвилі повипиналися горбки, поперерізувані ярами. Починався найдалі на північному краю нашого Полісся положений терен лесу. Вже зовсім смерком доїхали ми до Овруча і в темряві десь зліва дороги вказав нам наш фірман якийсь горбок, що носив назву Олегової моголи. Трохи далі, так само вгледіли ми сільветку якоїсь високої декількабанної будови, — був то собор, збудований на руїнах великокнязівської церкви. Був він збудований, але не добудований і в якій мірі відповідав він архітектурі князівської доби ми так і не переконалися, бо коло нього за весь час перебування в Овручі так і не побували.

Зупинилися ми в якомусь поганенькому готелі на головній, правда, вулиці, вмилися, повечеряли та порядно вночі виспалися після цілоденної неприємної подорожі.

З багатьох людей, що до них мали ми різні рекомендаційні листи найбільше став нам у пригоді п. Синегуб.

Не дуже я розумівся на адміністративному устрої Правобережжя, де, на відміну від Лівобережжя, життям керувало так зване “куце земство” себто самоурядування, але так воно було обмежене спеціальними адміністраційними чинниками, що опікувалися безпосередньо окремими станами людности та окремими господарчими галузями життя, і так було їх багато, що важко збоку було зрозуміти, хто з тих адміністраторів що робить. Часто між ними, особливо вищими, траплялися цілком культурні освічені люди з широкими зацікавленнями. До них належав Синегуб, по освіті правник, що мав нагляд над працею “волосних правлїнь”, зокрема, здається, писарів, що на Волині творили собою якусь специфічну верству провінціальної інтелігентції, але серед яких було досить таки багато справді інтелігентних людей. Синегуб з обов'язку своєї праці знав досконало Овруччину з усіх боків, і скрізь, про яке б село ми не спитали, знав тамошніх чільніших людей і на всі теми, що нас цікавили, міг дати досить докладні інформації. В розмові з ним ми і визначили собі маршрут з тим, щоб побувати неодмінно в славетнім селі Збранці, яке в різні часи, а особливо за князівської доби, було важливим центром промислу — виробу з місцевого талькового, здається, лупаку, різних виробів — пряслиць, намиста і т. п. І тепер стало воно центром виробу з того ж таки лупаку, ручним способом, різної посуду, попельничок, різних фігурок тощо. Хотіли ми побувати в Народичах, де ще В. Б. Антонович розкопав багато деревлянських могил і де Хв. К. вельми хотів зробити побільше помірив, щоб порівняти антропологічні риси людности сучасної з тою ж князівської доби.

Коли ми досі зустрічалися з людьми так би сказати української атмосфери, з якими якщо й розмовлялося не по-українськи, то у всякому разі зналося, що то люди нашого кругу, нашої ідеї, хоч би й досить далекі від центру тої ідейности вони перебували, як от барон Ф. Р. Штенгель, то тут в Овручі, натрапили ми на кола, зовсім далекі від українського руху. Цікаво, що сам Синегуб був свідомий свого українського походження, навіть тим гордий. Варто було поглянути з яким почуттям та виразом лица показував він нам свої родові дорогоцінності, особливо великий грубий золотий кишенковий годинник лондонської роботи, що на одній з його покривок вирізблено було ім'я його предка, курінного отамана, не пам'ятаю вже якого саме куреня Запорізького війська. Але все те було в минулому, а в дійсному оточенні Синегуб сучасний нічого не знав такого, з чим міг би зв'язати свої родові тра-

диції. Хіба тільки що любив свою Овруччину, знав її і охоче про неї оповідав. Показуючи родові дорогоцінності, показував, але вже не так він, як його дружина, і дорогоцінності сучасні. Виявилось, що десь тут в Овруччині знаходять багато гранатів і що Синегуби їх багато набули, замовляючи у злотарів різні хрестики, брошки та інші речі, випосажені густо цими гранатами. Пані Синегуб мала декілька низок намиста зробленого з цих гарних кристалів. Коли зацікавилися ми з цього боку Овруччиною і висловлювали бажання і собі десь щось на пам'ять про тутешні краї придбати, то господар порадив нам звернутися до аптекаря жида Дубинського, до якого з давніх давен приносять люди з цілої Овруччини все, що знайдуть цікавого або чудного; той все купує й тим захоочує ще більше своїх клієнтів. Побували ми з Хв. К. у того аптекаря. Дійсно, аптека собі аптекою, але головний його інтерес був пов'язаний з тою "кунсткамерою", яка містилася в дальших кімнатах його помешкання. Чого ми там не побачили? І у мене і у Хв. К. просто очі порозбігалися. На превеликий жаль, аптекар не був занадто інтелігентна, але зате занадто спритна людина. Очі нам порозбігалися, то правда, але незабаром обличчя нам повитягувалося, як ми побачили, що він з тим всім робив. Отже, показує нам дві розкішні надзвичайно оригінальні поліпльнички для недопалків зроблені з... досконало збереженого черепа махайрода.* Хв. К. охнув і зразу ж купив обидві, бо аптекар, на щастя, дуже уважно і акуратно поперепидував той череп по сагітальній лінії. Знову ж ми охнули, як показав він нам самі звичайнісінькі запинки, великі до чохла, і маленькі до пазухи, що їх він доручив якомусь фахівцеві зробити з мамутового ікла. Ні перед тим ні після того ніколи мені не доводилося бачити в такому стані збереження мамутового ікла, знайденого на Україні. Нічим він не різнився від тих, що можна було купити десь в Сибірі, в країні "вічної мерзлоти", що їх там тубильці відрубують від мамутових трупів, знайдених частенько в ярах їхніми псами. Купили ми з Хв. К. по одному шматку того ікла, але ніяк не могли добитися від п. Дубинського назви селянина, від якого він того ікла купив, ні місцевості, звідкіля ті чи інші цікаві предмети походили. Хв. К. накупив у нього багатенько різних кісток, що з них пам'ятаю добре цілу громаду зубів носорога та інших четвертинних тварин. Я купив багато виробів з збранківського талькового лупака, а також величезні ро-

* Третинної доби великий хижак з роду котів.

ги лося з частиною черепа; лося сучасного, до того ж недавно забитого з эле ще обшкрябаним м'ясом так, що від них трохи душило падлиною.

А потім дуже часто я думав над тим, як шкода, що так мало є тут на місцях справді інтелігентних людей, щоб зацікавилися різними цінними для науки об'єктами й чи зопікувалися ними, чи звернули на них увагу, тих, що по великих містах сидять, тим цікавляться, але мало контакту з селом мають... Такого, як оце в Овруччині, вже не можна, здається, спіткати на Лівобережжі, хоч би, скажім, в Полтавщині. І інтелігенції там по селах більше та й селянин пересічно випередив своєю освітою волиняка. Взагалі "Юго-Западний Край", себто Київщина, Волин та, кажуть, Поділля злу дістали спадщину від запізненого польського панування і порівняння цих двох частин України завжди виходить на користь "Гетьманщини" та "Литви", а не "Польщі". Хоч, звичайно не можна так все узагальнювати. Херсонщина ще, мабуть, дикіша під деякими оглядами за Поділля та Волинь, хоч там і земство не "куце", а повне. Багато значать і традиції та напрямок зацікавлень загалу. Херсонщина, подекуди американізована, далеко-далеко зосталася позаду від історичних наших земель. Може тут має вагу взагалі менша залюдненість, а може різноманітний національний склад людности... Це все досить цікаві проблеми, які виривають з спостереження досить таки дрібних фактів...

Не пам'ятаю зараз без мапи, куди ми спочатку заїхали, але пам'ятаю добре враження свої зі Збранки та Норинська. Припустім, що ми спочатку заїхали в Збранку. Ландшаф зовсім такий, як десь на Київщині. Навколо скрізь горбовина, скрізь плодюча врожайна земля, щезли зовсім сосни, а їхнє місце заступили дуби, липи, але не-сучільним лісом, а так тільки, гаями та окремими купами дерев. В долинах, чи взагалі улоговинах — села, хоч трапляються села і на високих плато.

Збранка уложилася в улоговині. На краю села, трохи навіть далі, на краю якоїсь широкої балки, стіною уклалися поклади лесу, а під ними виступають верстовані сіро-червонуваті пісковці. В тому місці, де вони виступають на світ Божий, чи від атмосферичних впливів пізніших діб, чи може то з самої структури їхньої так виходило, але вони представлені досить таки хаотично наваленими одна на другу плитами. Без жадних спеціальних заходів, себто без кайла та молотка можна вибрати з того хаосу бажаний завбільшки шматок каменю. Беру один, кидаю,

беру другий жадних скаменілин не видно. Пісковець власне, більш нагадує халцедон, так мало в ньому помітні піщинки і така міцна та магма, в яку вони вкраплені. Плита від плити відділившись виказує чудну дуже, невидану досі мною кам'яну поверхню. Виглядає так, як би десь на мілкому піщаному дні річечки уклалися гнані водою піщинки. Укладаються вони в якісь маленькі вали, один коло другого, правильно уложені так, наче ребра на боках худі коняки або маленькі хмаринки в так званих перистих великих хмарах. По всьому видно, що уклалися ці піщинки при якомусь рухові, але чи води чи повітря? Скаменілин в них — жадних! Отже скам'яніла пустеля. Та й колір червонавий, наче відповідає кольорам пустелі. Якого часу ці поклади — поняття не маю. Але на всякий випадок вибираю хоч і величеські, але дуже характеристичні зразки "скам'янілої пустелі". В іншому яру знаходимо сліди давньої розрібки покладів талькового лупаку чи шиферу. Самих покладів не видно, а тільки обсунені улоговинки та на поверхні шматки лупаку, часто недокінчені навіть вироби.

В Норинську, великому селі, вразила нас цікава картина. Перед самим селом ціле поле має вигляд, наче після косовиці. Скрізь, куди оком не кинь, стоять високі, вузькі в діаметрі своєї основи, копиці сіна. Зблизившись, бачимо, що то не копиці сіна, а такі чудні, незвичкі моему оку, могили. Багато їх, не десяток, а навіть сотні. Дуже можливо, що й степові могили так колись виглядали, але що то все здебільшого скитські або й ще давніші, а тут зовсім молоді, князівських часів. А може й ґрунт в ньому певну роль відіграв. Хоч і тут і там наче той самий лес, хіба там з більшою домішкою чорнозему. Вїхавши дорогою між могилки, не можеш позбавитися враження, що коло тебе стоять живі істоти, або якісь намети порозпінані. Село велике, розкидане і вигляд має зовсім не поліський, а швидше київський. Може це взагалі яка південна оаза може сюди в давні часи примандрували з півдня з лісостепу люде, знайшовши тут відповідний їхнім звичкам ландшафт. А може так впливає на характер осель того самого племені, того самого роду інше географічне оточення? Ця проблема варта того, щоб хтось з українських етнографів нею спеціально зацікавився.

Заїхавши до "волості", познайомилися з старшиною та волосним писарем. Старшина, як звичайно, так собі старенька і малограмотна людина, а писар виявляв своїм обличчям, трохи якимсь не тутешнім, значну інтелігенцію.

Познайомившись, оповіли по що ми до них приїхали, куди далі їхати збираємося і прохали з їхнього боку допомоги. Старшина потім пішов собі по своїх справах додому, а писар, з допомогою сторожа, умістив нас і наші речі у волосному приміщенні. Була там і спеціальна хата для приїзжого “начальства”. Сидячи в великій кімнаті, спостеріг я на стіні величезний образ мальований незле олійними фарбами. Щось знайоме було на тому образі, але відкіля і що — дивлюся довго і не пізнаю, де цей образ я бачив. Хв. Кондратович зразу пізнав і зразу ж запитав писаря, чи він знає, чий це образ і що він значить? Виявилось знає. Був то образ, звичайно копія образу, Тараса Шевченка. Здається з написом: “Це діло треба розжувати”. Слово за словом, від Шевченка і далі і далі і побачили ми, що перед нами сидить цілком свідомо національно людина, начитана, бувала. Мені видалося, що не тут їй було місце, а десь в більшому і то значно більшому осередку, ніж волосне правління в глухому волинському селі. Довго ми розмовляли з писарем, який до речі, не українського роду був, а нащадок якогось італійця каменяра, який давно осів на Україні і декотрі нащадки його ще й досі каменярством займалися. Навіть у Києві мав цей писар якихось родичів, що надгробки коло якогось з цвинтарів виробляли. Прізвища його я не пам’ятаю, але от все в голові крутяться чомусь два прізвища: чи то Нацоліні, чи Ріцолаті. А може це десь іншим шляхом в мою пам’ять такі прізвища просякли?

Літера “Ч”, виконана українським графіком-волиняком Нілом Хасевичем. Дереворит. Під літерою “Ч” чумак, чоботи, човен. На літеру лізе чорт. (Публікується перший раз).

Чи вже тому, що час був до Києва мені поспішати, щоб формальності залагодити з своїм вступом до Петербургського університету, чи може якісь інші справи мене додому кликали, і всі мої думки були з Києвом та Київщиною зв'язані, але якось цілком вивітрилися з моєї пам'яті враження з останнього села, де я ще був разом з Волинською експедицією. Пам'ятаю добре тільки моє прощання з Хв К., Сахаровим та Машечкіним вже в Олевську. Заїхали ми там до жидівського заїзду і на прощання замовили досконалу вечерю — щупака по-жидівському та й по чарці випили.

Вже пізніше, в Петербурзі, Сахаров мені докладно оповідав про дальше їхнє подорожування, але я пам'ятаю тільки те, що десь коло Олевська вони в такі місця заїхали, куди взагалі можна тільки взимі проїхати й мусли по кладках на болоті від села до села ходити.

Володимир Коб — Кость Бульдин.

ЧОЛОМ ТОБІ, ВОЛИНЬ-ЗЕМЛЯ!

Побратимові О. Сацюкові присвячується.

Чолом тобі Волинь-земля!
 Чолом лісам, галявам вересовим,
 Озерам багнам, журавлям
 І деревлян нащадкам скромним

Чолом!

Хай день благословений буде,
 Коли пізнав тебе, Волинь!
 Юнацьких літ тих не забуду,
 Як і тебе, моя Горинь!...

Та от, дивлюся я з вагону...
 Десь мчу в простір... Волинь-земля...
 І на очах моїх волога:
 Мов та й не та Волинь моя!

Я бачу згарища, руїни,
 Ліси потрощені, могили та хрести...
 Дроти... Гармат уламки поржавілі...
 Невже, Волинь, — не вже це ти?

Коли б спинитися я міг,
Тебе хотів би розпитати
Про ті стежки, де я ходив,
Моя Волинь, моя ти Мати!

Бо й що мені — фортеці бетонові?
“Осадників” хати невисні, чужі...
Лісів твоїх таємний чую гомін
І спів пташок в моїй душі!

Я знов мов бачу вас, бори!
Давно був з вами попрощався...
Чи є ще ягоди, гриби?
Чи є лісун, якого так боявся?

Чи ще на Юрія волиняне побожні
Кроплять свяченою на вигопі товар,
Щоб добре випасавсь та множивсь
І не боявся лютих чар?

Чи косарі минають закрутки?
Чи є: навроки, наговір, пристрій?
Мархонні (добрі) й злі домовики?
Чи водяник в багно затягає на спід?

Чи мавки є? Чи є відьми?
Чи шведи ще з могил встають?
Чи чародійнії вогні
Вночі над скарбами снують?

Чи, як колись, на провесні
Журливі журки-журавлі
Сумні курликають пісні,
Збирають мерзлі журахвини
І гнізда мостять на багні?

Чи восени, готуючись у вирій,
В стрункі шикуються ключі
І танці водять в крок вимірний
На лісовій галявині?

Чи є ще дики та вовки?
Заходять зубри з Біловіжжя?
Чи сарни є ще? і бобри?
Чи ще “отой ведмідь” зберігся?

Токують ранками бажанти?
 Чи, як колись, ще дрохви є?
 Валюшнів і гусей є зграї?
 І, як колись, “бугай” реве?

Чи борті з медом, як колись,
 На деревах стоять вгорі
 (По звичці, “щоб ведмідь не вліз”)?
 Чи ще збирають квас з беріз?

Чи на майдані мед діжками
 На Храмі прихожане п'ють?
 Чи за закритими столами
 “Усім селом” пісень ще тнуть?

Чи, як колись, музики дмуть
 Метелиць, горлиць і квадрилі, —
 Та так, що ноги самі йдуть
 В танець нестримано оргійний?

Чи “шляхта” ще “мужву” обходить?
 Чи ще тримає “самувар”?
 Чи з “рудниками” дружбу водить
 І в бричці їздить на базар?

Чи ще на хуторі глухому
 На комині берізку ставлять
 (Бо ж дівка є для молодого,
 Щоб не барився з старостами)?

Чи кожухи ще “взорами” гаптують
 Чи молодицям гарний стан
 Розкішні пояси формують?
 Чи з личаком змагається сап'ян?

Чи є ще “досвітки”, “куток”?
 Чи є пісні, чи танці водять?
 Прадуть ще вовну для свиток
 І з льону полотна сувої?

Чи світять гасом, чи ще скалкою
 Із пнів соснових і смолистих?
 Чи вечорниці — аж до ранку,
 До третіх півнів голосистих?

Чи на масниці запрягають в сані
І вітром мчать в сніги пухкі?
Чи ще гречанії в сметані
Їдять млинці і пампушки?

Чи ще “перезва”, сита й п’яна,
Гуляє тиждень вздовж села?
Гуля від рана і до рана,
Безжурна, як і молода?

Чи в’яжуть хлопцям “колодки”?
Чи зза дівчат вони ще б’ються?
Чи в сніжки грають “городки”
На молодій веселій вулиці?

Чи кажуть ще: “Магай вам Біг!”
Чи старця кличуть за стіл гостем?
Чи ще вклоняються до ніг,
Як на Страсну прощення просять?

Чи ще на Спаса у воріт
Плетінки ставлять з овочами
Для перехожих і сиріт —
Ділитись Божими дарами?

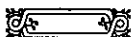
Чи сіно й сніп ще ставлять на помості?
Батькам хрещеним кутюносять?
Мороза з вовком кличуть в гості,
Куті із медом з’їсти просять?

.....

Гей! Так багато хтів би розпитати
По роках довгих, ти моя Волинь!
Тебе, як матінку обняти
Поплакати у твоїх колін!

Та мчить мене сталевий велит
В простір далекий і чужий...
І на узліссях тана легіт...
А постріл збуджує від мрій!

Житомир 1943-Буенос Айрес 1949.

Іван Дубилко.

РОЛЯ ПОЧАЄВА В КООПЕРАТИВНОМУ ЖИТТІ ВОЛИНИ.

Вступ. До потенціалу духових і матеріальних сил Волині, входить чималий вклад праці національних, культурних і кооперативних діячів Почаєва і його околиць. Польські окупанти вперто і послідовно розбивали всі прояви організованої праці українців, тому на терені Почаївщини могла вдержатися лише кооперація. Населення Почаївщини свідомо об'єдналося довкруги своїх провідних одиниць і всупереч всім ворожим зусиллям розвинуло українську кооперацію до подивугідних розмірів. Після першої Світової війни Почаїв став славний своєю кооперацією, що аж до упадку Польщі не уступалася з своїх позицій.

Головно українській кооперації в Почаєві й присвячується увага в цьому описові. Буде він загального характеру. Що до можливих нестислостей та пояснень у важливіших моментах просимо тих, кому відомо, внести поправки і додатки, але згідні з дійсністю.

Почаїв, його околиця й населення. Містечко Почаїв знаходиться в південно-західній Волині, 25 км. на захід від Крем'янца біля границі Галичини. До 1939-го року Почаїв у своєму районі об'єднував 17 окремих сільських громад. Центр містечка заселювали жиди. Поляків було понад 30 родин — всі прибулі з Польщі на урядові становища. Ще з часів царської окупації залишилося кільканадцять російських родин. В монастирі "Почаївська Лавра" було понад 200 ченців, переважно росіян, колишніх царських урядовців та військових старшин. У цілому районі, крім кількох десятків польських колоністів і поміщиків, все населення було українське.

Початки національної і кооперативної праці. Піонерами в розвитку національної свідомости, культурно-освітних і кооперативних організацій, були місцеві свідомі одиниці — учасники визвольних змагань, політичні емігранти з Великої України, а також національні і кооперативні діячі зі Львова. В 1922 році повстає перша "Українська Споживча Кооператива". Наступно засновуються: Тов. "Просвіта", Пласт, Союз Українок і нові кооперати-

ви: Український Кооперативний Банк “Українбанк”, Українська Кооперативна Книгарня “Громада”, Українська Кооперативна Молочарня, Українська Кооперативна Бетонярня і Ощадноспестева Каса “Райфайзенка”. Всі ці національно-виховні і кооперативні організації повстали перед 1930 р. Також польські колоністи заснували: “Польські Синдикат Рольнічи”, “Млечарню Польську” і “Касу Стефчика”.

Засновані товариства і кооперативи, до 1932 р. не розвинулися до належних розмірів. Одинокий “Українбанк” розрісся в сильну кредитову установу. Кооперативна молочарня в наслідок економічної кризи припинила діяльність. Так само перестала існувати польська молочарня, що містилася в селі Лосятині. Цілковито збанкрутував польський синдикат. Українська Споживча Кооператива закупила рештки його майна. В загальному економічна криза в рр. 1930-1933 зупинила розвиток кооперації в Почаєві. Слід згадати, що весь час від початку, ченці-москалі з почаївського монастиря поширювали антиукраїнську пропаганду. Це зручно використовували комуністичні агенти, головне для посилювання своїх впливів серед молоді. Економічну кризу і недостатки населення використовували жиди й тим підкопували розвиток кооперації. Рівночасно поляки щораз більше посилювали нагінку на всяке організоване життя українців. Літом 1932 р. поляки закрили тов. “Просвіта”.

Роки економічної депресії, антиукраїнської пропаганди, польських репресій і страшні вістки про жахливий терор і голод на Великій Україні, позитивно впливали на формування світогляду українських кооператорів і населення Почаївщини. Вже в 1932 році збудовано серед міста великий модерний будинок “Українбанк”. В звязку з будовою того дому заложено Кооперативну Цегельню. З кооперації поусувано “радянфілів”. Молодь, позбавлена “Просвіти”, знаходить приміщення в просторій залі “Українбанку” і посилено провадить виховну працю, влаштовуючи національні і кооперативні імпрези. І хоч за рік на місце “Просвіти” вдалося заснувати Українське Культурно-Освітнє Товариство, молодь не переставала співпрацювати з кооперацією і в більшості, вступивши в ряди її членів, стала активними працівниками.

З початком 1933 року на становище головного директора “Українбанку”, вибрано бувшого посла до польського союму Семена Антоновича Жука. За його ініціативою в Почаєві створено загальну Кооперативну Раду. Від того часу кооператори широко розвинули кооперативно-

організаційну роботу по всіх селах почаївського і сусідніх районів.

Польська акція “співпраці” і дальший розвиток кооперації. Законом польської Кооперативної Ради при Міністерстві Торгівлі і Промислу у Варшаві (1934 р.) українську кооперацію Волині, Полісся, Холмщини і Підляша відірвано від Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові й прилучено до польського ревізійного Союзу. Користаючи з того закону, місцеві польські діячі, разом з колоністами та поміщиками, запропонували свою “співпрацю”. Вони створили “Товариство Співпраці Українців з Поляками” і запросили українців, головно кооператорів, до дискусії на тему співпраці. Запрошені перш за все зробили підсумки минулорічних переслідувань і розбиван-

Типове волинське село на Крем'яччині.

ня українського організованого життя, наступно поставили полякам вимоги: припинити колонізацію українського шкільництва, легалізацію “Просвіти”, Пласту, Т-ва “Сільський Господар” і шойно тоді можна буде говорити про співпрацю. Вимоги українців для поляків були “неможливі” і “Товариство Співпраці” розлетілося.

Однак поляки не відмовилися від намірів “співпраці” й організовано почали записуватися в члени кооператив. Їхня ціль для українців була зрозуміла: спочатку контро-

ля, а потім перебрання влади. До помочі полякам стали: горстка комуністів та давно поусувані з кооперації “манкарі”. Всупереч тому в члени кооперативи вступали свідомі міщане і селянство. До переваги україножерів не допущено, а натомість “політичним” членам поставлено вимогу, щоб “праця” їхня не була обмежена лише участю раз на рік у виборах керівних органів, але й впродовж року, щоб купували й збували продукти через кооперативи. Ця постанова скоро збільшила торговельні обороти кооператив.

Зимою 1934 року злиттям української і польської недіючих молочарень наново зорганізовано Окружну Кооперативну Молочарню в Почаєві. Початково фундатором цієї молочарні був “Українбанк”, що в рахунок кредиту задалегідь, на купленій площі, збудував для молочарні будинок і доповнив закуп молочарських машин.

За ініціативою гуртка пасічників з Почаєва у 1934 році заложено пасічницьку кооперативу. На початку 1935 року засновано Окружну Кооперативну Овочарню, яка того ж року почала масовий закуп овочів і висилку їх для продажу. У 1938 році засновано Кооперативний млин, але тому, що справа вимагала великого вкладу капіталу та дякуючи перешкодам поляків, не змогла належно розвинути.

Перегляд праці і розвитку поодиноких кооператив у Почаєві. Першою в 1922 році повстала в Почаєві Українська Споживча Кооператива. Від початку діяльності, протягом кількох років вона мала лише одну крамницю товарів хатнього вжитку; в 1930 році відкупила від кооперативної молочарні крамницю, де побіч молочних продуктів продавалися солодоші. Пізніше закупила решту майна збанкрутованого польського синдикату й окремо провадила продаж сільсько-господарчих машин. В 1934 р., на вимогу польського ревізійного союзу, переіменовано назву на: “Окружна Господарсько-Споживча Кооператива”. Членський уділ з 10 злотих піднесено на 25. Завдяки постійно активній діяльності Кооперативної Ради, заходом якої відбувалися інформативні сходини в околицях, ця кооператива вневдовзі з'єднала кілька тисяч членів міського та сільського населення. В місті мала дві крамниці. Одну для обслуги міщан і одну для сільсько-господарських потреб, включно з продажем рілничих машин та штучних погноїв. Крім того по сільських філіях проваджено продаж товарів хатніх потреб і закуп сільсько-господарських продуктів.

Українська Кооперативна Книгарня “Громада”, була заснована біля 1925 р. Основоположниками були визначні кооперативні й національні українські діячі з Волині та Галичини: Семен Жук, д-р Володимир Старосольський, д-р Карло Коберський, посол Борис Козубський, сенатор Михайло Черкавський і інші. Крім продажу книжок і газет книгарня мала велику бібліотеку, з якої користали міщане й населення довколишніх сіл. Після 1933 р. в члени книгарні вступило багато молоді й старших громадян. Кооперативна книгарня набула в центрі міста нове примі-

Кооперативне свято в Почаєві.

щення й зайнялася продажем технічно-промислових товарів: радіоапаратів, електрично-інсталяційних матеріалів і приладдя, роверів, музичних інструментів і т. п. і була самотім доставцем того роду товарів для міста й сіл. Найбільшою заслугою тієї кооперативи для українського населення було постачання преси і взагалі літературних видань.

Український Кооперативний Банк “Українбанк”, це одна з найбільших установ Почаєва. Був він заснований в 1925 році невеликою групою свідомих одиниць і втедовзі розвинувся засягом своєї діяльності на цілу південну

Волинь. У 1933 році “Українбанк” мав пів мільйона власного капіталу. Власний будинок був вартости біля 120 тисяч польських злотих. Після 1934 року, на вимогу польського ревізійного союзу, “Українбанк” мусів обмежити засяг кредитової діяльності (фізичним членам позички) лише на Крем'янецький повіт. Коли минула економічна криза, “Українбанк”, під дирекцією Семена Івановича Жука, велику увагу присвятив кредитовій фундації новозорганізованих кооперативів і в тому його велика заслуга перед громадянством, яке бачило реальні висліди і знало, що вложені в кооперативну установу гроші творили промислові і торговельні вартости праці для робітництва і давали дохід селянству.

Кооперативна Бетонярня була заснована перед 1930 роком. В часі економічної кризи не розвинула широко своєї діяльності. Щойно з 1933 року почала масову продукцію бетонярських виробів.

Кооперативна Цегельня, зорганізована в 1931 році, після трьохрічної діяльності перейшла в злуку з бетонярською кооперативою й згідно з постановою Загальних Зборів у 1934 році прийняла назву “Будівельна Кооператива”. Від того часу “Будівельна Кооператива” мала власну цегельню, де було три печі до випалювання цегли і вапна. В окремому приміщенні на чотирьох станках вироблялася дахівка. Крім того, була виробня кругів до цементування криниць, мостові круги, пустакова цегла, плити хідникові та рури до осушування торфовищ. Завдяки Будівельній Кооперативі селянські будівлі покривалися вогнетривалими дахами, а для нових будівель постачалося цеглу, вапно, цемент.

Почаївщина, як і ціла Волинь, славилась пасічництвом. 1934 року гурток пасічників з Почаєва заснував Пасічницьку Кооперативу. В дуже короткому часі вона об'єднала не тільки пасічників Почаївщини, але й сусідніх районів. Завданням кооперативи було: оминати приватних спекулянтів і організовано провадити продаж меду по найвищих цінах, забезпечити пасічників доброю вощиною, набувати будівельні матеріали і устійнити найліпшу систему вуликів, набувати по гуртових цінах запаси кормового цукру для бджіл на зиму, піднести якість продукції меду і організацією фахових курсів та постачанням літератури вишколювати фахових пасічників. Пасічники, об'єднані в Пасічницькій Кооперативі мали біля десяти тисяч вуликів. Членські уділи вносилися відповідно до кількості вуликів бджіл.

Українська Кооперативна Молочарня, заснована в 1927 р. внаслідок економічної кризи 1931 року припинила свою діяльність. “Українбанк”, за рахунок заставу машин перебрав на себе сплату боргів за машини і тим врятував членів кооперативи від високої додаткової грошевої відповідальності, а кооперативу від ліквідації. В 1933 р. “Українбанк” додатковим кредитом на будову нового приміщення для молочарні спричинився до відновлення молочарні. До української кооперативної молочарні прилучилися поляки з рештою майна своєї молочарні й на реорганізаційних зборах в 1934 році відновлена молочарня прийняла назву “Окружна Кооперативна Молочарня”. В короткому часі вона розвинула діяльність на всі села Почаївського району і охопила частину сіл Бережечького і Вишневецького районів. За три роки діяльності вона стала в Крем'янецькому повіті найбільшим продуцентом масла. Завдяки високій кількості і якості продукції, Окружна Кооперативна Молочарня в Почаєві в 1938 році була вписана до державного реєстру експортних молочарень і експортувала масло за кордон. В тому часі молочарня ця мала понад п'ять тисяч членів та 20 збіркових філій. Окрім перерібки молока, заходом молочарні проваджено годівельні курси молочних тварин, контролі молочности та гуртові закупи ситних паш для продуцентів молока.

Почаївщина була густо вкрита овочевими садами. Але тільки Лавра та поодинокі нові садівники провадили садівництво раціонально. Селянство, в загальному, не прикладає великої ваги до цієї галузі господарства, тому старі сади були якостево невисокої вартості. До 1933 року всю торгівлю овочами мали в своїх руках жиди: вони завжди старалися використати найбільш скрутні моменти, головне серед селян бідних, й за безцін закупували сади в один або й два роки наперед. Загальний розвиток кооперативу в Почаєві не оминув і садівництва. В 1935 році організовано Окружну Кооперативну Овочарню. В першому році діяльності Овочарська Кооператива при допомозі кредиту з “Українбанку” закупила і експортувала понад сорок вагонів овочів. Вже після першого розрахунку садівники побачили дійсну ціну овочів. Відомості про кінцеві розрахунки за добрі зимові сорти овочів блискавкою рознеслися по всіх селах і селянам розкрилась таємниця, які колосальні суми заробляли посередники впродовж минулих років. Наступний 1936 рік, був роком “революції” садівництва в Почаївщині. Зимовою порою відбувалися фахові курси садівників. Окремо була створена фахова садівнича комісія для перевірки вартости старих овочевих

садів. Перещіплювання старих дерев, чищення, погноювання і взагалі культурне плекання садів одразу сталося масовим явищем. Урожай овочів в 1937 р. майже в цілості був проданий через Овочарську Кооперативу. Того року Окружна Кооперативна Овочарня в Почаєві закупила і експортувала до Польщі біля 400 вагонів овочів. З огляду на конечність поспішного власного транспорту Овочарська Кооператива набула власне 5-ти тонове авто, з якого користали й інші кооперативи. Овочарська Кооператива набула площу й дала до опрацювання проект власної будови. В проєкті було: зимовий склад-магазин на овочі, експедиційна галя, склад матеріалів, гараж, електрична сушарня овочів, вирібня мармоляди й повил і моторівня. Всі ці почини перекреслила війна.

Останньою з черги кооперативною установою було засновання кооперативи "Млин" у Почаєві. Весною 1938 року Ініціативний Комітет скликав громаду кооператорів на перші інформативно-організаційні збори. Організаційний Комітет поінформував присутніх про продаж поміщицького млина в селі Старий Тараж, на ріці Ікві, 7 км. від Почаєва. Вартість млина виносила понад сто тисяч злотих. Виплата була можлива ратами. На початок потрібно було 20 тисяч. Рівночасно було подано спроможність річної перерібки й зарібку з млина та рибного ставу й евентуальність урухомлення водневої електривні для обслуги сіл. При тому взято під увагу можливість зорганізування кооперативної пекарні. Згідно з прочитаним проектом статуту кожен фізичний член мусів зложити уділ 200 зл. І Правні члени мали платити п'ятикратний уділ. Завдання було важке, одначе всі зібрані зложили членські декларації на вплату уділу через позичку в "Українбанку". Того ж дня було подано до відома, що дирекція "Українбанку" годиться уділити кредиту кожному членові кооперативи "Млин" на вплату уділу та дати окрему позичку у висоті загальної суми членських уділів.

Що кооператива в найближчому часі не проявила діяльності, в тому перш за все була винна польська адміністрація, що переслідуванням та загрозою концентраційного табору в Березі Картузькій змушувала кооператорів обмежувати організаційну діяльність.

Співпраця кооператорів і кооперативних установ у Почаєві. В загальному в кооперативах в Почаєві і довколишніх селах упродовж року пересічно працювало біля 200 осіб. Літньою порою кількість робітників збільшувалась подвійно.

Постійні працівники — кооператори, старшого і молодшого віку, без огляду на їх освіту і рід заняття, були великі патріоти й ідейно переконані кооператори. Були вони переважно безробітні селяне і міщане. Кожен кооперативний працівник без примусу, з власного переконання, ставав членом кількох кооператив. Майже в кожній ново-заснованій кооперативі управа працювала рік, а то й довше, без винагородження. Більшість працівників-кооператорів за платню в одній кооперативі безінтересовно допомагали в праці ще в двох-трьох кооперативах.

Співпраця кооператив щораз більше набирала форм товарообміну, в продажу і закупах членів кооператив, через контові міжкооперативні розрахунки. Багато членів кооператив ставали не довжниками, а депозиторами “Українбанку”. Сильніші кооперативи ставали членами ново-заснованих кооператив (правні члени) і кількакратними уділами підтримували нові почини праці.

Вся національна і культурно-освітня праця в Почаєві й околицях, всі публичні національні і кооперативні імпрези були організовані зусиллями кооператорів і жертвенною працею свідомої української молоді, підтриманою загалом українського громадянства.

До організованого життя українців і взагалі населення Почаївщини належить теж праця організованих ремісників. В 1936 році ремісники заснували ремісниче об'єднання “Цех” у Почаєві. В короткому часі ремісники цілого Почаївського району були об'єднані в “Цех”у. Завданням його було вдержати належний рівень фахового знання ремісників та узгіднено вдержувати однаковий рівень цін за працю, щоб не допускати до конкуренційних взаємоборювань.

Після упадку Польщі. В перших днях, після зайняття Почаєва більшовиками, населення із співчуттям віднеслось до виснажених робітників-червоноармійців, що в більшості були українці. Але незабаром прибула влада на чолі з НКВД і для населення крім безконечних мітінгів нічого не лишилося. Місто і села почорніли. Постійні погрози “карчевать врагов” незабаром здійснилися. Всі, хто організував бідне українське селянство і робітництво для самооборони перед визиском, темнотою і денационалізацією, попали на листу “врагов народа”.

З самого Почаєва забрано і більше з льохів НКВД не вернулися: Іван Романюк, Матвій Крутяк, Іван Трохимлюк, Олекса Волошин, Василь Трохимлюк, Микола Мостенчук,

Пантелеймон Шатковський, Пилип Колісник, Іван Данилюк і інші кооператори та національно-культурні діячі. Їхні родини всі вивезено на Сибір.

У червні 1941 року, в перших днях вибуху Німецько-радянської війни, спеціальні посланці НКВД з Почаєва поїхали до Чайчинець біля Львова і там розстріляли незабутньої слави громадського діяча і кооператора Семена Жука.

Всі, кого комуністи не знищили, після приходу німців пробували хоч частинно відновити національну і кооперативну працю, але зусилля були даремні. Німці, як і комуністи, жорстоко ліквідували всі спроби організованого життя українців і задержали радянську систему експлуатації та продовжували винищення активного елементу. Серед чималого числа активних одиниць в лютому 1943 року несподівано, трагічною смертю з рук Гестапо згинув: Семен Сотничук, секретар Районової Управи та Іван Садовський, секретар Районового Суду. Одного дня над вечір Гестапо їх арештувало, а другого дня раненько вивезли за місто і на краю лісу в рові розстріляли. Їхні молоді жінки, що йшли вслід за возом, знайшли їх ще теплими. Відтоді, хто хотів жити, тікав у ліси в ряди Української Повстанчої Армії.

Арсен Шумовський.

ЛЮБИТІВ.

Українська Волинь в кінці 19-го та в перших декадах 20-го сторіччя добре знала, де знаходиться Любитів. Маленьке село на ковельських поліських пісках, при озері, стало випадково одним з найважливіших осередків українського свідомого і культурного життя на Волині. Щоправда, Ковельщина була і раніше славна своїми мешканцями: Колодяжне — маленьке і убоге сільце на болоті і піску, сумежне з Любитовом, було осідком родини Косачів, Олени Пчілки, Лесі Українки. На переломі двох сторіч сюди якраз з'їзджалися наші славні письменники і поети з цілої України (м. ін. Іван Франко). І герої "Лісової Пісні" залишили глибокий слід в тих околицях, до яких належав і Любитів.

Йосип Іванович Селецький, один з багатьох родин Селецьких, мешканців Городка. Малярські студії покінчив завдяки допомозі барона Штейнгеля, який широко допомагав селянським дітям в здобуванні освіти. Церква в Городку вся розписана Й. І. Селецьким. Сільський вчитель протягом 42 років, невтомний діяч на просвітньому полі, маляр, самоук лікар і агроном, священник. Згинув трагічно в Уховецьку разом з дружиною в 1918 році. (Див. також спогади Л. Чикаленка "Подорож з Хв. Вовком по Волині").

Коли Колодяжне опустіло, коли славне гніздо Косачів стало зовсім занепадати — з'явилась нова українська генерація, яка згуртувалася вже біля Любитова.

Були дві славні родини, які незмінно були зв'язані з Любитовом — це Підгірські і Новоселецькі. А з останніми доля звела ще одну високо свідому українську родину Селецьких з поблизького села Уховецька. Ці три родини і склали головне ядро цілого українського руху в північно-західній частині Волині. З поблизького Ковля згадаємо ще родину Пирогових

У самому Любитові було кілька дідичів, які мали гарні садиби. З них згадаємо суддю Короткевича, про якого згадує також Ізидора Петрівна Борисова (молодша донька О. Пчілки) в своїх спогадах, далі садиба Моравських (рідня Б. П. Ржепецького), з великим зарослим садком. Внучка п. Моравської була різбаркою і натхненно працювала в тіні вікових дерев, над втіленням своїх “Духів”. Одним з тих “духів” був студ. Єфименко, син славної вченої О. Я. Єфименкової. Над озером була садиба поляків Беньковських. Два брати Беньковські — київські студенти, належали до української громади в Києві і говорили лише по-українськи.

Російські царські жандарми добре знали цей закуток і згадані три родини і, зрозуміло, що “опікувалися” ними дуже ретельно аж до самої революції.

Хто на Волині не знав Самійла Підгірського, члена Укр. Центральної Ради і пізніше Польського Союму? “Несамовитий” громадський діяч, соціаліст-федераліст, пізніше “сельроб”, дуже добрий адвокат, блискучий промовець, Самійло Максимович, чи просто Самійло, був душею всіх українських імпрез і політичних витівок, які вдавалося виконати ще в царських часах, а пізніше за Польщі. Волинський Губерніяльний З'їзд у Житомирі (1917 р.) — Самійло головує: його могутній бас панує над тисячами слухачів. Блискучі промови в Польському Союмі.

Далі — о. Михайло Новоселецький, парох в Любитові — щира і відверта душа, прикладний духовник своєї пастви, безсеребренник і великий патріот. Євгенія Якимівна Новоселецька, може найзнаменітша попадя на Волині, що зазнала переслідувань російської поліції і жандармів ще задовго до революції. Тоді, здавалося, все спало і всюди панувала байдужість або... “Союз Рускаво Народа”, або пияцтво. Високо інтелігентна жінка з гострим розумом, дуже гарна собою, вона стала тим осередком, біля якого

гуртувалася революційна молодь передвоєнних років і пізніш під польською займанщиною.

До неодмінного “штабу” цієї знаменитої попаді належали передусім — Самійло Підгірський, брати Федір і Іван Селецькі, Ганна Селецька (Шумовська), Михайло Веденський, Павло Балицький, А. Шумовський і інші, переважно студенти високих шкіл Петербургу. Треба сказати, що не випадково студенти-українці в тих часах вчилися в Петербурзі, північній столиці Росії. Централістична держава створила такі умови, що столиця гуртувала в собі всю еліту з величезних просторів імперії, ліпші наукові сили і ставала також центром і для поневолених народів. Місто, збудоване на козацьких кістках, стає притулком для

Священик о. Михайло Новоселецький його дружина Євгенія Якимівна, син Павло (лікар, тепер в Англії) і Ганна Шумовська (Селецька).

Шевченка, Костомарова, Кирило-Мефодіївського Братства і цілої низки українських учених, мистців, а передусім — студентів.

Коли в Києві відчувався поліцейний гніт і дискримінація, то в Петербурзі український студент відчував себе куди вільніше. Поруч зі “Старою Громадою” існували студентські організації, освітні гуртки, конспіративні центральні (“Інформативне бюро” з представниками від студ. громад 18 високих шкіл, Головна Студентська Рада), клуби.

До згаданих вище студентів, членів “штабу” в Любитові, всіх з Петербургських високих шкіл, треба додати ще Є. Нероновича — одного з найвизначніших діячів (був розстріляний за “комуністичні” ухили), К. Широцького, що разом з Ф. Селецьким співпрацював з проф. Ф. К. Вовком, славним українським етнографом. Мих. Веденський, правник, належав до найбільш невгамованих бунтівників проти царського режиму, особливо підчас війни. П. Балицький, український бібліофіл і видавець, що зробив немало роботи в розповсюдженні української книжки в ті часи (і пізніше — в часах нашої державности).

Типовий краєвид Ковельщини. Хутір П. І. Селецького в Уховецьку поблизу Любитова (над озером Ухо).

Згадана група студентів приїжджала на вакації і тут на селі продовжувала свою культурну роботу. Д. І. Донцова ми бачили в Любитові майже що літа (О. Бачинська була дружиною С. Підгірського, а М. Бачинська — Д. Донцова).

Для всіх нас, хто мав нагоду і приємність бути гостем любитівських українців, такі візити були повні веселощів, прецікавих товариських спіткань і пригод (що нераз ставали темами для тогочасних письменників) і врешті доброю школою для майбутньої роботи у відродженій Україні, до чого ми всі приготовлялися і чого сподівалися.

Євгенія Якимівна Новоселецька поза своїми чисто жіночими здібностями і талановитістю, була ще чудовою конспіраторкою. Її хитрощі і крутіства з російською поліцією врятували не одному з любитівських гостей волю. Підчас еміграції за першої Світової Війни Є. Я. Новоселецька була якийсь час примадонною Чернігівського театру.

Часи польської займанщини відрізнялися від царських тим, що Любитів поповнився новими співмешканцями і гістьми з війська і б. уряду УНР. Отаман Долуд, полковник Мих. Крат і багато інших.

Перед самим кінцем німецької окупації, коли жила ще О. Підгірська (розстріляна німцями) і її доня Нана (розстріляна), автор цих рядків востаннє відвідав Ковель і Любитів. Трьох “останніх могиканів” — С. Підгірський, Мих. Веденський і автор, члени колишньої “петербургської пачки” — попрощали один одного за чаркою в хаті Підгірських. Буря, що пронеслася над Волинню в першій і другій війнах зруйнувала всі наші гнізда і забрала майже всіх. До згаданих вище жертв додамо С. Підгірського і о. Мих. Новоселецького, яких розстріляли большевики, Євг. Як. Новоселецька згинула підчас мандрівки на Захід, Ф. Селецький впав на полі бою ще в 1919 р., як високий старшина армії УНР, І. Селецький згинув підчас “Єжовщини” в Україні.

Волинь чекає повороту нащадків і приятелів славного волинського гнізда і сподівається повної духової і матеріальної відбудови незабутніх Колодяжна, Любитова і всіх закутків цієї чудової української землі.

Хорунжий Х. Радчук.

БОЇ ЗА МІСТО ВОЛОДИМИР.

(Спомин учасника).

Була 3 година по півночі 20 січня 1919 року. Дорогою з села Гнійне до міста Володимира посувався невеличкий озброєний відділ. Позаду на санях стояли наготові два кулемети “Максими”. Люде спотикалися по вибоїнах дороги, поспішаючи за передніми.

Панувала глибока тиша. Усе мов би завмерло навкруги й та тиша пригнічувала людей.

Мороз все дужчав, покриваючи дерева, людей, коні рясним інеем. Отаман Гзсленко дуже поспішав, щоб до світанку підійти до м. Володимира. Його друга сотня Ок-

До згаданих вище студентів, членів “штабу” в Любитові, всіх з Петербургських високих шкіл, треба додати ще Є. Нероновича — одного з найвизначніших діячів (був розстріляний за “комуністичні” ухили), К. Широцького, що разом з Ф. Селецьким співпрацював з проф. Ф. К. Вовком, славним українським етнографом. Мих. Веденський, правник, належав до найбільш невгамованих бунтівників проти царського режиму, особливо підчас війни. П. Балицький, український бібліофіл і видавець, що зробив немало роботи в розповсюдженні української книжки в ті часи (і пізніше — в часах нашої державности).

Типовий краєвид Ковельщини. Хутір П. І. Селецького в Уховецьку поблизу Любитова (над озером Ухо).

Згадана група студентів приїжджала на вакації і тут на селі продовжувала свою культурну роботу. Д. І. Донцова ми бачили в Любитові майже що літа (О. Бачинська була дружиною С. Підгірського, а М. Бачинська — Д. Донцова).

Для всіх нас, хто мав нагоду і приємність бути гостем любитівських українців, такі візити були повні веселощів, прецікавих товариських спіткань і пригод (що нераз ставали темами для тогочасних письменників) і врешті доброю школою для майбутньої роботи у відродженій Україні, до чого ми всі приготовлялися і чого сподівалися.

Євгенія Якимівна Новоселецька поза своїми чисто жіночими здібностями і талановитістю, була ще чудовою конспіраторкою. Її хитрощі і крутіства з російською поліцією врятували не одному з любитівських гостей волю. Підчас еміграції за першої Світової Війни Є. Я. Новоселецька була якийсь час примадонною Чернігівського театру.

Часи польської займанщини відрізнялися від царських тим, що Любитів поповнився новими співмешканцями і гістьми з війська і б. уряду УНР. Отаман Долуд, полковник Мих. Крат і багато інших.

Перед самим кінцем німецької окупації, коли жила ще О. Підгірська (розстріляна німцями) і її доня Нана (розстріляна), автор цих рядків востаннє відвідав Ковель і Любитів. Трьох “останніх могиканів” — С. Підгірський, Мих. Веденський і автор, члени колишньої “петербургської пачки” — попрощали один одного за чаркою в хаті Підгірських. Буря, що пронеслася над Волинню в першій і другій війнах зруйнувала всі наші гнізда і забрала майже всіх. До згаданих вище жертв додамо С. Підгірського і о. Мих. Новоселецького, яких розстріляли большевики, Євг. Як. Новоселецька згинула підчас мандрівки на Захід, Ф. Селецький впав на полі бою ще в 1919 р., як високий старшина армії УНР, І. Селецький згинув підчас “Єжовщини” в Україні.

Волинь чекає повороту нащадків і приятелів славного волинського гнізда і сподівається повної духової і матеріальної відбудови незабутніх Колодяжна, Любитова і всіх закутків цієї чудової української землі.

Хорунжий Х. Радчук.

БОЇ ЗА МІСТО ВОЛОДИМИР.

(Спомин учасника).

Була 3 година по півночі 20 січня 1919 року. Дорогою з села Гнійне до міста Володимира посувався невеличкий озброєний відділ. Позаду на санях стояли наготові два кулемети “Максими”. Люде спотикалися по вибоїнах дороги, поспішаючи за передніми.

Панувала глибока тиша. Усе мов би завмерло навкруги й та тиша пригнічувала людей.

Мороз все дужчав, покриваючи дерева, людей, коні рясним інеем. Отаман Гзеленко дуже поспішав, щоб до світанку підійти до м. Володимира. Його друга сотня Ок-

ремого Повстанчого Куреня в складі 60 багнетів і 2 кулеметів одержала завдання перед світанком 20 січня увірватися до м. Володимира, спричинити паніку серед польських легіонерів. “яворчків” (від прізвища польського команданта Яворського) і тим допомогти українському війську зайняти місто.

Тим часом 1-шій сотні Окремого Повстанчого Куреня під команду поручника Гуці було наказано цієї ночі зайняти ліс “Козина Гора” на південь від села Микуличі, щоб охопити правий флянк поляків, які займали Микуличі (15 км. на схід від м. Володимира). Полки: Крем’янецький, Ямпольський, посуваючись головним шляхом з с. Війниці, повинні були вибити поляків з Микулич, на підводах швидко прибути під Володимир, скористати з паніки й зайняти місто. Наступ мав розпочатися на світанку, коли друга Повстанча Сотня увірветься до міста і, підпаливши хату, подасть гасло.

Отаман Гзеленко нарешті зупинився в с. Островок (2 км. від міста). Навкруги було тихо. Світало. Розгорнувшись у розстрільню, скрадаючись, загін посувався вздовж вулиці Шкартани в напрямку міста. П’ятдесятлітній повстанець Степанюк повернувся з розвідки й доніс, що жадних військових стійок на переїзді немає, крім залізничника з вартівні.

Та ось і переїзд.

Залізничник, помітивши озброєних людей, кинув козуха й прожогом подався геть до міста.

Постріли... другий... і через хвилину з вигуками “Слава!” уся розстрільня бігом кинулася у місто. Киселінська вулиця, Гноїнська і Ковельська перейдені майже без спротиву. На розі Ковельської та Миколаївської в саму розстрільню раптово вривався вершник — польський офіцер з револьвером у руці. Його кинь, поцілений кулею, впав серед вулиці. Поляк скочив убік і завернув у Миколаївську вулицю. Хорунжий Симольчук кинувся за ним і вривався так само у відділ поляків, які вискочили з вулиці Городельської. Затарахкотіли польські стріли, але Симольчук уже за рогом будинку. Влучними пострілами він змушує поляків до втечі. Кілька польських трупів залишилось на вулиці.

Повстанці посуваються вперед.

Хорунжий Тарасюк, даючи сигнал, підпалив старий будинок.

Кіно, костел і нарешті середмістя — Фарна вулиця. Та ось поляки отямилась і відкрили вогонь з валів, з мурів

жидівської гімназії та з Шкільної вулиці. Але поручник Станкевич з 23 козаками кидаються на в'язничні вали.

Падають перші жертви.

Отаман Гзеленко з 16 козаками прорвався через польську лінію до будинку магістрату. Хорунжий Симолючук з кулеметом намагається очистити Шкільну вулицю, щоб запобігти оточенню. З ним два чоловіки.

Побачивши малу жменьку повстанців, поляки кинулись через Фарну вулицю і, посуваючись попід будинками, простують до кулемету. Але Симолючук пильно стежить за ними і, підпустивши близько, кидає ручну грана-

Собор у м. Володимирі.

ту. Сильний вибух, і під муром, де були напасники, залишилися тільки трупи. Старого Степанюка поранено в плече. Він залишає місце.

“Відтягнути кулемет на ринок!” — наказує Симолючук і залишається сам.

Тимчасом поляки з’являються позаду Симолючука з боку ринку. “Немає відступу!” — блискавично проноситься в його голові. Прикладом рушниці він вибиває перше найближче вікно і вскакує до будинку. Таким же чином вискакує з будинку з протилежного боку на провулок. Повстанці з-за рогів будинків бороняться від наседаючих поляків, але їхні лави рідшають.

Ще кілька хвилин. З-під в'язниці відходять козаки Статкевича. Прорвавши до магістрату, отаман Гзеленко з поручником Троцом і частиною козаків потрапив у пастку, а потім і до полону.

“Відворот!” — командує Симольчук.

Відстрілюючись, повстанці відходять. На розі Миколаївської і Плотинської шлях перетинають польські кіннотчики з боку Ковельських касарень. Та кілька салв і дорога вільна. Далі відступ проходить без перешкод. Зібрались влісі “Березина”. Зі сходу було чути артилерійську канонаду і торохкотіння кулеметів.

— Завтра будемо снідати у Володимирі, — каже Симольчук, — наші добре натискають біля Микулич, а ми так поляків налякали, що до ночі втічуть з міста.

Рушили через ліс до села Понічова. Тут селяне нагодували повстанців, дали підводи, але були стурбовані їхнім відступом. Симольчук їх заспокоїв тим, що ще цієї ночі Володимир займе українське військо, яке наступає по дорозі Луцька, а повстанці мали завдання тільки зробити в місті переполох.

Через дві години загін отаборився в с. Вулька Свищевська. Туди добився також і поранений Степанюк. Для підтримання зв'язку з штабом групи було вислано кінного селянина, котрий повернувся вночі з вісткою, що перша сотня повстанців, побачивши сигнальну пожежу в Володимирі, блискавично заатакувала поляків у Микуличині і розбила їх упень. Тимчасом польська залога залишила місто і Крем'янецький полк вступив до Володимира.

Ранком 21 січня повстанці вже снідали у Володимирі, як це й передбачили напередодні. На міській вежі маяв жовто-блакитний прапор.

Віккра ссссссссссссссссс.
Він ніколи не вмире і не здохне,
Він сниться думі моїй уночі
А коли іду без тебе у путь
А коли без тебе у путь
Він сниться думі моїй уночі
Помітаю вранці і вночі
Та коли з тобою
Снається під арештом
Він ідує без тебе у путь
Він ідує без тебе у путь

В. Боровський.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ МІСТЕЧКА ОЛЕКСАНДРІЇ.

Містечко Олександрія положене на границі чорнозему та поліських пісків і багон, над річкою Горинем. За кілька кілометрів на північ починаються великі ліси. Повз містечко проходить залізниця, що сполучує Рівне з Сарнами. До другої Світової Війни воно нараховувало до 3 тисячі мешканців.

Містечко мало муровану церкву, костел та божницю, фундовані князями Любомирськими і багато історичних пам'яток, які свідчили про його стародавнє походження. Було видно виразні сліди валів, що колись оточували місто, перед якими мав бути глибокий рів. Були сліди двох кладовищ, з яких нераз виорювали старі монети. Оповідали, що колись дорога через місто проходила інакше, а в залишках давніх кололязів знаходили старовинний глиняний посуд, а навіть було знайдено кам'яну сокиру.

Цікаво, що в деяких сусідніх селах містечко Олександрію селяне називали Македонією (в честь Олександра Македонського?). В самому місті було два великі парки, що належали до князя Любомирського та мисливський палац з забудованнями. До Любомирського належали і ліси навкруги.

Як і околичні містечка — Клевань, Костопіль, Тучин, Межиричі, — Олександрія до часів революції 1917 року була глухим кутком Волині, в якому панювались різні чорчосотенці з під прапорів "Союза Русскаго Народа". Населення не виявляло жадної діяльності, ані освітньої, ані політичної, а цікавилось лише своїми щоденними турботами, працюючи на ріллі чи в ремеслі, а для заспокоєння культурних потреб існувала лише церква та "церковно-приходська" школа. Краще було у жидів, які мали свої організації, а між ними ощадностево-пожичкову касу.

До інтелігенції належали вчителі, духовенство, деякі урядовці і промисловці, але їх освіта часто була нища середньої й ніякої громадської праці вони не провадили.

Цю мертвеччину глухого містечка зрушила революція. Вона принесла з собою гасла політичного визволення

направлення соціальних лих, національного відродження та удоступлення освіти найширшим масам населення.

Під економічно-соціальним оглядом Олександрія з революції багато скористати не могла. Вона, переважно, складалася з малоземельних селян та ремісників, головно теслярів, а Любомирський, поза лісами, орного поля майже не мав, щоб люде могли його поділити між собою. Розділили були на початках луг над річкою, що звався "Чайків" та й то на недовгий час. Натомість революція дала початок національному та культурному відродженню.

Почалося воно з запровадження в місцевій школі викладів української мови та історії України. Одне і друге учні дуже полюбили. Вже в 1918 році в сусідньому селі Кустині в палаці-бельведері тамошнього поміщика була заснована державна вища початкова школа, що своєю програмою дорівнювала 6-ти класам гімназії, лише без латинської мови. Багато олександрійської молоді записалося туди, а в 1920 р. олександрійці заснували свою власну приватну школу з такою самою програмою, яку польський уряд пізніше перемінив на семикласову державну школу.

По закінченні війни вернулося з війська додому багато хлопців, що мали нагоду, знаходячись в різних частинах Російської Імперії, приглянутися до життя в інших околицях й дехто з них почав будити національну свідомість у містечку. Якщо не помиляюся, до них належали: учитель Хома Довгалюк, Тарас Грицюк, син залізничника, що тоді вчився в Житомирі, О. Моркотун та Курінний, що працювали урядовцями на залізничній зупинці. Останні два походили з лівобережної України. Моркотун оженився в Олександрії і виявив себе в ділі національного відродження цієї місцевости. Найліпших помічників у цьому він знайшов спочатку у так званих "Городниках" (західня частина містечка), а то в родинах Грицюків, Довгалюків, Якубовських, Василейків, Федюрі, Остаповичах, Бондарчуках, Боровських і т. ін. Сюди також приєднується дехто з села, як Семенюки, Радчуки, Яковці, О. Осипчук та інші.

Автор пригадує собі, як на початку революції в Олександрії стояв на відпочинку якийсь російський полк. У великому жидівському заїздному домі вояки влаштували театральну залю й там відбувалися вистави. Грали тільки українські п'єси, як "Сатана в бочці", "На перші гулі", "Наталка Полтавка" й ін. Автор належав тоді до підлітків, що не мали грошей купити квитка, а тому разом з іншими хлопцями старався через шпари заглядати до середини. Але звичайно хтось з вояків виходив і пускав нас

без грошей. Ці вистави перші зродили в душі автора почуття національної свідомости.

Дехто з дівчат із згаданих родин грали певні ролі в цьому вояцькому театрі і тому Моркотун пізніше легко міг створити в Олександрії аматорський театральний гурток, що либонь до 1926 р. був єдиним виявом організованого українського життя в околиці. Диригенти церковних хорів — покійний дякон Якубський, а пізніше селянин О.

Товариство "Просвіта" в Олександрії.

Семенюк та дяк Будкевич були разом і диригентами національного хору, що, переважно, був рівночасно і церковним хором. Олександрія була дуже співуча і весняними та літніми вечорами далеко нісся чудовий спів її молоді.

Сам Моркотун в рр. 1919-1920 працював урядовцем в українській державній установі, що на якийсь час задержалася в Рівному. Тоді ж кілька місяців стояв у нас Гайсинський ім. Отамана С. Петлюри Полк, полковником якого був відомий партизан Антін Волинець. Цей полк теж влаштовував театральні українські вистави.

Починаючи від 1918 до 1939 року в Олександрії було поставлено не менше, як 150 п'єс, тож театральний гурток віліграв величезну ролю в національно-культурному відрод-

женні цієї місцевости, а так само це робив і чудовий хор своїми частими українськими концертами.

Згаданий Моркотун пізніше, з доручення еміграційного Уряду УНР, пішов у тайну розвідку на Велику Україну, був зловлений і засуджений на кару смерти. Про це довідалася старенька мати і зверталася з проською про помилування сина до Петровського, але це нічого не помогло.

Від 1917 року Олександрія була під владою УНР, гетьмана, большевиків, а нарешті поляків, які проіснували аж до 1939 року.

З часів гетьмана автор пригадує “гайдамаків”, що їздили відділами по 40 чоловік та карали шомполами тих селян, що були відважилися поділити поміщицьку землю. “Гайдамаків” селяне страшенно ненавиділи й дуже зраділи, коли під Олександрію заїхало два потяги з повстанським військом з Київщини, що стояло під командою С. Петлюри. Від нас це військо пішло до Рівного, де німецьке командування передало їм місто без бою.

З часів влади УНР я пригаду собі, як прибув до нас добре озброєний відділ “українських козаків” і наложив на жидів контрибуцію. Всі думали, що це вояки регулярної армії і тому місцеве жидівське населення вислало делегацію до уряду УНР в Рівному зі скаргою. На другий день до світа з'явився з Рівного відділ військ УНР, який розбрів і арештував “козаків”, що ще не встигли втікти, й відвіз їх до Рівного. Виявилося, що це була розформована урядом за непослух, військова частина, яка на власну руку займалася грабуванням населення.

Кілька разів накладали на жидів контрибуцію урядові військові представники большевиків. Місцеві жиди рятувалися тим, що син і зять одної їхньої родини (Юкельзонів) були на дуже високих становищах в большевицькій армії та уряді. Коли їх просили про звільнення від контрибуції, то, звичайно, так і ставалося.

Найгірше дісталось місцевим жидам від відступаючих поляків. Зате, що місцевий жид-бурмістр, дуже мила і порядна людина, поскаржився перед польським полковником на сваволю польських вояків, ці вояки влаштували в місті погром. Бурмістра вони застрілили, а його хату і ще одну сусідську спалили. Варто зазначити, що дехто з олександрійських жидів обурювався, коли в пізніших часах в місті висіли плакати з оголошенням про панахиду по бл. пам'яті С. Петлюри, закидаючи покійному Отаманові “погроми”, коли в дійсності уряд УНР боронив це місто перед контрибуціями, а погрому dokonали поляки.

В часах громадянської визвольної війни траплялися напади різних банд, що були поза межами контролю якого будь уряду і тоді місцеве населення само брало приховану зброю в руки і виступало в свою оборону. Так кілька разів, трапилося в Олександрії.

Під час відступу поляків перед більшовиками в 1920 році, в Олександрії кілька днів відбувалися бої. Сталося це тому, що поважніша і добре озброєна польська частина збилася з дороги й замість йти з Рівного на Клевань, пішла на Олександрію. Частина мала багато тягарових авт і гармат. Авта загрузили в пісках і там вони й залишилися. Після кількадевного бою, поляки вирішили продертися на Клевань. Це їм не було тяжко, бо мали проти себе невеличкий відділ більшовиків. Під час бою більшовики гарматними стрільнями запалили клуні, яких тоді згоріло досить багато. Польське військо силою забірало селян з підводами й багто з них лишало коні та вози і втікало до дому, щоб хоч життя врятувати.

У 1922 р. відбувся перший випуск учнів, що скінчили місцеву вищу почачову школу. Це вже була молодь національно свідомо та з освітньо-науковими зацікавленнями. Вона значно поповила ряди культурно-національних робітників. Тоді Волинь, разом з Галичиною, знаходилася вже в межах Польської Держави. Ця молодь почала цікавитися українськими книжками й шукала їх у Галичині.

Проте деякі книжки, які приходили звідти, не робили заохочуючого враження. Їхня мова і правопис були дивовижні, особливо видання Гануляка, де вживано "ять" і інші кумедні букви. Ця молодь почала кольпортаж українських газет, видаваних на Волині та в Галичині, хоч на початку тяжко було волинського читача призвичаїти до мови тодішніх галицьких часописів. Та час зробив своє. Волиняки потрохи призвичаювалися, а галичане виправляли свою мову та правопис, пристосовуючись до загальних норм української літературної мови.

До того часу вся культурно-національна праця спочивала на аматорському гурткові та хорів, які були легалізовані державою. Дозвіл на вистави бралось через повітову "Просвіту" в Рівному, в якій майже всю працю провадили бувші "петлюрівці". Згодом, коли молодь заснувала організацію "Молодих козаків", справою зацікавилася поліція й заборонила провадити без дозволу влади цю організацію. Тоді нарешті було засновано читальню Т-ва "Просвіта", при якій вже статутowo мали право ді-

яти: бібліотека, аматорський драматичний гурток, Пласт, хор, спортова дружина, курси для неписьменних тощо.

Організація Пласту припадає десь на 1922 рік і, здається, це була перша українська пластова організація на Волині. Основоположниками були: Феодосій Довгалюк, Феодосій Семенюк, Володимир Боровський, Микола Плюцінський, Павло Гаврилюк, Василь Сінько. Олександрія мала чоловічий пластовий курінь ім. полк. Івана Богуна та жіночий — ім. Марка Вовчка. Здається в 1926 році відбувся злет пластунів Рівенщини, а в 1927 р. зустріч пластунів Волині з пластунами Галичини, на якій теж були присутні числені визначні українські діячі з цих земель. Обидва злети мали історичну вагу в житті українського пласту і були першою практичною і небезпечною спробою заломання польського “Сокальського кордону” й то молоддю.

Того ж самого року Пласт на Волині був розв'язаний, а один з олександрійських пластунів, Володимир Боровський, за пластову і культурно-освітню діяльність був з Волині виселений. Кілька років пізніше частина пластунів Рівенщини, в тому числі й олександрійських були арештовані під закидом приналежности до тайної Української Військової Організації та були суджені польським судом. Це був один з перших українських політичних процесів на Волині.

Вертаю до читальні “Просвіти”. Це дійсно була читальня, бо було винайтиято помешкання, де приміщено бібліотеку та запренумеровано багато газет і журналів; там відбувались сходи й проби всіх гуртків та секцій читальні.

Кожного разу замовляли в місцевій православній церкві панахиди по Т. Шевченкові та Головному Отаманові С. Петлюрі, влаштовували академії їм присвячені. Все це були новини на олександрійському ґрунті, але вони скоро приймалися і переходили в традицію.

На олександрійському цвинтарі було кілька могил вояків армії УНР. Один з них мав бути підстаршиною, забитий своїми противниками із згаданого Гайсинського полку і мав належати до інтелігентних та ідейних діячів. Коли в містечку зросла національна свідомість, ці могили було відшукано, приведено в порядок, поставлено хрести й кожного року на Провідну неділю над героями відправлялися панахиди, замовлювані читальнею.

Від членів читальні вийшла також ініціатива заснування кооперативи, яка мала стати початком організації укра-

їнських кооператив по селах. Ту саму роллю мала відігравати і читальня, але десь в 1928 р. польська влада розв'язала рівненську повітову "Просвіту" і тим самим всі читальні в повіті.

Це був час, коли на овиді з'явився "Безпартійний бльок співпраці з урядом". Українська група послів з цього бльоку почала на місце закритих читалень "Просвіти" організовувати читальні "Рідної Хати". В Олександрії знайшлися залежні від польського уряду одиниці, що таку читальню відкрили, але вона не мала у населення того довіря, як читальня "Просвіти", але і під її покривалом робилася українська культурна робота.

Кілька осіб з молоді побувало в Садівничо-Господарській Школі Т-ва "Просвіта" в Милованню (Галичина), які пізніше багато помагали в кооперації та поліпшенню сільського господарства, саме тоді, коли наші селяне були вийшли на хутори. Кілька осіб скінчило Рівненську Українську Гімназію.

Православна Церква в Олександрії по довгій боротьбі була зукраїнізована. Варто також зазначити, що тут була громада євангельських християн баптистів ("штундистів") та що звідси почався рух Української Євангельсько-Реформованої Церкви на Волині.

Невелике містечко за два десятки років зробило великий поступ і догнало передові галицькі містечка. Звертає увагу факт, що поминувши розбіжності віроісповідного та політичного характеру, всі українці Олександрії на національній ниві працювали згідно та одностайно. Помічався дух взаємної пошани і любови. Містечко цінило своїх передових та заслужених громадян.

Розвиток культурного життя спинив прихід большеків у вересні 1939 р. Місяць по приході почали вони арешти свідомих українських громадян і то тих самих, що їх переслідували поляки. Були навіть поголоски, що большевики в своїй акції користувалися списками українських патріотів, зладженими польською поліцією та послуговувалися вказівками бувших польських поліціантів. Тоді також арештовано і пізніше вивезено до концентраційних таборів Сибіру проповідників Української Євангельсько-Реформованої Церкви — Ф. Довгалюка та Ф. Семенюка. Ф. Довгалюк там і загинув у 1943 році.

Між арештованими був також Лукаш Крисюк, що багато муравлиної праці поклав при організації культурно-освітнього життя не лише Олександрії, але й повіту. Був він чудовим артистом, особливо в гумористичних ро-

лях, писав гумористичні вірші та оповідання. Його слабим місцем було те, що він йшов покрийому на деякі угоди з “власть імущими”. Ця нестійкість стала для нього пасткою. Щоб врятувати дружину та дітей, яких большевики вже встигли вивезти до Казахсану, він, треба думати, був змушений обіцяти НКВД свою тайну співпрацю, можливо в надії, що це дасться робити без шкоди для людей. Совети випустили його з в'язниці, повернули родину з Казахстану, а самого призначили освітнім інструктором в районі. Однак з приходом німців тимчасова українська поліція закинула Криюкові видання НКВД кількох особ з рук тієї поліції він і загинув. Ця справа ще й досі не висвітлена остаточно, бо п. Робітницький, який її знав, помер підчас війни. В кожному разі вона трагічна, бо до 1939 р. Л. Криюк провадив велику працю на українській ниві.

Час німецької окупації приніс нове знуцання над людьми, хоч багато вірили на початку, що буде краще. Безглузда гітлерівська політика допровадила до того, що багато олександрійців опинилися в українському партизанському русі, започаткованому повстанцем Бульбою. Тільки в місяці березні 1943 р. більше як сорок осіб пішло “в ліс”.

Лев О-ський.

СПОМИНИ З ДИТЯЧИХ ЛІТ.

З дитячих літ нераз пригадується мені довгий міст через Ікву, — його називали “Королівським”. Через нього провадила дорога до Крем’янця (3 кл.), Бережець, Почаєва, Радивилова-Бродів, Камінної Верби-Козина. Берестечка та через Онишківці на Вербу до Дубна. Коли бувало стою на мості з вудкою й попускаю плавець, то й себе бачу у воді і всяку рибу. Направо та ліво від моста знаходилося кілька “кемп” — зелених острівців з пахучими квітами та деревцями ольх і кущів верболозу. По мості дуднять кінські копита й колеса возів, навантажених мішками, чобітьми, одягом і кожухами, що везуть з сіл, з м-ка Козина та Берестечка, де повно було кушнірів і шевців, що шили дешеві чоботи для господарів, так звані “берестецькі чоботи”.

У поміщицькому лісі біля Бережечь працювало декілька столярень, там теж випалювали вугілля, гнали смолу та дьоготь, переганяли терпентину. “Дьохтярі” з возами нероз’їздили на ярмарок до Крем’янця. Колись мені і моїм приятелям дісталось за прозивання їх “дьохтярами”. Візник тихо зіскочив з воза та й погнався за нами, цвюкаючи батогами по голих литках. Ще й сьогодні пам’ятаю цю науку: “Не зачіпай старших!”

Малих до всього кортіло, то ж не було мови, щоб ми не вміли пливати як гуси чи качки. Але ми не дармували. У суботи та неділі сиділи над річкою біля мосту, чатуючи на візників, які нам з торгом платили по 20 гр. пол. за те, що ми на водонію викупаємо їм коні. У інші дні збирали лічнічі зілля, копали корінці і продавали аптекарєві в місті.

Через Королівський міст дорога провадила до хутора в сосновому лісі, який звали Тарнобором. Околиця тут була чудова: сосновий ліс, гриби, суниці, малини, ожини й чимало ліскових горіхів. Ледве світало, як мами нас будили і ми ходили в ліс по ягоди — суниці. За цим жиди дуже побивались і платили по 10 гр. за склянку. Але я не любив дертись по кущах за якимись малинами. На річці знав місця і пору, де бере добре риба, або наставляв нічні вудки на шпагаті на віддалі 2-3 кл. Рано, ледве світає, прийду й повибіраю ці вудочки, або й повідриваю, якщо гачок зачепиться за водяну лілею чи за колючий дріт, якого багато лишилося після першої Світової Війни. В той спосіб протягом вакацій я не зле заробляв й на осінь мав два гарних мундурчики, дві пари взуття, книжки й ще лишалося на французьку булку.

До школи треба було ходити далеко — до Крем’янця (6 кл.) на “Базиляни” — монастиря, де містилася Державна Православна Духовна Семінарія. Після науки інколи з колегами ходили від Дубенської “рогатки” через монастирський цвинтар, яр, продирались на гору й простували дорогою, де були міщанські сади. По дорозі закрадалися в чужі яблука, грушки, сливки та горіхи. Книжки тоді перешкоджували, а була потрібна пазуха. Дивно, що чужі яблука смачніші, хоч вдома кращих гатунків лежать на землі — бери до схочу. Добре було у кожну пору року, в березні було гірше, бо коли сніг ставав як каша, я набірав повне взуття води.

На весні наша семінарія робила прогульки, найрадше на галявину між горами, на так зване “Зігниле Озеро”. Бувало, що там зустрічали українську гімназію з Крем’янця

й разом бавилися всі учні і професори. Нав'язувались знайомства, приятельство, пізнавали один одного.

Нераз ходили до Почаєва на 2-3 дні, там бували на Богослуженні в Успенському Соборі, оглядаючи Лавру, печери, ходили на дзвіницю, з якої коли глянеш вниз, то аж душа холоде, а як глянеш угору, то здається, що цей 365 пуд. дзвін так і накриє нас.

Обідали в манашихівській їдальні, де написано було по-московськи "стол постный", де нам давали смажені на олії рижові котлети й ще щось подібне. Оглядали іконописні майстерні, позолочувальні, а потім йшли на Скит за 3 кл. від Почаєва, звідкіля верталися спати до "Білої Гостиниці".

На другий день ми ходили між рундуками, де продавали хрести, ікони, церковну утварь та купували всякі пам'ятки, а пізніше з піснями рушали додому. По дорозі в Дунаєві купалися в Ікві й через с. Підлісці, біля каплички й кринички, де колись молився Богдан Хмельницький після битви під Берестечком, через гори біля Туників, верталися додому.

Т-ко.

"ВОЛИНКА".

Большевизм не випадково повстав і розвинувся в російському середовищі. Він має там дуже сприятливий для себе ґрунт і відповідні передумови: 1) — низький культурний рівень населення, 2) — деспотичний, напівфеодалний державний устрій і 3) — відсутність твердої земельної власності у селян, а так зване "общинное" (громадою) землекористування, при якому що 8-10 років відбувався "чорний передел" землі по числу душ.

Українське населення мало цілком відмінні традиції: 1) — вищий культурний рівень, 2) — стремління до особистої свободи та народоправства, що були унаслідковані ще з часів козаччини і 3) — тверда приватна власність на землю у селян. Ці відмінності українського населення були великою перешкодою для советізації України, особливо під час колективізації.

Ця остання була розпочата на Україні ще в 1927 році, але не зважаючи на всі терористичні засоби: арешти, гра-

бунки, розкуркулювання — йшла вона дуже повільним темпом. У 1930 році Кремль дав наказ закінчити колективізацію примусовими заходами. Для цього було змобілізовано і надіслано в села з міст велику кількість комуністів і робітників т. зв. десятитисячників, головним чином росіян. Вони зганяли селян на мітинги і, не добившись від них добровільної згоди на колективізацію, оголошували таке: “Колективізація єсть меропрятіє советской власти. Кто против советской власти?” Поскілки проти советської влади ніхто не міг голосувати, то вважалося, що колективізація була громадою прийнята без заперечень. А на другий день вже примусово переводилось усупільнення селянського майна: коней й с.-госп. інвентаря та насіння.

Таке насильство створило в селах дуже напружену атмосферу, що загрозувало вибухом при першій сприятливій нагоді. На весні 1930 року на Волині, в прикордонних з Польщею селах Плужанського району, селяне, по умовному сигналу, збіглися вночі до колгоспів і почали забирати назад своє усупільнене майно, мотивуючи це тим, що советський уряд не узнає примусової колективізації, що місцева влада переводила колективізацію незаконно, що проти насильств в обороні селян виступили сусідні західні держави і т. д. Цей селянський бунт, що став відомий під назвою “Волинка”, як вітер пронісся по селах і охопив за 1-2 дні всю Кам'янець Подільську область. В тих селах, де советські “активісти” ставили селянам опір, виникли поважні інциденти.

Так, напр., в селі Черна, Старокост. району громада оточила і атакувала советських “активістів”, які сховались у приміщенні і цілу ніч відстрілювались, аж поки не прибули озброєні відділи міліції і НКВД з Ст. Константинова. По деяких селах були вбиті і поранені.

В селах Ляховецького району на чолі повстанців став б. старшина Армії УНР. Під його керівництвом велись бої з військовим відділом протягом трьох днів, тому що повстанці мали кулемети та іншу вогнепальну зброю.

По двох-трьох тижнях “Волинки” советської влади в селах вже фактично не існувало. Тоді енкаведисти почали діяти підступом. Вони їздили по селах і ставали ніби в обороні селян: оголосили колгоспи розв'язаними, запропонували сельрадам повертати селянам з колгоспів майно та задовольнити всі їх вимоги, щоб вони заспокоїлись. Населення дуже раділо і почувало ніби то перемогу. Але вкоротці почали з'являтися кавалерійські військові відділи.

Нам, службовцям, на протязі цих “гарячих” двох трьох тижнів було заборонено виїжджати з міста в села, але було видно, як вулицями міста військовики гнали вже цілі гурти селян. З них деякі були поранені та зо зв'язаними назад руками.

Стихія “Волинки” сколихнула селянство України і прокотилась далеко за її межами, в чому я переконався, прибувши пізніше в центральні області Росії.

Негайно після збройної ліквідації “Волинки” в московській газеті “Правда” вміщено було відому статтю під назвою “Головокруженіє от успехов”, в якій про повстання нічого не згадувалося, але було запропоновано переводити колективізацію большевицькими темпами.

Советський уряд пережив під час “Волинки” критичні хвилини і за це він пізніше жорстоко помстився над українським населенням. Знищивши майже всіх безпосередніх учасників повстання, негайно розпочав масовий грабунок і вивіз з України до Росії і за кордон українського збіжжя, щоб при допомозі жахливого голоду в 1932-1933 році, зломити непокірний дух українського населення.

Зараз після ліквідації “Волинки” я зустрів на селі знайомого мені голову сільради-комуніста. Я поцікавився новинами. “Справи кепські, — відповів мені голова. — Мається письмова, загальне для всіх сіл, розпорядження негайно виділити 15-20% куркулів для висилки на Сибір. Що ж я можу зробити, коли маю таке бідне село, в якому нема ні одного куркуля. Коли з цим запитанням я звернувся до представників влади, то мені відповіли, що коли я не знайду 15% куркулів, то сам поїду на Сибір. Ще кожному з цих людей треба видумати і сформулювати досить тяжке обвинувачення, якого кожний з цих людей не чув і не бачив. Це все одно, що вбити цих людей”, — закінчив голова сільради і пішов на нараду “активу”, щоб виконати це, тяжке для нього завдання.

М. Сніжко.

НИЩЕННЯ СВЯТИНЬ.

Чоповичі (Житом. області).

Оповідують старі люде, що колись, як татаре йшли на Україну, прийшли аж у Чоповичі й розложили табор біля церкви. Якийсь чоповець вночі крадькома виліз на дзвіницю і вцілів стрілою просто в голову самого хана, що доводив відділом. Не знаючи, звідкіля стріла взялась, татаре розбіглись хто куди, але отямившись вернулись назад і спалили село та церкву. Якась жінка вихопила з палаючої церкви образ Божої Матері й заховала її у лісі в дуплі.

Після татарської навали чопівці збудували нову церкву. З бігом століть населення зростало і селі Чоповичі розкинулось на багато кільометрів у довжину і широкість. Селяне жили заможньо: у кожного землі і лісу було подостатком. Тут не було ні пана ні кріпака. За царату звали чопівців “дворянами”, бо мали якусь “грамоту”, що не робили панщини. Вони жили переважно по хуторах, хати здебільшого були покриті бляхою чи черепицею, потопали в садах, а двори були обгороджені високими брамами.

На місці старої церкви в середині села, біля малої річки, в середині минулого століття збудовано велику дерев'яну церкву з двома високими верхами. Луна 12 дзвонів розносилася по околиці й відгукувалася далеко в лісі.

Одної літньої неділі в 1925 р. зійшлися чопівці, як завжди, до церкви. Службу Божу відправляв о. Євгеній. Але не прийшлося її докінчити. Несподівано увійшли чекісти, о. Євгенія заарештували, а людей розігнали. Парофіяне зійшлися до великої хати, щоб спільно помолитися, аби Господь поміг визволити з в'язниці о. Євгенія і зберіг святі надбання. Але чекісти знайшли їх і там і вдруге розігнали. Люде вирішили краще вмерти за Віру Христову, ніж скоритися безбожникам і пішли добровільно вмирати голодною смертю.

Більше як півста християн полягали на сирій землі понад сипаною дорогою поміж Чоповичами і Малином. Лежали вони там до двох тижнів. На них ішов дощ, пек-

ло літне сонце, припадали вони холодною росою і дорожнім пилом. Хто йшов чи їхав сміявся і плював на них.

Багато померло, а трупи лежали поруч з ще живими людьми. Ніхто не звертав на це жадної уваги. Лише тоді з'явилася влада, коли неможливо було проїхати дорогою поруч зі смердячими трупами. Мертвих поховали, а живих забрали в лікарню і там їх силою відживляли. Хто залишився живий — не минув Соловок або Сибіру.

Все ніби затихло. о. Євгенія звільнили і дозволили знову правити. Але не на довго.

У 1926 р. зійшлися і з'їхалися чопівці зустрічати Воскресення Христове та посвятити паску. о. Євгеній відправив всенічну, посвятив паски і люде пішли чи поїхали кому було далеко, розговлятися. На сході поміж садами почало вже трошки жовтіти небо, коли раптом у Чоповичах почалася пожежа — горіла церква.

Перестали чопівці розговлятися, а хто їхав — повернув коні та чим скорше поспішав до церкви. Поприбігали хто з чим і кинулись гасити, але там вже було повно міліції, яка відганяла людей від церкви. Побачили люде, що церкву врятувати нема ніякої надії, кинулись у середину і почали виносити, що можна було врятувати, не дивлячись на міліцію.

Знайшлися у одного батька два сини-бандити, а третій подібний був близький сусід, яких підкупили правлячі “пролетарі”, щоб спалили церкву. Дали їм бочку бензини, яку винесли на дзвіницю і там розлили та підпалили.

Після пожежи чопівці розчистили попіл і недогарки і збудували церкву, тільки не таку, як була, а маленьку, з дошок, подібну до бараку. На верху поставили невеличкий хрестик, пофарбований у зелену фарбу. Біля церкви на двох стовпах повісили дзвоника, якого взяли з другої церкви. Кожний віруючий чоповець приносив жертву на будову цієї маленької церкви, хто що мав. Та не довго вона стояла. Через три роки її розкидали, а дошки забрали на будову стаєнь. З цвинтаря зробили “парк відпочинку” для районної “аристократії”, на воротях повісили рупор для сталінської пропаганди.

По приході німців чопівці знову почали будувати велику, подібну до погорілої, церкву, але не встигли закінчити.

У “Журнале Московской Патріархії” за лютий 1953 р. подано звістку, що в Чоповичах посвячено церкву, побудовану на місці “знищеної фашистськими піратами”.

Кип'яче.

На південь від містечка Чоповичі, за невеликою річкою Ірша розкинулось велике піскове поле. Для обрїбки земля тут непридатна. Відразу за річкою жовто-білий пісок з невеликими, наче обтесаними, камінцями, в якому набіраються біди коні й люде, їдучи на ярмарок у Чоповичі. Де-не-де понад берегом річки росли невеликі вільхи і кущі лози, або молоді гайки мішаного лісу. Далі, за цим кам'янистим піском росла ріденька трава, подібна до осоки, вершечки якої завжди у літі присихали. Земля ця належала до Чопович, але її ніхто не засівав і тільки де-не-де над річкою можна було побачити велику дерев'яну хату, а наоколо хати будинки для худоби та невисокі кучеряві вишневі садки. Чопівці називали це поле Всохом, тому що тут все засихало.

На весні чопівці виганяли сюди вівці до пастухів, що пасли великі отари. На ніч вівці заганяли до кошар, а самі пастухи жили по куренях, які будували собі на літо з різного гілля, переважно понад річкою. На обід вівці наганяли до річки, щоб напоїти, потім заганяли у кошару, а самі йшли до куреня варити обід.

Було гаряче літо. Вівцям так припекло, що вони до річки не йшли попасом, а бігли, наче налякані вовками, так що пастухи не могли затримати. Поки пастухи встигли прийти до кошар, вівці вже напилися води й самі забігли у кошару або полягали купками в холодку під деревами. Пастухи пішли до річки скупатися і набрати води, щоб зварити обід. Вони пройшли кроків з п'ятдесят, як у зеленому молодому гайку понад стежкою побачили, що з землі б'є чиста холодна вода й вибила вже невеличку ямку-криничку. Пастухи почали пити цю воду, потім вмилися та набрали й понесли до куреня варити обід. Після цього вони не ходили по воду до річки, а брали з кринички. Хоч обидва були вже діди, по воду завжди ходили разом.

На Успіння, як завжди, прийшли до кринички й побачили у воді сяючу ікону Матері Божої. Ставши на коліна помолились новоявленій іконі, потім, поміркувавши, пішли у Чоповичі до священика, щоб повідомити його про появлення кринички та Святої Ікони.

Приїхав на місце священик, а з ним прийшло багато людей. Ікона, здається на папері, але не розкисла у воді, а блищала ясно, облита чистою водою. Священик відпра-

вив малебен, покропив цією водою місце і людей, а потім взяв Ікону й з процесією понесли її у Чоповичську церкву. Довго була Ікона в цій церкві й вістка про неї рознеслась по містах і селах України.

Почали сходитися до кринички прочане та ченці щоб напитись і набрати додому цілющої води та помолитись перед Святою Іконою в церкві. Деякі ченці додому не вертались, а оселялись біля кринички. В день вони будували церкву-каплицю, а рано й увечері молились Богу. Внедовзі вибудували невеличку каплицю з нового соснового дерева на тому місці, де з'явилася криничка та Ікона. Саму криничку розчистили, поставили два дубові стовпи, а за стовпи заложили цямрини і зробили криницю, подібну до звичайної української криниці. Вона знаходилась в каплиці по лівій стороні біля вхідних дверей, а над нею висіла лямпада, яка горіла день і ніч. Від криниці вкопали в землю дерев'яну руру, якою вода була проведена у малу криничку на дворі. Біля цієї малої кринички поставили хрест з Розп'яттям. На криничці поставили видовбаний дерев'яний коріць для пиття води. Скільки приходило людей брати цю воду, ніколи не вибрали; вода все біжить і біжить з-під землі, тихо булькоче, наче кипить у невеличкому казані.

І прозвали це місце КИП'ЯЧЕ.

За ліском коло невеликого піскового горбика ченці збудували довгу, подібну до хліва, соломою криту дерев'яну хату. Коло хати завели вишневий садок, декілька вуликів бджіл. Далі, попід ліском у долині, обробляли землю, сіяли озимину і ярину, садили городину.

З усіх кінців йшли і їхали в Кип'яче люде до цього досі глухого місця, Всох, що раніше був чистою піщаною пустелею, почав покриватись низьким, густим, кучерявим лісом. Люде часто блудили ідучи чи ідучи у Кип'яче, тому ченці поставили на горбочку високий хрест з золотим півником на ньому. Цей хрест було видно здалека й він служив дороговказом для прочан.

Скоро в Кип'ячому попід ліском заклали цвинтар. Хто бажав відпочити вічним сном у тихому, святому місці завіщав близьким, щоб його поховали в Кип'ячому. Поруч з цвинтарем збудовано монастир. Ще більшим потоком поплили з усіх кінців прочане у Кип'яче, особливо на відпуст. Відправляли його на дворі біля кринички під хрестом і кропили прочан святою водою.

У 1924 році червоні опришки приїхали у Кип'яче, забрали дорогоцінності, сплюндрували святі ікони, а 12

старших ченців замучили та вкинули в монастир і підпалили. Монастир згорів. Згоріло й 12 мучеників за Віру Христову. Тільки їх недогорілі кості позбірала й поховали на цвинтарі.

Посипалися донесення, почали по ночах схоплювати віруючих християн і вивозити їх на Соловки. Проте ще більше людей приходило у Кип'яче, щоб помолитись, а ще незамучені ченці відправляли Службу Божу.

Надходив 1933 рік. Каплицю розкидали, а дерево забрали на дрова у районову міліцію. На тому місці загордили кошару для колгоспної худоби. Ченців вигнали, у їхній хаті примістили пастухів, город забрали. Багато ченців арештували, а кого залишили — ті самі нікуди не пішли з святого місця. Жили в курені, живились жолудьми та пінними синіми будяками, які де-не-де росли на Всосі, аж поки з ніг повалились.

Заросло все бур'яном і молодим лісом. Тихо, порожньо і пусто стало в Кип'ячому. Тільки вода зпід землі з шумом витікає.

Остап Крем'янченко.

НА СВЯТО ПОКРОВИ.

(З недавніх споминів).

Тиха волинська осінь ходила лісами, зривала з дерев останні пожовклі листки і байдуже розкидала їх по землі. Дні були гарні, погідні. В блакитному небі пролітали довгі шнури диких гусей. Був рік 1943-й. Вся Волинь була в збройній боротьбі з окупантом і німці трималися лише по містах. На Крем'яниччині в тому часі були вони в самому Крем'янці, Вишнівці та Почаєві, а по всіх селах, хуторах, лісах стояли відділи УПА. Від часу до часу німці виїжджали з міст, нападали на села, палили їх, а людей вбивали. На свято Покрови 1943 року така доля спіткала село Млинівці на Крем'яниччині, про що я, як свідок, хочу коротко розповісти.

У цей день мало бути посвячення пам'ятника-могили в селі Хотовиці, недалеко Млиновець. З самого ранку з сусідніх сіл молодь сходилася до Хотовиці на це свято. Пішов і я. В центрі села була висипана могила, прибрана квітками, а на могилі стояв великий березовий хрест з тризубом і портретом Шевченка. Було біля десятої години ранку. В церкві ще не скінчилася Служба Божа, як в селі затрубили тривогу. Виставлена за селом варта повідомила, що на шляху з Вишнівця видно довгу валку возів і вершників. Було ясно, що це знову німці йдуть напасти на якесь село. У селі почався рух — люди запрягали коні до возів, вигнали худобу й втікали до лісу і в поля. Жінки бігли з маленькими дітьми на руках, несли подушки, вбрання, плакали й голосили. Я теж разом з іншими вибіг за село й почав утікати в напрямку Устечка. Здалека побачив, що до села доїжджає кілька верхівців, які об'їхали біля церкви на горі й спускалися в село. Передо мною був невеликий Хотовицький ліс, в якому я знав кожную стежку, а тому пувистися до лісу. Верхівці виїхали за село, але з лісу їх густим кулеметним вогнем зустріли "хлопці з лісу". Німці відповіли стріляниною і початково розгубилися. Але потім почали оточувати село. В селі в той час людей було мало, бо більшість встигла втікти в поле й до лісу. Німці обійшли село долиною і наблизилися до перших хат. За селом стояв невеликий відділ повстанців, але він не був в силі виступити проти досить сильного з'єднання німців. Після короткої стрілянини партизани мусіли відійти, а тимчасом німці підпалили перші солом'яні хати, які почали горіти, мов тріски. Потім пішли від хати до хати і підпалювали всі господарства. Хто в селі залишився, там і загинув. Сховатися було годі, бо листя в садах обсіпалося, на городах було порожньо і скрізь було видно. Я був у сусідньому селі Устечку і з гори все було мені видно, як на долоні. Млинівці горіли, мов одне велике багаття. Чорні клуби диму підносилися до неба й розпливалися в просторах, а голосний скоростріл і окремі рушничні постріли долітали до нас з пожарища. З нами було багато людей з Млиновець, які з горем і відчаєм дивилися на палаюче своє село, де лишилося все їх майно та їх рідні, які не встигли втікти.

Поки село горіло, повстанці стягали свої сили, бігали по лісі й готувалися до наступу на німців. Було вже далеко за південь і німці напевно відчували, що небезпечно довше в селі залишатися, а тому, підпаливши решту хат, виїхали за село й потяглися валкою до м. Вишнівця.

Повстанці встигли перебігти їх біля Бутинського лісу, але німців було багато більше й після перестрілки, повстанці мусіли відійти до лісу. На цю пору їх було мало в околиці, бо виїхали на акцію в напрямку Збаража.

З півночі насували чорні хмари, повівав холодний осінній вітер і почав сіяти дрібний дощ. Десять здалека доноситься голос дзвона. Іду разом з іншими до спалених Млиновець. На дорозі видно сліди німецьких коней, натрушена солома з возів, порозкидані вистріляні гільзи. Вже здалека відчуваємо запах згарищ, а при дощі він, чомусь, ще більше відчувається. Гіркий, неприємний. Коли доходимо до села, починає темніти. Долиною над Горинем котиться сірий дим з догораючих будинків. Пожежі ніхто не гасить, бо й нема що гасити, — все спокійно горіло, а тепер дотліває. Помоклі кури, шукаючи сухого місця на ніч, туляться під обгорілими плотами й жалібно пищать. По селі ходять озброєні люди, насуплені, злі. Мешканці села, які повернулися з поля і лісу, згромаджуються біля своїх згарищ, шукають своїх рідних. Багатьох бракує і над селом, серед вечірньої тиші чути голоси плачущих жінок. Проходимо головною вулицею села. За густим димом майже нічого не можна доглянути. Але ось дорогою чотирьох чоловіків несуть щось біле в рядні. Придивляємося. Це син і зять несуть свого батька, який не встиг втекти і був застрілений біля млина. Ідемо далі й бачимо в воротах, біля спаленого воза, лежить старша вже жінка, а біля неї двоє маленьких її внучат. Тут же розкидані подушки у великій калюжі крові. Бідна жінка, з огляду на свій старший вік, не змогла втекти й тут на своєму подвір'ї загинула. Молода її невістка голосить над трупами своїх дітей, а вони лежать, притулившись одне до одного. На обличчях мають сині знаки від побоїв і кров. Батько їх ще не повернувся з німецького полону. Ідемо далі дорогою. Скрізь бачимо, як вештаються безпритульні помоклі вівці, що повернулися з поля й не мають де ночувати. Туляться одне до одного під плотами і дрижать від холоду. Затримуємося знову біля одних воріт. Мій знаймий каже, що тут мешкає Петро Швець. Його дружини ще нема з сусіднього села, куди вона втікла, а донька помагає сусідам занести до хати тіло батька. Допомагаємо і ми. Петро з простріленими грудьми розставив руки й не борониться, коли ми кладемо його на солому. Хата не згоріла, бо крита бляхою. Сусіди накривають його сухим рядном, а ми йдемо далі. Донька Петра Шевця голосно плаче. А з-за гори, з сусіднього села, долітає голос дзвона. Сьогодні Покрова.

Далі в селі бачимо те саме: попалені господарства, помордовані люде. На одному подвір'ї батько зігнувся над тілом сина, на другому діти над матір'ю, а на одному бідна жінка побивається над тілом чоловіка. На руках тримає п'ятиденну дитину і місця собі не знаходить від безмірного горя. Ніхто її не потішає, бо нема таких слів, щоб могли полегшити подібне горе. Вона сиділа над тілом чоловіка, а там, де перед кількома годинами стояла їхня хата, тепер лежала купа попелу.

Вертаюся з хлопцями додому. Проходимо греблю, яка ділить Млинівці від Бакіт. Надворі вже давно стемло. Холодний осінній дощ моросить без перестанку, а вітер трясє над дорогою безлистими вербами. Недалеко дороги хлюпочеться безжурно Горинь між високими берегами. В напрямку очеретів пролетіло кілька диких качок. Дзвін за горою давно затих. Ніч. З Млиновець, які залишилися за нами, чути ще голосний плач...

Другого дня стало відомим, що в Млинівцях було за-ледве кілька німців, а решта були поляки, що служили тоді в німецькій поліції.

Ол. Неприцький-Грановський.

СТОЮ НА СКЕЛІ.

Стою на скелі Авратинських гір,
А схилом вниз біжать, шумлять смереки...
До синіх обріїв увесь простір, —
Ці пишні села близькі і далекі,
Поля, левади, кучері дібров.
Між ними суне шлях, малі доріжки
Звиваються кудись...

О, як би знов
В той ліс піти... Збирати сиріжки...
Повітря рідного грудьми вдихнуть,
Здобути сили подихом Волині,
Щоб віджитися на дальшу путь
Для боротьби в майбутній хуртовині.

Прот. С. Гаюк.

ПОЛЬСЬКІ ДЕРЖАВНІ СВЯТА НА ВОЛИНІ.

Після підписання Рижського миру, польська влада проголосила кілька державних свят, вимагаючи від населення Волині їх пошанування. Такими святами були: 11 листопада — день незалежності Польщі, 3 травня — проголошення польської конституції 1791 р., 19 березня — ім'янини маршала Юзефа Пілсудського та ще кілька інших свят дещо меншого значення.

В дні цих свят по селах Волині відбувалася щоденна нормальна праця. Спроби примусити населення до їх святкування не дали винику. Лише крамниці були позамикані. Врешті ці святкування обмежилися вивішуванням польських національних прапорів на урядових будинках. По школах учителі влаштовували для дітей т. зв. "святкові поранки", що склалися з викладу про те чи інше свято, виголошеного одним з учителів, деклямацій та співу польських патріотичних пісень.

Нераз траплялося, що школярі в ці дні не приходили до школи, бо в державні свята наука не відбувалася, лише згадані імпрези. В таких випадках учителі, разом з солтисом і десятськими, ходили по селі і скликали дітей до школи під загрозою грошевої кари. Зібравши дітей, учителі провадили їх парами до церкви, давши до рук кожному зроблений з паперу невеличкий польський прапорець. В церкві, як правило, були присутній лише священник та дяк і ані єдиної живої душі з парафії поза шкільною дітворою та вчителями (найчастіше поляками, римо-католиками). Для них правили молебень за Польщу і її уряд. Молебень закінчувався многоліттям, яке відспівував сам дяк. По деяких церквах, користаючи з дозволу Духовної Консигторії, учителі, разом з дітьми, після многоліття співали польський релігійний гимн: "Боже цось Польскен".

Деякі священники іноді забували відправити молебень в державне свято і тоді їм доводилося мати діло не тільки з місцевою поліцією, але і референтами безпеки в повітових староствах, а навіть у воевідстві. Духовна Консигторія майже перед кожним таким святом нагадувала духовенству про обов'язок правити у церкві в дні державних свят. За недодержання цього наказу карапо гривною, або, на

підставі т. зв. пар. 3 Тимчасових Приписів перенесено до іншої, звичайно гіршої, парафії.

В останніх роках існування Польщі, з приходом до влади т. зв. санації при допомозі залякування і репресій, польська адміністрація примусила святкувати державні свята також солтисів, гмінних радних і інших самоурядових функціонерів, поставивши їм додержування цих свят в за-сяг їх найперших обов'язків.

У повітових містах і містечках, де польського напливного елемента оселилося досить багато, державні свята відбувалися більш виставно, на скільки тільки могла дозволити собі Польща. Однак у місцевого населення вони не викликали найменшої прихильності чи ентузіазму.

А. 3.

ДЕЩО З НЕДАВНЬОГО МИНУЛОГО.

(Уривок з спогадів).

Відношення советської влади до церкви були нам відомі. Проте в часі першої окупації Волині советами, большевики застосували дещо іншу тактику. На початку, в перших місяцях, вони ніби лишили церкву в спокої, арештовуючи тільки зрідка деяких священників. Луцький собор, в якому правив Владика Полікарп, завжди був переповнений.

Пам'ятаю, один з учителів, ще в перших місяцях існування у нас советської влади, післав мене з листом до Облвно, що містився початково в будинку бывшего Воєвідського уряду, біля собору. В той час задзвонили у соборі в усі дзвони, бо Владика Полікарп виходив з собору після Служби Божої. Червоноармієць, що стояв на варті, з сумом сказав по українськи: "А у нас вже давно нема дзвонів". Дехто з червоноармійців крадькома заходив до церкви й молився. Крадькома прибулі зі сходу хрестили дітей. Бувало й так, що дитину хрещено двічі: мати охрестила крадькома перед батьком, а батько крадькома перед матір'ю.

На Водохрещі 1940 р. (перші під советською окупацією) хотіли люде, за старим звичаєм, піти на Стир з процесією. За дозволом у цій справі пішла до Міської управи делегація з 3 осіб. Якийсь урядовець посміявся з делегації й сказав: “Може ви хочете ще йти до Палестини, до Святих Місць?” Пізніше сказав, щоб делегація прийшла за кілька день, бо хтось має щось вирішити, але конкретної відповіді не дав. Справа затягнулася. Наступило свято і водосвяття відбулося біля собору, бо дозволу на водосвяття на річці не одержали ні до того часу ні потім.

Пригадую собі ще інший випадок. У Страстний Четвер після 12 Євангелій люде вертали додому. Велика маса людей, що йшла вулицею з запаленими свічками чудово виглядала. Ці, що прибули сюди зі сходу, приглядалися цьому з якоюсь дивною цікавістю. Але ось одна дівчина питає маму: “Що це таке?” Мати тягне її за ручку і каже: “Не дивися!” (Розмову проваджено російською мовою й кінця її я не чув).

Антирелігійна пропаганда особливо велась у школі. З нагоди Великодніх Свят та Різдва завжди виступали з доповідями директор і комсорг (обидва партійці, що прибули зі сходу). Але те, що вони говорили, одним ухом влітало, а другим вилітало й все одно не тільки учні, але й учителі йшли до церкви. Там тільки одні ховалися від других — на всякий випадок. На нас, учнів, антирелігійна пропаганда не робила жадного враження.

Большевики, навчені досвідом, не провадили відразу гострої, брутальної боротьби проти релігії, враховуючи сильну прив’язаність до віри місцевого населення. Нищити Церкву большевики взялись в інший спосіб: почали накласти на священників та на парафії великі податки, щоб змусити священника відмовитися від виконання обов’язків, або залякати громаду. Люди підтримували священників і переважно платили за них і за церкву гроші, які збирали між собою.

Вже в часі першої окупації Волині, большевики пішли на один крок, який їм нічого не коштував: з одного боку, поборюючи Церкву, вони вели пропаганду проти неї, а з другого боку, бачучи велику прив’язаність населення до Церкви, старалися впливати на неї, призначивши на Волинь екзарха московського патріярха Митрополита Ніколая. Офіційно призначив його “местоблюститель патриаршаго престола” Митрополит Сергій. Проте було відомо, що без дозволу комуністичної влади цей митрополит Ніколай, що перед тим постійно жив у СРСР, не міг би по-

бачити Луцька та стати екзархом Західньої України й Білорусі.

Прибуття його було заповіджене в соборі, але з якихось нез'ясовних причин не відбулося в призначений день, лише декілька тижнів пізніше. Мав він початково титул архиєпископа, але вневдовзі дістав титул митрополита. Проповіді виголошував по російськи. Правив у Луцькому соборі, виїжджаючи по інструкції до Москви. Мав дуже підозрілого секретаря. Взагалі, коли взяти під увагу безбожницьке наставлення большевиків, призначення митр. Ніколая до Луцька мало дати їм якусь користь, інакше воно ніколи б не відбулося. Яка то була користь вдалося мені раз довідатися, будучи свідком цікавої розмови.

Одного разу прибув до Луцька визначний член "Союзу воюючих безбожників" з Києва. В одному з урядів хтось поставив йому запитання, чому це советська влада, провадячи антирелігійну пропаганду, призначає митрополита, на що він відповів: Православна Церква на Західній Україні і Західній Білорусі належала до юрисдикції Варшавського Митрополита Діонісія. З призначенням Митрополита Ніколая підпорядковується Православну Церкву на згаданих землях "Местоблюстителю Патріаршого Престола" Митрополиту Сергію. Дякуючи цьому: 1) зривається зв'язок з Митрополитом Діонісієм, бо для советської влади цілком небажаний зв'язок з загрозою, і 2) з'являється можливість впливати на Церкву через свою "советську" людину, яким є Митр. Ніколай. В кінцевій меті советська влада має зліквідувати Церкву, але мусить це робити дуже поволі й обережно, враховуючи сильну прив'язанність населення до Церкви. В першому етапі ліквідації комунізм мусить опанувати Церкву з середини. Так ось для чого було призначено Митр. Ніколая до Луцька! (В цьому часі в Луцьку висвячено еп. Веніяміна, на місце арх. Пинського і Поліського Олександра, що відмовився визнати Московського Митрополита Сергія). Це була нова тактика, яку тепер у всій повні застосовує советська влада.

В цей час Владика Полікарп, коли в соборі почав правити Митрополит Ніколай, правив у Чеснохресній церкві в Луцьку і не поїхав на місце свого призначення — до м. Володимира, хоч Митр. Сергій і надав йому титул "Єпископа Володимир-Волинського". Таким чином Владика Полікарп фактично не визнав цього призначення.

За советської окупації в Луцьку нераз можна було бачити такий образ: Владика Полікарп, разом з своїми прислужниками, несе різні, переважно харчеві, пакунки,

на пошту, щоб вислати їх родинам арештованих священників, вивезеним до Казахстану або де інде в глибину ССРСР (Родини арештованих переважно вивозили). Владика Полікарпа населення підтримувало, як лише могло. З тих харчів, що люди привозили для нього, він робив пачки, які висилав.

Що довелося пережити в тому часі Владиці Полікарпові, один Бог знає, бо весь час жив під постійною загрозою бути арештованим і вивезеним.

(Уривок з рукопису А. З. "Під советською окупацією". Архів І. Д. В.).

ПАВЛО КОВЖУН.

(До 15-ліття з дня смерті).

Павло Максимович Ковжун народився 3 жовтня 1896 року в Овруцькому повіті на Волині. Виріс на Київщині та в Криму. Вроджений образотворчий талан скерував його до Київської Художньої Школи, де Крюгер, Прахов, Селєзньов та Мурашко розкрили перед ним перші таємниці мистецької творчости. Ковжун вчився малювати, але особливу насолоду відчував при розв'язуванні графічних завдань. У київських журналах передвоєнних років, як "Огні", "Маяк" та "Дзвін" з'являються перші спроби його графічного пера. Рівночасно пробивається у нього тяг до організаційної праці. В 1913 році разом з В. Сененком організовує Ковжун "Футуристичний Малярський Гурток". Гурток почав видавати свої збірники. В другому з черги з'явилися графіки Ковжуна: "Місто", "Вулиця", "Танго" і "Пейзаж". Рівночасно творить Ковжун першу з низки своїх окладінок, — для Винниченковського "Федька Халамидника". Перший публичний виступ Ковжуна на Українській Виставі Образів у Полтаві викликає позитивний відгомін у мистецькій критиці. На II Виставі Мистців-Київ представляє Ковжун 15 графік, теж з признанням прийнятих критикою. У 1914 році знаходимо його шарж у "Последніх Новостях", а Е. Кузьмін зверте увагу на мистця в "Аполлоні" з того ж року.

У 1915 році юнаком Ковжун дістається на фронт. В днях революції працює в українських військових части-

нах, виконуючи функції редактора пропагандивних українських часописів. Згодом переживає долю й недолю Армії УНР, з якої рештками опинюється в 1921 р. у Польщі. Сатирично-гумористичний "Гедз" у Станіславові й літературно-мистецький журнал "Митуса" знайомлять Галичину з графічним мистецтвом Ковжуна. У 1922 році опинюється Павло Ковжун у Львові. З того часу починається справжня революція в мистецькому житті Галицько-Волинської Землі та в її графічному й типографічному мистецтві зокрема. Вистачить пригадати, чим була обгортка і оформлення галицької книжки і журналу до приходу Ковжуна й чим вона стала з появою його і інтенсивним співробітництвом. Здавалося на наших очах віджила українська книжка з XVI-XVII віку, коли вона була зразком для цілого неукраїнського Сходу і Півночі, а для Заходу — доводом суверенної європейської української культури. Не сила перелічити все, що зробив Ковжун впродовж свого 15-літнього побуту в Галичині. Вкажемо тільки етапи його праці. Отже — Гурток Діячів Українського Мистецтва, його боротьба за національне обличчя нашої образотворчості й 6 поважних репрезентативних вистав. Наступно "АНУМ" з його XI виставами, з журналом "Мистецтво" й монографіями українських мистців. Потім "Екслібріс", перша у нас публікація того роду в справу європейському оформленні. Потім живі зв'язки й виміна цінностей з закордоном. Вистави української графіки, в Празі, Берліні, Буенос Айресі. Хвиля зацікавлення українським мистецтвом у світі. А між тим незупинна невтомна праця для мистецьких і життєвих буднів. Вліті малювання церков, взимі витрачування останків заробітку і енергії на мистецьку творчість, організацію і пропаганду.

Павло Ковжун був не тільки творцем своїх образів і графіки. Він був творцем творів цілої низки мистців, що без нього не так скоро, а може й взагалі не знайшли б свого шляху й місця в українському мистецтві.

Помер 15 травня 1939 року в Українському Шпиталі у Львові. Помер від запалення легенів, яке набув під час подорожі за малярськими роботами до Бучача. Виснажений довголітнім шлунковим вередом організм всього три дні зміг боротися з недугою.

(З некрологу пера Миколи Голубця. "Діло" 17 травня 1939 року).

ІЗ СТАРИХ ЛИСТІВ.

Листи з Крем'яниччини. Місцевість і прізвища осіб і авторів листів будемо заступати літерами, бо може хто з них ще живе і боїмося, щоб вони не потерпіли за це від советської влади, яка нещадно викорінює всякі зв'язки з закордоном.

Все це цитати з листів, які були писані перед другою Світовою Війною.

Лист від 28 серпня 1938 року.

"...Тепер у нас щось дуже неспокійно. Може ще щось зірветься, бо багато всього говорять, але що воно буде — не знаємо... В. С.

21 серпня 1938 р.

"... Тепер ще напишу тобі, що у нас ту позабірали хлопців, котрі служили у війську. Г. ще не забрали. Забрали всіх 13 хлопців ще 14 серпня... І. С.

28 серпня 1938 р.

"...Новинок у нас тепер фатає, тільки що не можу тобі всього докладно описати... Як і що буде — невідомо. Забрали вже до резерви 16 хлопців... Г. С.

17 листопада 1938 р.

"...Може ти чув і знаєш, але не можу тобі не згадати про ту радісну новинку: Закарпатська Україна здобула собі 8 жовтня ц. р. автономію! Отже ж Закарп. Україна вже є майже самостійною державою, має свій уряд і військо. Хай буде хоч малесенький вільний куточок, щоб було звідки роздмухувати далі... Ч.

2 грудня 1938 р.

"...Наше "панство" побільшується й дуже з цього пани задоволені, бо "виграли" кавалок багатого Заользя. Це були хвилюючі моменти: говорили по радіо, що все вже добре — віддають Заользя чехи, то знову, що буде війна. Знаю, що кінчилось все це в суботу о 4-тій годині. А зараз після того пани повивішували всюди по містах прапори "перемоги", був дуже великий радісний рух. Перед тим було оголошено панамі, що хто хоче, може їхати охотником здобувати Заользя. Я сам, їдучи з Тернополя, чув крики "охотнікув", що їхали переповненими потягами. З самого Вишнівця зголосилось 40 чоловік, а з цілої Польщі — щось 80 тисяч... Всі вони туди не доїхали, бо як німці відірвали для себе Судети, то чехи здали панам За-

ользя без бою, і вони його захопили. Знаєш, жаль було слухати з Праги, як через плач надавали по радіо про те, що сталося... Тепер мадяри чіпляються до Закарпатської України, а Польща домагається, щоб її прилучити до Мадьярщини, бо вона хоче межувати з нею. По радіо все говорять, що Бек їде до Мадьярщини в тій справі, але останньо повідомили, що Мадьярщина відмовилася від приїзду Бека. Карпатська Україна мала збройну сутичку з мадярами. Закарпатська Україна лишається при Чехії, але має широку автономію. Подає радіо, що німці дуже сильно жидів здушують, бо якийсь жид, кажуть, убив німецького консула в Англії, а наші пани й собі беруться до своїх жидів, тиснуть їх на кожному кроці, не гірше, як нас.

В. К

5 грудня 1938 р.

"...Карпатська Україна вже вільна! Може і наша, дасть Бог, незадовго звільниться і воскресне... І. С.

12 грудня 1938 р.

"...У нас до цього часу тепло і гарна погода, снігу не було, ні морозу. Ярмарки у В. тепер двічі на тиждень. Свиной скуповлює Дубенська спулдзельня. Вагою до 140 клг. платять по 72 гроші за клг., а від 200-250 клг. — по 80 і 90 гр. Поза Крем'янцем хворіє худоба на прищицю. До Паррагваю збирається дуже багато людей, але нема кому у них купити землю, бо ніхто не має грошей. Та й не завжди наші люди можуть купувати землю: продавати мають право, а купувати можуть тільки пани... В. К.

14 грудня 1938 р.

"У вас там, мабуть, тепло, бо у нас від Андрія (13-го грудня), дуже раптово взяли морози, такі морози, що аж дерева тріскають. Ми справляли Андрія. Були хлопці... З дівчат була тільки О. Веселий був Андрій, бо само довідалися, що Вам живеться непогано. Дуже гарно співали і колядували і про вас згадували. Слухали по радіо промови і декларації з Закарпатської України. Слухали радіопередачі з Праги і Братислави українською мовою. Слухали всі зі здивуванням і запертим віддіхом та сльозами радості в очах... Ах, як то мило — своя рідна мова в радіо! Тут говорять, що італійці задираються з французами за кавалок чужої землі в Африці. Польща з Росією знова в союзі... Т. К.

14 грудня 1938 р.

"...Наші новини: езекутор сидить в нашому селі від початку грудня, кажуть, що буде цілий місяць. Стягає податки, стемпльове, дрогове, доходове, обротове та ін-

ші драчки. Ті, що робили дахівку, мають платити дуже багато, декотрі по 400 зл. Було в газетах, що в Галичині пани почали закривати читальні “Просвіта”. В деяких місцевостях позакривали кооперативи, кажуть, що до нового року. Наші хлопці розучують “Мартин Боруля”, але чи дадуть їм дозвіл поставити на Новий Рік, невідомо... В. Т.

2 січня 1939 р.

“...Діяльність Т-ва трохи оживилась, купили радіоприймач марки “Філіпс” за 120 зл. тощо, але дуже сильно налягають з усіх боків... Колись напишу докладніше... І. С.

2 січня 1939 р.

“...З Різдом Христовим і Новим Роком здоровимо Вас! Дай Вам Боже з Новим Роком зажити щасливо на чужій землі, бо ми тут втратити щастя. Як вам відомо, життя наше тут нещасне, — тільки й щастя, що рідна сторона... В. С.

2 січня 1939 р.

“...як видно то там вам гірше не буде, бо тут у нас саме пекло! Про Закарпаття маємо мало вісток. Українські часописи вже більш місяця до нас не доходять. Є чутки, що в зв'язку з Закарпаттям в Галичині пани знову провадять “паціфікацію”... К. С.

4 січня 1939 р.

“...Якщо це мала б бути правда, що тут говорять, то ми продали б все і виїхали б до вас, бо з всього видно, що пани наші, а ми панські назавжди...”

20 січня 1939 р.

“...Тепер дуже багато людей з нашого села збираються до Парагваю, а інші до Канади, але що з того вийде — не відомо. Щось дуже непокоїть наших людей теперішнє життя. Нема як жити... Просто, не дай Бог, як трудно усе виповняти. Як ще хтось десь з боку щось заробляє, то сяк так живе, але як нема де зараобити, то просто біда, бо з самої землі не можна вижити — що вродить, то все приходиться віддати для панства, а ти живи босий і голодний. А заробітків нема. За один злот денно можна знайти тисячі робітників! Ще, здається, не було так тяжко жити. Але “якось буде”, так один одного розважаємо і терпимо, хоч кожний вже аж посинів. Якби так чужий чоловік побув на нашому місці, то й одного тижня не витримав би на тих картоплях та ще без солі... В. С.

26 січня 1939 р.

"...Колядувати хлопцям з дзвінком було заборонено. На проповіді сказав священник, що колядувати з дзвінком у цьому році хлопці не підуть, бо не можна... Хлопці винайняли приміщення для Т-ва у Я. А., платять 3 зл. за місяць, там і радіо поставили. Тепер передають українською мовою з Закарпатської України, дуже виразно чути. Там тепер б'ються з мадьярами... К. К.

8 лютого 1939 р.

"...Ти згадуєш нам про нашу рідну землю — у нас та кож різні чутки ходять, але ми тут тепер ще гірше притиснені, як раніш. Як почали говорити про Закарпатську Україну то зараз пошта задержала всі українські газети до нас. На Товариство теж велика нагінка. Кажуть, що дякон і С. І. щось донесли чи набрехали і поліція арештувала всіх хлопців з Т-ва. Арештованих протримали дві доби під гміною і з кожного з них зажадали по дві фотографії. Таких комедій у нас тепер не бракує: арештували багато хлопців у Гнидаві і по інших селах. З Л. поліція забрала того, що був у кооперативі. Карпатська Україна вже самостійна держава — 12 лютого 1939 р. будуть вибори президента. Виставлену одну листу з кандидатурою о. Волошина. Був ще інший кандидат, якийсь генерал, що його висунули чехи урядовці, але весь народ за Волошином і генерал зняв свою кандидатуру. Про все це подає радіостанція з Хусту. Коли починає говорити, то каже: "Українці! Українці! Один Бог, один дух, одна ідея!... Держимось всі разом!" Від нас багато хлопців утікає туди... Між Польщею і Росією наступило замирення, але хто в нього вірить?... Про німців мови багато, поляки їх дуже лають. Кажуть, що з Галичини хлопці масово втікають на Закарпатську Україну, але втікає їх немало й від нас... За сином К-го шукає поліція, подівся десь і М. з Кривчик, той, що сватався до..., його вже нема два тижні. Кажуть хлопці потайки, що він уже на Закарпатті... В. К.

15 лютого 1939 р.

"...Вже шість хлопців було у нас заарештовано і всі сиділи по дві доби під гміною, а тепер інші очікують черги... Новин у нас дуже багато, але писати про них тобі не можу, бо кажуть, що листи контролюють. У нас тепер навіть, як хто шапку носить на зразок українських козаків, то здирають з голови... І. К.

15 лютого 1939 р.

"...У нас також є чутки про своє рідне, але хто його знає, що з того буде. Дуже хотілося б, але чи дочекаємо-

ся... У нас тепер ні газет українських нема, ні календарів. В Почаєві, у книгарні, були календарі “Золотий Колос”, та інші, але влада заборонилаа продавати й їх відіслали назад. У нас вже не можна й шапок носити на таку моду, як то в нас носили, з ямкою спереду, як я завжди носив, бо, кажуть, то козацька мода. В. К.

15 лютого 1939 р.

“...поїхав би я до вас, тільки дорога дорого коштує. Наші пани передавали по радіо, що уряд закупив у Болівії багато землі і що будуть наших людей набирати та оселювати там, бо тут ми їм заваджаємо. Землю продаватимуть у Болівії дуже дешево і дорога буде дешевша. Може тоді я скористаю зі знижки і приїду до тебе... Т. К.

10 березня 1939 р.

“...є чутки, що будуть наших людей виселювати до Болівії. Дадуть великі полекші при переїзді та за дешеві гроші даватимуть землю. Ходять чутки, що Німеччина бере на роботу спеціально українців від 18 до 25 років віком. Ф. К. дуже поліція збила. На ступнях ніг, здається, шкіру від костей відбили, дуже змучили і знівечили його побоями. Це, кажуть, через донос на нього, таке з кожним може трапитися, бо ворогів не бракує. А. Ч. також били, але не так по звірськи. Всі кажуть, що то був донос К-си..

Без дати (10 березня ?) 1939 р.

“...Новин у нас багато, але невеселі.. Наших хлопців з Т-ва брали на постерунок, продержали там дві доби, налякали, а може й побили... Г. К.

19 березня 1939 р.

“...Що тепер тут робиться не можу тобі описати, нема можливости виявити тобі того. Коли б так можна було поговорити з тобою особисто, то може було б легше на душі... Новин, а новин і щораз більше їх і все сумніші... Та, з якою ти жив і про яку ти мріяв увесь час, вже не існує... Ох, важко згадувати —серце болить!... Г. С.

26 березня 1939 р.

“..Тепер, друже, опишу тобі коротко життя наших братів на Волині. Подумати страшно, хоч недовгий час проминув від тих зворушливих днів, як ти лишив свою батьківщину, родину, друзів і знайомих та поїхав у невідоме, у чужий край! А як життя за цей час погіршилось! Як, може, знаєш відколи воскресла Закарпатська Україна, від тоді стало нам гіршати... Зараз після проголошення припинили достарчання українських газет на Волинь — ні одна газета до нас не доходить... За будьщо поліція

арештовує. Дотепер потішали себе Закарпатською, а тепер, як чути, напали мадяри на неї і б'ють... Боже наш, Боже! Що ж буде далі?... Й. Б.

6 квітня 1939 р.

“Ф. ходив до староства, вніс скаргу на те, що його так тяжко скатувала поліція, списали протокол, але чи вийде що з того, не знаю. Мене також брали на поліцію: якось Павло... запитав керівника школи, чи то правда, що буде війна? Керівник до нього: “Хто тобі казав ” Павло сказав, що мій хлопець і мене поліція дуже за це тягала, всіляко називали, казали, що я спеціально розношу брехні, щоб “вносіть заклучене публічне”. Наші хлопці читали цього року Діяння в церкві в українській мові, але піп і дякон дуже проти того, а до них долучився солтис. Той останній напосівся на хлопців: б'є і доносить на них в поліцію за те, що вони вечорами співають українські пісні на вулиці, але, думаємо, скоро увірветься йому “панський хліб”. Взагалі від того часу, як ти поїхав, як тебе тут нема — все підупало, погіршало.... Одні бояться, другі не вміють і не знають що і як робити. Ф. ще й досі скаржиться — дуже болять його ноги від побоїв. В. Т.

13 квітня 1939 р.

“...Після твого від'їзду ніщо не змінилося на краще, але, думаю, ти, там ліпше все знаєш, ніж ми тут. Воскресив було Господь Лазаря, та не довго звелів йому жити і знову поклав його в домовину... Щодо нашого села, то настала темна ніч, та це відноситься не лише до нашого села, а до нас всіх взагалі. Життя перестало бути життям: звужується і стискується з кожним днем... І. О.

6 травня 1939 р.

“...До сьогодні в нас була посуха, але сьогодні влав дощ. Дуже, дуже все у нас гарне: збіжжя вийшло з зими гарне, дерева в саду гнуться під цвітом, весела весна, але чи доведеться їсти яблука з свого саду в цьому році? Сьогодні св. Юрія, я був у церкві, солтис оголошував, щоб всі господарі мали на поготівлі вози, коні і упряж, бо... небезпека. Деруть з людей позичку на “оборону народу”

В. Т. К. К.

23 листопада 1946 р.

“...Повідомляю вас, що ми живі і здорові, правда, не всі, бо за ті роки, як ви виїхали від нас, наступило багато змін. Як може вам відомо, що мама наші померли... О. при кінці 1940 р. вийшла заміж за... Потім наш Г. оженився з В. Д. і так ми жили до війни. Але коли Г. забрали, В.

пішла до своїх батьків. Лишилися ми вдвох з татом, жили так два роки, як манахи, бо я не хотів женитися у такий непевний час, але прийшло до того, що я мусів женитись й оженився з Х. Г. Так жили ми втрьох з татом, а потім і син у нас знайшовся, називається М. Та прожили ми так недовго, бо зірвалася знову війна й замела всіх із сіл, лише старі та малі лишилися. Тепер, після війни, хто лишився живий, вертається з армії, але все одно всіх нема й не буде, бо велика війна потребувала великої жертви... і ми її принесли... І. В.

Ол. Неприцький-Грановський.

КАПЛИЦЯ В ПІДЛІСЦЯХ НА ВОЛИНІ.

Тримає Бог красу в Своїй руці:
 Вгорі мережить віття хризоліт,
 Під ним трави зелений оксамит,
 А там — лежать Підлісці й Млинівці.

Все на узгір'ї любо манить зір
 І та капличка, що ось тут стоїть,
 Поміж зелених гір, з старих століть
 І тихо тче легенди давніх літ...

Татари тут були і їхній хан,
 Молився в ній великий наш Богдан,
 Йдучи в похід на Збараж, Львів Замостя.

Сюди ішов до Бони Кривоніс,
 І партизан ховав ярами ліс...
 Ти ще вітатимеш нового гостя...

Капітан-лейтенант фльоти Святослав Шрамченко.

ПОЧАТОК ВІЙНИ 1939-ГО РОКУ.

(Жменька спогадів).

9 серпня 1939 року я виїхав, як щороку, на відпустку з Ченстохови, куди ще в 1920 році мене закинула емігрантська доля, до дружини, яка перебувала, разом з молодшим сином, в маєтку матері під Сарнами на Волині. В повітрі вже відчувалася війна.

По дорозі у Варшаві пірнув я в українське життя тутешньої громади. Настрій, як у більшості українців—здивовання політикою польського уряду, який в самохвальстві пер до війни. І кола УНР-центру і провід Українського Центрального Комітету були переконані в абсурдальності політики Польщі.

Яко Голова Української Громади в Ченстохові був я, між іншим, запрошений до Українського Наукового Інституту на виклад одного з професорів Варшавського Університету. Виклад цей був уряджений з наказу польської влади на тему загальної політичної ситуації і слабости Німеччини. Виклад не зробив на присутніх жадного враження, що наприкінці, зрештою, зауважив сам промовець.

В поспішному “волинському” потязі, у вагоні безпосередньої сполуки Варшава-Сарни, що виїздив з Варшави о год. 23, розбалакався я з двома польськими старшинами: одним капітаном і двома поручниками. Стара пісня запаморочених пресою і радіо людей, які збиралися пити пиво у Берліні на третій день війни. На мої гострі репліки, на які я міг собі дозволити, бо був у морському старшинському мундурі, вони повторювали все те, що говорило їм радіо і що писала їм їх преса.

Збудивсь, як завжди, під Холмом, де я колись (1905-1908) ходив до III-VI класи гімназії і тому мав до нього міцний сантмент. Піднісся і подивився у вікно: ледво сіріло, але вже можна було бачити український православний собор з перед 600 літ, перебудований у 1920 році на польський костел. І майнуло в голові, як завжди, — доки буде ця несправедливість. Думки перенеслися на тодішнє руйнування соток православних церков на Холмщині та заборону вживання української мови для холмшаків.

Далі Ковель, а нізніше, о годині 8 — ціль моєї подорожі — ст. Антонівка. Коні вже чекають на мене. Данило, свідомий українець, забірає мої речі. Їдемо 7 кілометрів до маєтку. Є час побалакати. З господарських тем переходимо на політичні.

“А ось кажуть, що ляхи будуть відбирати і руйнувати церкви у нас, як на Холмщині. Побачимо!” — загрозово сказав він. — А будуть косцюли, як ось у Антонівці. Добре, що з дерева. Буде що палити!”

У маєтку настрої підвищені. Слухають радіо: всі аудиторії. Бояться пропустити увечорі звідомлення українською мовою з Відня, бо все перешкоджують. А пізніше Бреслау: той “мазур” і “чи то не є дивне”. Ці аудиторії слухалося приглушені, бо наоколо відбувалися арешти українців, а селян били при кожній нагоді.

Комендант польської поліції в Антонівці — необмежений володар околиць, на мій протест проти затримування на пошті зах.-українських газет, які приходили на моє ім'я, освідчив, що він цього не робить. Між тим ніодна українська газета вже не доходила, а жида в крамницях в Антонівці загортали оселедці в українські газети. Лише на мою інтервенцію у старости в Сарнах, дістав я кілька чисел “Українських Вістей” зо Львова. “Новий Час”, “Діло” почали до Сарн привозити okazіями або залізничним транспортом, але за це арештовували. Був я свідком і такого випадку на пошті в Антонівці: приходить післанець від польського “Народнього Університету” в селі Переспа й відбірає пошту. Почтар дає також газети, а між ними бачу урядові польські рільничі видання з Рівного й Луцька українською мовою.

“Я того сміття не беру” — освідчує післанець. На мою відповідну репліку він і поштар вияснюють (поділав мій мучдур), що є таке розпорядження і що післанець є “стшельцем” (польська організація), а в них теж є розпорядження винищування всього українського друкованого слова, навіть урядового.

Одночасно йшла по околицях похвальба місцевих поляків і поліцаїв, що один поляк потрафить забити 5 німців або й більше.

На моє запитання старости в Сарнах, нащо б'ють українців-селян, роблячи з них ще більших ворогів собі, староста відповів: “Наказ з гури. В такий непевний час треба тримати їх!” (На свою голову, бо він був забийий ще перед приходом большевиків до Сарн).

Треба підкреслити, що при таких обставинах “Просвітянська Хата” проіснувала таки до приходу большевиків.

Оголошено мобілізацію коней. Їдемо на збірний пункт. Там саме знущання над українським селянством і надужиття. “Комісія Поборова” складається з осадників-поляків. За коні осадників дають подвійну, а часом потрійну ціну, а за українські коні, хоч вони були б багато разів кращі, як найменшу. Відбирають кращі вози у селян за знову таки найменшу ціну. Патріотизм самих осадників, який вони підкреслюють на кожному кроці, в дійсності вилітається в форму найбільшого обдурювання Комісії, та заміну то коня, то воза, то колеса. Грошей за побране зараз не виплачується, а видаються квити, платні лише на окреме розпорядження президента держави, як написано на самому квиті, цебто — ніколи. Обурення українських селян страшне.

Оголошена частинна мобілізація людей: “Хай но дадуть нам зброю, а ми вже будемо знати, що з нею робити! Кого маю боронити?” чую від мобілізованих.

Радіо стає все більш цікаве. Особливо Бреслау і Відень, бо польське лише хвалиться. Довідалися, що підпи сапо німецько-советський пакт. Скільки не думали, але не вірилося, й не хотілося просто балакати про те, що західньо-українські землі відійдуть до большевиків. Може буде створена автономна українська одиниця — це ми припускали найбільш, бо тоді того хотілося. Польська ж влада була сліпою й далі лютувала ще більше по українських селах.

30 серпня 1939 року о годині 20 у нас одержано наказ про загальну мобілізацію. У мене кінчалася відпуска, та й не хотів я залишати без себе в Ченстохові в цей момент ані своєї громади, де я головував вже 16 літ, ані свого українського морського архіву, який я на протязі 20 літ там скомплетував, а тому вирішив їхати до Ченстохови.

О год. 23 всів я до останнього польського потягу безпосередньої комунікації Сарни-Варшава. У потязі (вагоні 2-ої класи) було небагато осіб. По більшості старшини резерви. Розмови про можливості війни. Тон розмов повний пихи. За Ковлем на станціях було вже багато змобілізованих і чим ближче до Варшави було все більше. І майнула у мене думка, що не дасть Польща ради з цими мобілізованими, бо не вистарчить ані мундурів, ані зброї — так воно і сталося.

ЩО ПИШУТЬ ПРО ВОЛИНЬ.

П. С. в цікавій статті “Бамлаг ОГПУ” (“Український Прометей” ч. 4, 1954), згадує про зустріч з “Дідусем Терентієм”, родом з Волині.

Недалеко від ст. Тахтамигда протікає невеличка гірська річка Олдой. На березі її з давен давна поселився і жив бувший царський каторжанин, прозваний тубильця-ми “Олдойський Володар”. У 1933 році він мав близько 75 років. Високого зросту, кремезної будови, з довгим білим волоссям на голові і такою ж, сягаючою до пояса бородою — пустельник цей справді нагадував якусь легендарно-містичну постать. Низенька, на три метри, рублена хатка й повітка біля неї були його маєтком, а собака і кіт — найближчими приятелями.

Ф. Голейко, І. Чикаленко та інші, як вільнонаймані, 1) мали “вихідні” дні й часто відвідували цього самітника пустельного. Знайомство їх почалося з того, що дідусь самітник, зустрівши їх, несподівано запропонував показати зимове лігво ведмедя. Одного вільного дня Ф. Голейко, І. Чикаленко, Дорош та автор цих рядків на чолі з всевладним начальником відділу Кутіловим, озброєні двома рушницями, пішли під проводом дідуся на полювання на ведмедя в його лігві.

У ямі під корінням величезної, виверненої бурею сосни, в снігу дійсно був отвір, з якого йшла пара. І. Чикаленко та П. Лихо, штурхаючи дрючком в яму, збудили і розізлили ведмедя. Незабаром з ями почувся стогін, рушився над ямою сніг, — мисливці відбігли від ями та приготувалися до пострілів. З ями вийшов ведмідь і, відчувши небезпеку, став на задні лапи й прямував на мисливих. Смертельно ранений упав з ревом на сніг, а втішені мис-

1. Вільнонаймані — це ті, що відбули присуджені їм роки каторги на Сибірі, але яким було заборонено вертатися до свого краю. Такі “щасливці”, хоч не були примушені, “добровільно” залишалися в концлагерях і таких називали — “вільнонаймані”.

ливці кинулись до здобичі, та з цікавістю почали оглядати ведмедя.

А тимчасом з лігва виліз другий ведмідь і розлючений підтюпцем прямував до забитого. Це була ведмедиця. Налякані несподіванкою мисливці почали втікати. “Хоробрий” біля невільників Кутілов розгубився, втікаючи послизнувся і впав. А ведмедиця, бачучи загибель свого співмешканця, та ще більш розлючена запахом крові, кинулась на Кутілова. У критичну хвилину не розгубився Голейко і влучним пострілом поклав на сніг і ведмедицю.

За вдале полювання дідусь-пустельник дістав від Н. Кутілова 100 рублів, а вдячний Ф. Голейкові за рятунок — обіцяв допомогти у дозволі на поворот до рідного краю.

— Це надзвичайна рідкість, казав втішений заробітком дідусь — щоб у одному лігві зимував ведмідь з ведмедицею...

Дідусь-самітник був українцем та казав, що його ім'я Терентій, але ні прізвища ні ближчого місця свого походження так і не сказав. Говорив натомість, що родом з Волині, а на 25 років каторги був засуджений ще 20 літнім юнаком за вбивство на Волині якогось дідача. Звільнений з каторги без права повороту до рідного краю, оселився тут назавжди. Жив дідусь з того, що зимою займався полюванням, а літом — т. зв. “старательством” — добуванням золотого піску та рибальством. Був дідусь надзвичайно цікавим розповідачем, багато розповідав про особливості Уссурійського краю, а єдиною його розвагою була Біблія.

— Ох, люблю ж я, сини мої, свою Волинь! Встаю і лягаю — її згадую, але мене там вже забули, — повторював дідусь Терентій при кожній зустрічі.

Чому ховався дідусь Терентій з його прізвищем і місцем колишнього життя на Волині, лишилося таємницею.

Prof. Jan Otrebski Slowianie. Rozwiazanie odwiecznej zagadki ich nazw Poznan 1947.

Порівнюючи назву “слов'яне” з низкою інших назв, автор старається довести, що вона означає “свої люде”. При цьому він згадує (ст. 97) “zeruwani”. “Географа Баварського” і припускає, що вона мала б бути написана *serveni і означає “слов'яне” (На нашу думку “Zeruviani” не що інше, як досить докладно передана латинкою назва “Черв'яни” — назва мешканців міста Червеня та Червенської Землі. Ю. П.).

Згадуючи про Антів пише, що “дехто говорить про Антів, як предків українців” (ст. 111), але схиляється до думки, що під Антами треба розуміти Вятичів.

Відносно Неврів пише, що мешкали на терені теперішньої Волині і Поділля. У зв'язок з цим іменем ставить назву м-ка Нур над Бугом, р. Нурець, р. Нура, землі “Нурської”. Назву “Неврі” за Mich'ом лучить з грецьким “pe-aros” — молодий. (У Ковельському повіті над Прип'ятю знаходиться село “Невір” звуково дуже подібне до “Неврі”. Ю. П.).

Назву “Венсти” вважає “початково назвою якогось неслов'янського племені — кельтського, або спорідненого з кельтами” (ст. 123), а пізніше, пишучи про лужицьку культуру, каже, що вона ще за вчасно залізного періоду (700-400 перед І. Х.) сягає Полісся, Волині і Галичини (“Малопольські Вхсодней”) і зазначає, що “передісторичи тепер згідні з тим, що нарід, який створив лужицьку культуру тотожний... з Венедями... тієї самої групи, що кельти”.

Згадану у “Нестора” “Голядь” в Смоленській Землі вважає племенем польського кореня.

Jakub Hoffman. Poczatki konspiracji na Wolyniu. Paryz 1950.

Бувший Голова “Zwiazku Polsk. Naucz. Szkół Powsz.” в Рівному і Zwiazku Legionistów там же Я. Гоффман згадує про перші місяці побуту большевиків на Волині та спробу поляків, ще перед вивозом осадників і бувших військових у глибину Росії, утворити під большевиками на Волині таємну військову організацію. Коротенько і правдиво змальовує настрої поляків, українців і жидів у перші місяці окупації. Оповідає про початкові заходи для створення цієї організації, гарячковість і необережність Львова, якого через Варшаву п. Гоффман пробував утихомирити. Вивезений разом з осадниками, оповідає далі про перебіг слідства, при чому виявилось, що власне Львів “вспав” і його і решту змовників.

Jakub Hoffman. Dzieje “Rocznika Wolynskiego.”

Відомий польський діяч на Волині Я. Гоффман, ініціатор і головний редактор “Rocznika Wolynskiego”, згадує історію цього видавництва, яке багато прислужилося до пізнання Волині.

Початково “Рочнік” мав служити цілям практичним — дати учителям початкових шкіл матеріал, згідно з програмою, для вивчення найближчого оточення, але пізніше публікував праці, які торкались

дослідів Волині взагалі. Цікаво згадує н. Гоффман про труднощі, які він мав при єднанні співробітників. Так проф. Люблинського Католицького У-ту кс. Фіялек не бажав собі фігурувати в "Рочніку" поруч з "соціалісткою Радлінською" і українцями. Обіцяли співпрацю Липинський, Кордуба, Крипякевич, Колесса.

Українські автори ждали друку українською мовою, на що редактор не міг погодитися, бо "Рочнік" читають і поза межами Волині, де не будуть українських дописів розуміти". Стало на тому, що дописи авторів-українців будуть друковані в двох мовах, польській і українській, а зміст на кінці буде поданий німецькою або французькою мовами. Однак до 1939 р. канцелярія митр. Шептицького, хоч обіцяла працю про унію на Волині, такої праці не надіслала. Проф. Томашівський свою працю був надіслав, але після його смерті, згідно з зарядженням дружини, рукопис був переданий Василям у Жовкві, які його видрукували. В. Липинський перепросив, що через хворобу і знищення матеріалів у Затурцях, не може нічого дати.

Останній, 9-тий том "Рочніка" був розпочатий друком в 1939 р. Частина праць вже перейшла коректу (Кухарського про Печенігів, М. Гумовського про печатки й герби волинських міст, Я. Пузини про печатки Любарта і Любартовичів). Сам Я. Гоффман працював над бібліографією Волині, яка мала мати більш 24 тисяч позицій, в 5 томах, але після заарештовання автора працю забрало НКВД.

На закінчення згадує про наукові інституції, які працювали в тому часі на Волині: Wolynskie T-wo Krajoznawcze і T-wo Opieki nad Zabytkami в Луцьку. В 1928 р. повстав "Волинський Музей", який в 1933 р. перейшов на власність "Wol. T-wa Przejscioł Nauk", яке в тому ж році було засноване. В 1938 році Крем'янецький Ліцей заснував "Wolynski Instytut Naukowy".

Автор звертає увагу на зацікавлення, яке викликали публікації "Рочніка". Однак були вони переважно зв'язані з історією Польщі, а серед авторів, праці яких були видрукувані, названо лише двох чи трьох українців.

В "Tekach Historycznych" т. IV, ч. 1-2 за 1953 р. Я. Гоффман виховує осередки на еміграції, які займаються дослідженням Волині і згадує: Українську Вільну Академію Наук, Наукове Т-во ім. Т. Шевченка, Інститут Дослідів Волині у Вінніпегу, Т-во "Волинь" у Нью Йорку, Український Науковий Інститут ім. В. Липинського в Торонто. При цьому знайомить читачів з цілями і завданнями 3-ох останніх осередків.

Застановляється над працею Я. Рудницького "Назва Волинь". Докладно обговорюючи доводження Я. Рудницького, не згоджується з тим, що "Валіана" Масуді означає Волинь, а схиляється до думки Т. Ковальського, що вона означає Велетів над Балтиком.

Вирахувавши довгу низку назв "Волинь" в різних місцях Чехії, Мадьярщини, Польщі, Білорусі, України і Сіверщини, автор приходить до висновку, що вони вони розміщені групами. 1-ша група — пів-

день Чехії, 2-га — Помор'я: а) біля Одри, б) у східній частині, 3-тя Великопольща, 4-та басейн Тиси, 5-та Волинь над Бугом, і 6-та у Сіверській Землі. На цій підставі вважає, що "Волиняни могли прийти з заходу, чи то з Чехії, чи з над устя Одри. Йшли через землі пізнішої Великопольщі, залишаючи згадки по собі у вигляді порозкиданих там назв". Припускає можливість того, що Волиняне становлять західню галузь слов'ян.

Друге припущення — Волиняне прийшли зі сходу. Д-р Шіmek припускає, що Дудеби під тиском Аварів, перейшли до Чехії, а з ними і Волиняне, які пізніше пішли над Одру. Це припущення Я. Гоффман відкидає, спираючись на літописі "Нестора". Звертає увагу, що багато однакових назв зустрічається на землях буви. кн. Сіверського і на Волині: Клевань — річка і містечко, Вир, Олексин над Окою і на Волині, Бельов над Окою і на Волині, Кошира над Окою і Камень-Коширський на Волині й ін., але від якогось внеску стримується. Розглядає думки Гер. Лабудн і К. Тименецкого відносно значення Волині в мандрівці слов'ян.

Повертаючись до праці Я. Рудницького зазначає, що "з прикриттю мусимо ствердити, що великі зусилля Я. Рудницького не вияснили в цілості походження назви "Волинь" і що можуть з'ясувати його лише досліди археологічні та що наразі в науці лишається в силі не дуже переконувочий погляд проф. Ільїнського, згідно з яким назва "Волинь" походить від лит. "овел" горбок і означає горбкувату країну".

У тих самих "Теках Історичних" ч. 1-2 за 1953 р. Я. Гоффман умістив огляд опублікованих 21 слов'янських першодруків. 19 з Англії і 2 з бібліотеки Упсальського У-ту. Нас цікавлять згадки про Остриську Біблію. Автори англійської публікації прийшли до внеску, що було лише одне видання Біблії, яке тягнулося досить довго (1580-1581) і в часі друку була зроблена коректа, що робить враження ніби було два видання. При тому п. Я. Гоффман згадує, як біля 1920-26 рр. оповідав йому пок. А. Волянський, що перед 1-шою Світовою Війною граф Ходкевич мав у Млинові цікавий примірник Біблії з Острога з вступом-передмовою, якої ніде інде не було. Петербурська Академія Наук пропонувала графу 3.000 рублів за опублікування цього вступу, але Ходкевич відмовився. Після війни Волянський і Гоффман надаремно розшукували цю Біблію, але не знайшли. Треба думати, що вона загинула.

Панас Хуртовина: "Під небом Волині". (Воєнні спомини християнина). 1952 р. Вінніпег, Канада.

Ці спомини євангельського проповідника появилися дуже на часі і заповнюють прогалину в нашій мемуаристичній літературі про останню руїну на наших землях. Книжка читається з великим зацікавленням. В спокійній епічній формі автор описує події, людей, природу. Твір просякнутий великою любов'ю до "своєї сонячної Волині, своєї рідної розп'ятої землі".

Леся Українка. Твори. тт. I-XII. Нью Йорк, 1953. Видавництво Ю. Тищенко — А. Білоус.

Повне, 12-томове видання творів найбільшого письменника Волині — Лесі Українки пригадує про ще одне завдання волиняків — зберігати й публікувати літературну спадщину своїх мистців слова. Нове видання (особливо у супровідних статтях) приносить багато цінного матеріалу з волинезнавства. Зокрема цінні під тим оглядом томи: 1-ий, де вміщено лірику, створену частинно на Волині, 8-мий з текстом “Лісової пісні” та 12-ий з статтею поетки “Купала на Волині”.

І. Косач-Борисова: “Колодяжне”.

Можливо не всі наші читачі знайомі з цими споминами Ізидори Петрівни, сестри Л. Українки, друкованими в Нью-Йоркському “Нашому Житті” в 1952 р. Радимо познайомитися з цим цікавим і дуже гарним описом родинного гнізда Косачів на Волинському Поліссі (від Ковлем).

СУЧАСНА ВОЛИНЬ.

Скупі відомості про Волинь, які доходили до нас з радянської преси, стали ще більш обмежені в 1954 році, наслідком заборони Кремля висилати за кордон видання “Союзних Республік”. Маємо лише видання московські. В спеціальній літературі про області, які давно належать до Советського Союзу, знаходимо часом похвали, більше догани, а про Волинь, особливо Рівенську область, відомості так скупі, що це б’є в очі. Ледве в кількох спеціальних журналах знаходимо кілька вісток про Волинь (області: Житомирська, Рівенська, Волинська, Крем’янецький повіт Тернопільської області), які уміщуємо.

У журналі “Сахарная промышленность” у числі 1/54 є згадка, що у грудні 1953 р. почала працювати велика цукроварня в Мизочі, при чому з тексту замітки виглядає, що вона “побудована”. В дійсності цукроварня в Мизочі побудована ще за царських часів, а в Польщі займала 4-те місце по потужности. Згадана (догана) цукроварні в Червоному і Корині. Про Житинську, Шпанівську, Бабинську і Корецьку цукроварні не згадано. Згадано, що у майбутньому мають будувати цукроварні у західніх областях, бо вони в теперішній час “переладовані сирівцем”.

У “Стекло и Керамика” знаходимо кілька вісток про “Завод строительного фаянса” в Славуті з нагоди великих браків. Про шкляну гуту в Костополі не згадано.

У “Лес и Степь”, “Лесное хозяйство” знаходимо догану Волинському, Станіславському, Житомирському,

Черновецькому і Рівенському “Управлінням Лесным хозяйством” за недостатне “соревнованіє”. Крім того виявилось, що в Житомирській області виготовлено 120 тисяч пар оглобель, а тимчасом на Україні оглобель не вживають, потрібні дишла. Оглоблі лежать, а колхози України “не можуть вповні використати тягової сили”, мелянхолійно зауважує журнал.

“Бумажная промышленность” друкує догану “Холмському Комбінату” за брак учнівських зошитів у 1952 році.

“Природа” за м. березень 1954 р. обговорює культуру морелі у “Брестской области”. Мимо згадки про мичурінців” визнає, що з кісток завезених ще у 1918 році з “Днепропетровска” (Катеринослава) були виплекані рослини, що вже давали овочі, але остаточно вимерзли в зимі 1939-1940 р. Деревця з їх насіння підмерзли, але не вимерзли й у “Брестской области” (належить до БССР) у 1952 році було 250 овочуючих дерев морелі.

Про тютюн, якого так багато саджено за Польщі, видобування торфу, камінного (за відомостями “Большой Советской Энциклопедии” у Волинській області після II-гої Світової Війни знайдено камінне вугілля), бурого вугілля нема нічого.

“Известия Акад. Наук СССР” (1/І 1954) приносять вістку про смерть проф. географії Московського У-ту М. Боднарського, родом з с. Сверщова на Холмщині.

“Советский Спорт” про Волинь мовчить. В ньому до червня 1954 р. уміщено лише два знімки роверових змагань, які відбулися весною ц. р. на Волині, на честь “300-ліття прилучення України”.

Перший знімок — невеличка група роверистів на трасі — автостраді. Перегони відбулися на трасі Корець — Рівне — Дубно — “Красноармейск” (Радивилів). Участь взяло 65 змагунів.

Другий знімок — перегони комсомольців “Дубновського” району. Знімок — на старті під деревами (на обох знімках дерева ще не розпустились). Учасники у власних, видно давніших, не спортових одягах, без номерів. Одягнені для перегонів за тепло (На обох знімках). На другому видно одну жінку в хусточці.

Звертає увагу оголошення — адреси “Техникумов физической культуры”. Подано 35 адресів — ні одної на Волині.

У “Ведомостях Верховного Совета СССР” в кількох числах видрукувано список жінок, нагороджених орденом

“Мать-героїня” за родження і виховання 10 і більше дітей Тому, що це мусять бути старші жінки й хтось може знайти відомість про знайому або родичку, уміщуємо цей список. Назви сіл мало де подані, заступлені назвами колгоспів, які опускаємо. Для орієнтації маємо тільки назви районів. “Ордени” признали:

Волинська область:

- 1) Бирук Марії Степанівні — Старовиж. район.
- 2) Боднарчук Матрені Вакуловні — Любеш. р.
- 3) Ващук Агафії Сильвестровні. — Манев. р.
- 4) Сачковській Зінаїді Микол. — Колков. р.
- 5) Солонинка Анні Ананьївні с. Хотешів, Ратненськ. р.
- 6) Шевчик Ярині Вас. — Любеш. р.
- 7) Галанчук Наталії Григор. с. Пески Речицькі, Ратн. р.
- 8) Дмитрук Парасці Омельян. — Камень-Коширськ. р.
- 9) Коляді Ганні Федоровні — Овадовськ. р.
- 10) Родюк Ганні Устинівні — Лук. р.
11. Савотник Устині Вас. Камень-Коширськ. р.

Житомирська область:

- 1) Бабійчук Мар. Олекс. Держ. р.
- 2) Башинській Ганні Конст. с. Биковка, Довбишськ. р.
- 3) Кравчук Дарік Петрівні, с. Мартинівка, Янушп. р.
- 4) Махновецькій Олені Олексієвні. Барашівський р.
- 5) Ожго Романії Деонизівні. Довбиш. р.
- 6) Осиповой Ульяні Парамоповні, м. Звягель (“Новгород-Волинський”).
- 7) Полевик Харитині Денисовні. Янушпольськ. р.
- 8) Примак Ганні Іванівні. Володарсько-Вол. р.
- 9) Авраменко Христині Корн. Емільчинськ. р.
- 10) Брушевській Антоніні Францевні. Емільчинськ. р.
- 11) Галицькій Єлізаветі Ігн. с. Ужочин, Звяг. (“Новоград Волинський”) р.
- 12) Гордієнко Параск. Олекс. Барашевськ. р.
- 13) Джура Анастасії Іванівні с. Андрушівка, Андруш. р.
- 14) Жабровець Ульяні Іван. Емільчинськ. р.

Рівенськ. область:

- 1) Волкович Ользі Семен. м. Костопіль.
- 2) Левценюк Параск. Максимовні. Радивилівськ. (“Червоноармійськ.”) р.
- 3) Мечкало Тетяні Іван. с. Осова, Домбр. р.
- 4) Трофімчук Євфр. Сильв. Березненський р.
- 5) Шурпик Федорі Семен. с. Малий Мидськ. Степан. р.

Тернопільська область:

1) Стасюк Анастасії Микит. Підгаєцький р.

Звертає на себе увагу факт російщення назв місцевостей, напр.: Ратновського, Киверцовського, Дубновського, Вербського районів.

Скарб римських монет. До Київського державного історичного музею передано скарб срібних монет, знайдених в м. Звягелі (Новгород Вол.). За попереднім визначенням цей скарб належить до II ст. після I. Хр., і складається з римських монет динаріїв, карбованих за часів римських імператорів Антонія Пія (138-160 р. після I. Х.) і Марка Аврелія (161-180 р. після I. Х.). Зношеність монет вказує на те, що вони довгий час були в обігу.

Знахідки римських монет I-III ст. на території України зустрічаються часто при археологічних розкопках або окремими скарбами. Це свідчить про те, що населення територій стародавніх слов'ян вело живу торгівлю з римлянами. ("Америка" ч. 192 за 9 жовтня 1953 р.).

Вістки з України за пресою й радієм. В Рокитному, Рівенській області, перебувала наукова експедиція "Львівського державного інституту та художнього промислу Академії Наук СРСР". Етнографією й народнім мистецтвом вона не займалася, а тільки "культурними перетвореннями на Поліссі за роки радянської влади".

Працівники краєзнавчого музею в Дубні (Рівенська область, Волинь) знайшли ще один примірник першого видання "Кобзаря" Т. Шевченка, надрукованого в 1840 році в Петербурзі ("Америка" ч. 193 за 12 жовтня 1953 р.).

Згадка про трагедію в селі Княже. Десять літ тому, 1943 р., село Княже, Горохівського повіту, пережило страшну трагедію. Німці, побороюючи український визвольний рух, обступили село Княже, запалили його, а опісля, схопивши 180 чоловіків, під недалеким лісом страшенно їх помордували, разом з їх парохом та вчителем. Село Княже — це один із багатьох свідків німецьких звірств в Україні. ("Америка" ч. 224 за 24 листопада 1953 р.).

РІЗНЕ.

ПРИДОРОЖНІ ХРЕСТИ.

На горах біля села Сквородка, б. Старокостянтинівського пов. ще в другій половині XIX стол. стояло кілька христів "фігур", з Розп'яттям, коп'єм та молотком, людською чашкою внизу та півнем на хресті. Стояли вони на горах: Копієвській, Рибаківій, Верболонній, Храпа-

невій, біля с. Новосельці та с. Круглика. Хрести були у великій пошані й перед ними, у тяжкій для селян хвилини, відбувалися молебні.

Київський генерал-губернатор Безак "Щоб хрести не були припадком збезчещені" наказав їх निकопати й перенести на кладовище.

Коли священник сказав про це в церкві народ почав ремствувати: "Ниньки кажуть знести фігури, а взавтра скажуть рознести й церкву. Ні, того не буде! Не дамо, та й годі!"

Перенесення хрестів було стримане й допіро по певному часі, коли перше обурення уляглося, селяне згодилось перенести на нові могилки один хрест, що стояв на цвинтарі. Зроблено це було "з плачем" при співі "Святий Боже!" Решту хрестів залишили на місцях, й по якомусь часі вони впали самі, від старости.

Придорожні хрести завжди були в довжину 7 аршин, завширшки 3 аршини 1). На них нераз можна було побачити, на високості людського зросту, оперезані запаски, фартушки, хустинки, віночки польових квітів. Запаски (фартушки) вішали замужні жінки, які хотіли мати дитину 2), хустину офірувала дівчина, яка хотіла вийти заміж.

СВ. ІВАНА "ЛОПУШНИКА".

У с. Рабієвка (б. Старокостянтинівський пов.) існував звичай 24 червня (7 липня н. ст.) прикрашувати стріхи на хатах зеленню, але не галуззям дерев, а "зіллям" — лопухом від чого цей день називається у них днем "Івана Лопушника".3)

У тій самій Рабієвці господиня, почувши перший грім, вибігає на двір, качається по землі й промовляє: "Щоб грім та блискавка не викачали моїх конопель, ліпше я сама викачаюся при цьому громі".4)

На празник Купала хлопці та дівчата села Базалії (Старок. пов.) сталять "Будяка", прикрашують його стяжками, ходять навколо та співають: "На Івана, на Купала, риба в борщ упала, а хлопці не поспіли, бо дівчата рибу з'їли" чи "раки в борщ упали, а дівчата не поспіли, бо хлопці раки з'їли".

(Записано в 1896 р. священником А. Червинським).1)

У м. Волочиску на Івана Купала купаються до сходу сонця.2)

1) За Теодоровичем. Историко-стат. описаніє церквей и прих. Вол. епарх. т. IV — 186.

2) Польська письменниця Коссак-Щуцка у "Kryzowcach" т. I пише, що вдавнину жінки у Франції та Польщі обтирали божків фартухами, коли хотіли мати дітей.

3) Теодорович. Там само IV — 873.

4) Там само IV — 881.

1) Теодорович. Там само IV — 547.

2) Теодорович. Там само, IV — 573.

Селяне с. Колесник (Старост. пов. Авратинська вол.), як зауважує автор, щірі українці (истые украинцы), ще у 1896 р. голили голови, залишаючи чуб на середній голови. 3)

Дитяча пісенька з Сурмич (передм. Дубна).

Коли прилітали боцяни, діти бігали по луках, викрикуючи в стопневе приспіванню темлі наступну пісеньку:

Боцян, боцян, клекотун,
Узяв бабу за колтун!
Каже бабі "Ходи!"
Баба каже: "Куди?"
Боцян каже: "До води!"
Баба каже: "Не піду!"
Боцян каже: "Поведу!"

Народня приказка, якої навчив діда, ще хлопця, столяр у Заславі. Дід помер у 1923 році на 71 році життя.

Єден, еден, еден, еден.
Ден, ден, ден.
Тут більше не буде
Як двадцять оден.
Як мені не віриш,
То порахуй сам.
(Приказка має 21 слово).

СПРОСТОВАННЯ.

До Редакції "Літопису Волині".

Шановні Панове!

На 105 сторінці "Літопису Волині" ч. 1-2 при обговоренні моєї праці "Завваги до раннеісторичних подій на Волині" знайшлося наступне речення: "Треба сказати, що це твердження Автора необ'єктивне". Хотів би тільки додати, що це мій погляд, а я, звичайно, не претендую на остаточне твердження. Однак факт, що городища, які згідно з класифікацією Антоновича належать до X віку, знаходяться на лівому березі рік. Приклад Новомисьська, поданий рецензентом, тим не відповідний, що це городище, положене на правому березі Устя, походить з кінця XI віку, чого доказом була, між іншим і надгробна таблиця з напису якої була зроблена відбитка, переслана до Державного Археологічного Музею у Варшаві.

Прошу прийняти вирази поважання і пошани.

Я. Гофман.

(Переклад з польської мови).

Капітан-Лейтенант Фл. Святослав Шрамченко.

УКРАЇНСЬКІ МАРКИ ВОЛИНІ.

(Поправки до ч. 1 "Літопису Волині").

Стор. 47: Київська Поштово-Телеграфна Округа була для ...повітів... Пинського (а не Нинська), Мозирського, Мінщини (не Пинщини), Річицького і Гомельського Могилевщини.

Стор. 48: пробні надруки тризубу:

1) Герб Гетьманської України роботи графіка — проф. Юрія Нарбута в листопаді 1918 р. 2) і 3) герби УНР були роботи не Ю. Нарбута, а проф. мистця Василя Кричевського.

Стор. 53: Ковель. Додати, що тоді ж була передрукована поляками ще українська марка за 20 гривень.

Стор. 56: 9. Любовня I (не II) і квітень 1944 р. (не 15.VI.1944 р.).

Автор працює зараз над історичною розвідкою для "Літопису Волині": "Українські грошові знаки на Волині в рр. 1918/20 і 1941/44".

У зв'язку з тим, що велика збірка укр. місцевих грошових знаків у автора в останній війні загинула, він цією дорогою звертається до Волинян з проською допомоги йому відомостями про ті грошові знаки Волині.

Автор має дані про грошові знаки таких місцевостей Волині: 1. Антонін, 2. Баранівки, 3. Дубна, 4. Житомира, 5. Корця, 6. Крем'яця, 7. Луцька, 8. Звягля (Новоград-Волинська) (лише польськ. окупації 1919 р.), 9. Острога, 10. Рівного, 11. Старокостянтинова і 12. Шепетівки.

Бракує: Сарн, Клевая, Овруча, Заслава, Костополя, Горохова, Здолбунова (залізн. бони) і інших.

За всі відомості і за самі бони, хоч би позичені лише до фотографування, автор віддячиться укр. марками.

Адреса автора: Capt. S. de Shramchenko, 1514 N. 8th Street, Philadelphia 22, Pa. U. S. A.

ХРОНІКА ІНСТИТУТУ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ (У ВІННІПЕГУ).

За рік часу Управа ІДВ відбула 15 засідань, полагоджено 520 особистих листів, вислано об'їзників, посилок з картками і книжками 1300.

Сучасно ІДВ нараховує 34 Членів-Наукових Співробітників, 37 Членів Кореспондентів та 20 Уповноважених.

На Різдвяні Свята минулого року вислано 10 тис. шт. карток з копією Образа Почаївської Божої Матері для збірки на фонд видання розвідки про церковне життя на Волині.

У місяці квітні ц. р. видано "Вісник ІДВ" ч. 2 накладом 450 прим.

Дня 29 липня 1954 р. появилася з друку книжка "Нарис історії во-

линської землі” Д-ра І. Левковича, як праця ІДВ, накладом “Волинського Видавничого Фонду” в кількості 1000 примірників.

Дня 30 травня 1954 р. ІДВ був запрошений до участі в З’їзді Славістів Канади і з рамени його був зачитаний доклад на тему: “До методології історіознавства”, д-ра Ю. Мулика-Луцка, професора Манітобського Університету.

Дня 24 липня 1954 р. кооптовано нового скарбника ІДВ, магістра права Сергія Радчука, нового поселенця в Канаді.

У місяці вересні 1954 р. запрошено на Почесного Члена поетку Оксану Лятуринську і на Членів-Наукових Співробітників п. ген. П. Шандрука і д-ра А. А. Неприцького-Грановського, професора Мінесотського Університету.

Заходами Ювілейного Комітету при співучасті Інституту Дослідів Волині та Об’єднання Письменників “Слово” друкується том поезій О. Лятуринської — “Волинської князівни, що закляла в слово всю первісну силу духа Волині” (Є. Малашок), “Співця Волині, цієї древньої, ще поганської, оттого бога Ярила! Духовних основ волинського світу” (Б. Гошовський).

Грошеві збірки на це видання переведено по всій Канаді і Америці. Волиняне Вінніпегу шире відгукулися і зібрали 67 дол., за що І. Д. В. шле всім жертводавцям сердечне спаси-Біг.

Один з віршів, присвячених поганській Волині читач знайде на початку книжки.

На запрошення НТШ в Сарселю, Франція, ІДВ зайнявся збіркою матеріалів до гаслової частини “Енциклопедії Українознавства” від Волинської Волості. На вислані об’явки одержано до 200 гасел, які вже опрацьовано і вислано до Редакції ЕУ.

Під сучасну пору опрацьовуються: а) друга частина “Історії Волині” від 1914 року до новіших часів; б) розвідка про церковне життя на Волині; в) монографія Почаївської Лаври; г) політична і економічна географія Волині. З певних причин імен авторів не виявляється.

Гасло “Волинь” до ЕУ — 2 опрацьовують: Д-р Ю. Мулик-Луцк, інж. А. Шумовський, д-р інж. К. Церкевич, д-р С. Кротюк і інж. М. Бойко.

У місяці серпні 1954 р. вислано до 12 більших бібліотек у вільному світі видання Волиняни, які дотепер з’явилися.

До архіву ІДВ передано рукопис, опрацьований Отаманом Бульбою-Боровцем, на 400 стор. машинопису п. н. “Армія без держави”, про дії УПА на Волині в 1941 до 1945 рр.

В серпні місяці 1954 р. вислано до 13 часописів “Нарис історії волинської землі” для рецензії.

Цікава статистика: на індивідуальні адреси вислано дотепер 420 примірників “Нарису історії волинської землі”. Науковому складові вислано дарово. Декому вислано за прислані раніше передплати. Дотепер прислали належність тільки 60 осіб на суму 90 дол., а кошт друку виносив 600 дол. З того виходить, що свідоміша верства волинян

мусить фінансувати дальші наукові розвідки. Про “рідний край” співається тільки в піснях, але по за ними діл мало.

Частина матеріялу до ч. 3 “Л. В.” вже в опрацьовані, просимо прислати дальші матеріяли: спогади, розвідки, короткі оповідання, вірші, які з подякою будуть використані.

Нова Управа ІДВ. 28 листопада 1954 р. в читальні “Просвіта” у Вінніпегу відбулися Загальні Збори ІДВ, на яких вибрано Управу в такому складі: Голова — д-р Ю. Мулик-Луцик, заст. голови на Канаду — інж. А. Шумовський, заст. голови на ЗДА — д-р В. Сенютрович-Бережний, секретар — інж. М. Бойко, скарбник mgr. прав. С. Радчук. Контрольна Комісія І. Онуфрійчук і К. Щербак.

1. Наукова праця ІДВ. Під сучасну пору провадиться праця над такими темами: Історія Православної Церкви на Волині — Віпреосв. Митр. Іларіон; “Історія Волинської Землі” від 1914 до 1945 р. — проф. Р. Б.; Прот. о. С. Гаюк: Пючаївська Лавра, монографія; проф. В. Кубійович і проф. І. Тесля: “Політична географія Волині”; проф. П. Шумовський: “Тваринництво Волині”; інж. М. Боровський: “Рослинність Волині”; інж. д-р К. Церкевич, д-в С. Кротюк і інж. М. Бойко: “Економічна географія Волині”; отаман Тарас Бульба-Боровець: “Українська Повстанська Армія (УПА) на Волині (спогади, як причинки до історії); проф. С. Килимник: “Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні” (етнографія).

3. Видавнича праця в 1954 р. — видано: “Нарис історії Волинської Землі”, на 160 стор. 1000 прим., автора д-ра І. Левковича. “Вісник ІДВ” 450 прим. і спільно з Т-вом Волинян у Нью Йорку “Літоннс Волині” на 128 ст 1000 прим.

Важне. Просимо подати нам прізвище та адресу особи, яка була на Національному З’їзді в Рівному в 1918 р. Це потрібні для історії повіших часів.

Десяткова система поширювання видань. В кожному більшому чи меншому поселенні українців повинна знайтися група людей, яка взяла б на себе обов’язок ширшого видав ІДВ. Вислати а індивідуальні адреси — рисковно. Просимо зголошуватися до кольпортажу. Для цього треба мати список наших земляків і розділити між собою адреси та території і після цього замовляти і кожному особисто доставувати.

Ласкаво просимо нашу інтелігенцію та добрих патріотів і щирих працівників — організувати десяткову систему!

Гасла до Енциклопедії. На запрошення Наукового Товариства ім. Т. Шевченка (НТШ), ІДВ зайнявся опрацюванням словникової частини від Волинської Землі. На вислані запитники одержано 220 гасел, які опрацьовано і вислано до Редакції ЕУ — 2. На цьому місці складаємо сердечну подяку всім, що над цим трудилися. Гасло “Волинь” опрацьовав д-р Ю. Мулик-Луцик; “Еконоіку Волині”: д-р інж. К. Ца-

ркевич, д-р С. Кротюк, інж. А. Шумовський і інж. М. Бойко. Ще можна присилати гасла, почавши від букви "Д" (Д, Е, Є, Ж, З ітд).

До видань ІДВ. Хто бажав би з членів наукових співробітників чи членів-кореспондентів видати свої праці під фірмою ІДВ але на власний кошт, Управа радо дасть свою згоду під умовою, що дану працю заапробує Редакційна Колегія ІДВ на чолі з його головою.

Бути видавцем книжки — це честь. Запрошуємо заможніших волинян власними коштами видати одну з книжок, що вичислені попередньо. Кому достаток дозволяє, нехай своє ім'я увіковічить як видавець книжки. Прохаємо ласково подати нам адреси тих, хто може бути видавцем запланованих чисел Волиніяни.

З ЛИСТІВ ДО ІДВ.

З листа ВПреоєв. Митрополита Ніканора (3 січня, 1955):

до родини Шумовських.

"Що видавництва наші просперують, як мокре горить — жадного дива нема. Трава тільки там зеленіє, де джерело і вогкість є... Самі бачите: усе просоветське має споживу з гадючих джерел. Інше знову ссе коровку з над Тибру. А ми, голодраці, мусимо ссати власну лапу, як ведмідь взимку. А Ви не журіться. Бідність не порок. І не в силі Бог, а в правді. Наше діло святе, воно й не загине. Через силу не беріться, а так помаленьку та потрошку. На довше хватить. Може дасть Бог, що й ми колись виліземо в люди. Уявіть собі на момент, що нам Господь судить вернутися на наші згрища. От тоді буде робота на здичавілому облозі! Отож тепер — при звичаюйтесь перемагати труднощі, щоб щоб терен нашого доброго зерна не заглушив. Вже й так — багато зроблено. Слід залишається.."

Ех, коли б нам так зійтись знову "на ясні зорі, на тихі води, у край веселий, у мир хрещенний". Рідного чебрику понюхати, зеленої жабки послухати, жовтим лататтям помилуватися... От тоді загули б, як пчолойки в полі... Може хто й діждеться. Щастя Боже!"

Будьте здорові, мої Дорогі! Сердечно вітайте від мене рідних Волиняків.

Ваш з любов'ю Митр. † Ніканор.

ХРОНІКА Т-ВА "ВОЛИНЬ" У НЬЮ ЙОРКУ.

Наша відповідь архиеп. Віталію.

У вересні 1953 р. рос. православний єпископ Америки і Канади Віталій (Марченко) виступив у своєму єпархіальному органі "Єпархіальних Ведомостях" (друкуються з "ять") проти української ієрархії. Згадавши про Собор Укр. Авток. Церкви в Америці в 1936 р. і за-

цитувавши виступ на цьому соборі одного з опозиціонерів, переходить відразу до українського духівництва, яке “тепер приїхало з Німеччини” й, покликуючись на своє архиєрейське сумління та обов’язок, перестерігає вірних перед приїздом “самосвятами”.

Архиєпископ Віталій, до першої світової війни в сані архимандрита належав до братії Почаївської Лаври, де завідував друкарнею, видавав “Почаєвській Лісток” і був організатором “Союза Русского Народа” на Волині. Пізніше, коли в лаврській друкарні вже не випало друкувати повні ненависті писання, заклав друкарню в Здолбуні 1), де в подвір’ї Почаївської Лаври друкував свій орган “Волинская Земля”. Тому події, які мали місце на Волині в цьому часі, мусять йому бути аж надто добре відомі.

А сталося що в 1913 році в “300 ліття царювання дому Романових” Російський уряд з великим накладом гроша 2) спровадив до Росії на урочистості Антіохійського патріярха Григорія IV родом араба. Єпископи російські при зустрічі з ним падали на лице (“ніц”). Тодішній волинський архиєпископ Антоній (Храповицький), який відіграв величезну роль в російській ієрархії, чоловік багатий, щедро обдарував патріярха й запросив його на Волинь. У неділю 21 квітня старого стилю 1913 року Патріярх, урочисто зустрінутий арх. Антонієм, відправив у Лаврі в сослуженні 8 російських єпископів Службу Божу, в часі якої хіротонісував на єпископа Крем’янецького (вікарія Волинської єпархії) Діонісія (Валединського) росіянина родом в Вологодській “тубернії”. Архимандрит Віталій чи сослужив при цьому чи був присутній на цій хіротонії.

Коли Почаїв був зайнятий поляками, архим. Віталій втемігрував до Чехії, де провадив проросійську працю на Закарпатті. Тепер архиєпископ Америки і Канади.

Архиєпископ Антоній, пізніше архиеп. Харківський, а наступно митрополит Київський, коли прийшло до поставлення єпископа для українців, прокляв усякого, хто це зробить. Тому ніхто з єпископів не рідважився хіротонісувати митр. Липківського й прийшло до поставлення його давнім, забутим олександрійським звичаєм.

Клятва митр. Антонія не була спричинена турботою про справу Божу, а була викликана справою політичною — його російським імперіалізмом, бажанням зберегти “єдиною і неделимую”.

1) Мала українські черенки і російські.

2) Після скасування патріяршества в Росії цар Петро I оголосив “Духовний Регламент” і запровадив в Росії неканонічний церковний устрій. Східні Патріярхи, хоч формально не оголосили зрвання єдності з Російською Церквою, однак уникали її й від того часу ні один патріярх (до 1913 р.) Росії не відвідав. Щоб патріярхи не знали правди про церковний устрій Росії. “Духовний Регламент” не був перекладений на грецьку мову (до 1918 р.). (Проф. Верховской: Ист. Русского Церковного Права. Ростов н/Д. 1918).

Господу Богові було завгодно, щоб поставлений Патріархом та арх. Антонієм єпископ Діонісій став митрополитом незалежної від Москви церкви, від якого починається ієрархія Української Церкви. Таким чином клятва Митр. Антонія спадає на нього самого.

У 1932 р., на домагання Української Соймової Репрезентації Польський Уряд згодився поставити єпископом для українців архимандрита Полікарпа. Росіяне при цьому виторгували єпископа й собі — єп. Савву (Советова).

Хіротонія єп. Савви відбулася в Варшаві 3 квітня 1932 р., а наступної неділі 10 квітня відбулася хіротонія єп. Полікарпа 3), яку довершив митр. Діонісій в сослуженні з інших ієрархів.

Преосвященний Полікарп був призначений до Луцька, де в часі війни, по відділенні Волині кордоном від Генеральної Губернії, дістав від митр. Діонісія зарядження ділати самостійно і хіротонісував кількох єпископів, головню з посеред достойних волинських священників-вдовців.

Беручи під увагу, що згадані події відбувалися майже в цілості на Волині, ми, волиняки, як свідки цих подій, вважали за свій обов'язок нагадати про них Високопреосвященному архієпископу Віталію, а тому вислали до редакцій низки газет наступного листа:

Т-во "Волинь" у Нью Йорку.

**ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ДО ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННІШОГО
АРХІЄПІСКОПА ВІТАЛІЯ.**

У числі 3-4 (липень-серпень 1953) "Епархіальнихъ Вѣдомостей Русской Православной Церкви въ Америкѣ и Канадѣ" Ваше Високопреосвященство вмістили "Раз'ясненіє о незаконномъ духовенствѣ", до якого закралися нестислості. Щоб не було "соблазну для одного з малих цих", вважаємо за свій обов'язок поінформувати Ваше Високопреосвященство про наступне:

З єпископів, поставлених митр. Липківським, до УАПЦ належить один — Високопреосвященніший митрополит Іоан (Теодорович), хіротонісований Високопреосвященнішим Христофором, митрополитом Пентаполісу, протосікелем Олександрійського Патріарха і арх. Мстиславом в сослуженні численного грецького духовенства. Він знаходиться в єднанні з Високопреосвященним митр. Іларіоном (Огієнком), покій-

3) Присутній на обох хіротоніях п. Є. П. оповідав, що хіротонією єп. Савви не було помітно жадного зацікавлення. При хіротонії єп. Полікарпа він помітив перед собором багато авт чужоземних представництв і то не тільки православних, багато більше ніж попереднього тижня. У дверях при вході до Собору стояла юрба й коли він протискався через цю юрбу, почув, що чийсь руки пройшли по його кишенях (обшук). Собор був переповнений.

ним митр. Полікарпом, генер пок. архиеп. Уругвайським Миколаєм, поставленим у єпископи патріархом Тихоном, пок. патріаршим архієпископом Харківським Феоділом (Болдовським) та іншими ієрархами.

Поставлення всіх єпископів Української Автокефальної Православної Церкви походить від Блаж. Діонісія (Валедінського), який був поставлений на єпископа Крем'янецького патріархом Антіохійським Григорієм IV в сослуженні митр. Антонія (Храповицького), тоді архієпископа Волинського і 7 інших російських ієрархів у Фомину неділю (21 квітня ст. ст.) 1913 року в Почаївській Лаврі, при чому Ваше Високопреосвященство, здається, теж сослужили в сані архимандрита.

Митр. Діонісій, Голова Православної Автокефальної Церкви в Польщі (Томос Вселенського Патріарха від 24 листопада 1924 р.), в сослуженні архієп. Феодосія, архієп. Волинського Олексія, єпископа Крем'янецького Сімона, вікарія Волинського та єп. Сави (Советова) дня 10 квітня 1932 р. в Варшаві хіротонісував во єпископа архимандрита Полікарпа (Сікорського), останньо Блаженнішого Митрополита.

Владика Полікарп, екзарх Блаж. Діонісія, дня 9 лютого 1942 р. в сослуженні архієп. Александра (Іноземцева) і єп. Юрія (Користова) поставив у Пінську во єп. Ніканора (Абрамовича). Дня 10 лютого 1942 р. в Пінську в сослуженні ще єп. Ніканора був поставлений єп. Ігор (Губа). Дня 12 травня 1924 р. єпископ Ніканор і Ігор хіротонісували єп. Михайла. Дня 14 травня 1942 р. в Києві єпископи Ніканор, Ігор і Михайл хіротонісували єп. Мстислава. Дня 16 травня 1942 р. в Києві єпископ Ніканор, Ігор, Мстислав і Михайл хіротонісували єп. Сильвестра. Дня 24 травня в Луцьку Високопр. Полікарп і Пресв. Мстислав хіротонісували єп. Геннадія. Дня 13 травня 1942 р. в Києві Преосв. Ніканор, Мстислав і Сильвестер хіротонісували єп. Володимира. Дня 7 вересня 1952 р. Блаж. Полікарп і арх. Ніканор хіротонісували в Парижі єп. Іоана. Дня 14 вересня 1952 р. в Парижі Блажен. Полікарп, Високопреосв. Ніканор і Преосв. Іоан хіротонісували єп. Олексія.

Митрополит Іларіон (Огірко) був поставлений во єпископи в Холмі Митрополитом Діонісієм, архієп. Краківським Палладієм (тепер в грецькій дієцезії), архієп. Чеським Савватієм (перед першою світовою війною інспектором "Клеванського Духовного Училища" на Волині), напевно Вам особисто відомим та єп. Тимофієм (Шретером) — тепер у Патріаршій Церкві в Польщі.

Як бачимо Ієрархія УАПЦ веде свій початок від Патріарха Антіохійського й називати її єпископів "самосвятами" — називати "самосвятами" Святішого Патріарха, Митр. Антонія (Храповицького) та інших єпископів, що брали участь в хіротонії Блаж. Діонісія, як рівнож Архієпископа Пінського Александра (Іноземцева).

Просимо Ваших молитов.

25 жовтня 1953 р. За Т-во "Волинь" у Нью Йорку
Інж. Богдан Дзівак, Голова Управи.

Дня 11 липня 1954 р. у Клівленді (Огайо) відправлено Службу Божу за душі православних вояків, які полягли у 1651 р. в бою під Берестечком. Правив свящ. Віталій Коваленко, співав хор під керівництвом Л. Островського. Відправа відбулася заходом Ініціативного Гуртка філії Т-ва "Волинь" у Нью Йорку і делегата Т-ва Л. Островського.

Відкриття філії Т-ва "Волинь" у Нью Йорку. 25 липня в Клівленді (Огайо) відбулися Загальні Збори, на яких ухвалено заснувати в Клівленді філію Т-ва "Волинь". Головою управи обрано М. Лещука, в склад Управи ввійшли: інж. М. Тарасюк та У. Шншута.

ДО ЧИТАЧІВ.

Дуже багато з нас не тільки не читають творів наших авторів-земляків, але не знають навіть про їх існування.

Щоб спопуляризувати твори авторів-волиняків, холмшан, підляшан або осіб з цими землями зв'язаних, Редакція на замовлення висилає деякі книжки, які може дістати, бажаючи в той спосіб поширити відомості про наших авторів і про наші землі.

Набуваючи книжки своїх земляків, ви заохочуєте тих з них, хто ще працює, до дальшої праці для слави і добра Нашої Землі.

Книжки висилаємо після одержання належності (дрібні суми, до доляра в США можна слати поштовими марками).

Нижче подаємо ціни книжок з коштами пересилки.

Леся Українка. Цикльостильні видання з вступом, поясненнями: "Лісова пісня" ціна 0.70	
Вибрані твори, зош. 1 ("Одне слово", Віла посестра", "Ізолюда Білорука", "Триптих"). 1.00	
Улас Самчук. "Куди тече та річка". 1-й том трилогії "Волинь". Найвидатішній твір сучасної української літератури 2.75	
Улас Самчук. "Марія", повість. 2.00	
Улас Самчук. "Ост", т. I. 2.00	
Олексій Сацюк. Молодий, дуже талановитий автор-волинцяк. "Смертоносці". Переживання в часі відступу большевиків і наступу німців у 1941 р., в тому під час розстрілів у в'язниці 1.00	
"Злат-жолудь", новелі, з портретом автора 1.00	
"Колоски", новелі. 0.60	
М. Бойко. "Молодий цвіт". Дарунок українським дітям. 0.25	
Проф. Р. Паклен. "Біла книга". 1.30	
Задніпрянський. "Чи Шевченко був малоросом" 0.65	
Задеснянський. "Україна", (курс українознавства). 1.60	
Проф. Ю. П. "Короткий курс пасічництва" (з досвіду на Волині). 1.00	
В. Січинський. "Українська порцеляна" (головно про волинську порцеляну). 0.50	
Іван Українець. "За Україну", драма. 0.50	
"Волинь у боротьбі за волю України" ч. I 0.50	
"Волинь", кварталник ч. ч. 1 і 2 по 0.25	
І. Левкович. "Нарис історії волинської землі". З праць "Інституту Дослідів Волині". Ред. Д-р Ю. Мулик-Луцик. В нарисах маємо історію Волині від найдавніших часів до 1914 року. 150 ст. друку, 21 ілюстрація, 1 мапа. 1.50	
Твори Митрополита Іларіона (проф. д-ра І. Огієнка):	
"Поділ Єдиної Христової Церкви". 1.50	
"Історія української літературної мови". 2.00	
"Трираменний хрест", наукова розвідка. 1.00	
"Принеднання Церкви української до московської". 0.30	
"Українська Церква --- Церква первозванна". 0.10	
"Князь Володимир прийняв православіє, а не католицтво". 0.10	
"Слово про Ігорів похід". 1.00	
"Туми", поема. 0.20	
"Прометей", поема 0.30	
"Народження людини", філософська містерія. 0.50	
"Жертва вечіра", поема 0.10	
"Наша культура", місячник за 1952/53 р-р., поодинокое число 0.25	
Книжки виписувати по такій адресі:	

ASSOCIATION "VOLYN"

1733 Bleecker Street, BROOKLYN 37, N.Y., USA.

БІБЛІОТЕКА "ЛІТОПІСУ ВОЛИНИ".

Інститут Дослідів Волині заснований у Вінніпегу 1950 року, поставив своїм завданням видавати кожного року одну наукову розвідку про Волинь з ділянки історії, економіки, культури, освіти, літератури, побуту тощо, щоб кільканадцятьма книжками подати енциклопедичні відомості про цю волость України.

Короткі науково-популярні статті, з різних ділянок минулого та сучасного, рішено містити в піврічнику "Літопис Волині", якого оце друге число віддаємо в руки наших Шановних Читачів.

Але ще є третій рід матеріялів; своїм розміром вони не можуть увійти до піврічника, ані не є вони з ділянки науки, — це документальні спогади, поезії, проза, побутові матеріяли і т. п. Ці матеріяли, як також відбитки з "Літопису Волині", рішено видавати під фірмою "Бібліотека Літопису Волині".

Першу назву, "Від церковного престола — до Берези за дроти" Прот. С. Гаюка, віддано до друку, хоч числом першим може бути також відбитка статті в цьому числі ЛВ: "Причілкові прикраси на волинських хатах" професора Ю. П.

Наше прохання до працівників пера: зголошуйте свої теми, подаючи назву, ділянку, розмір, кількість світлин і т. п. Першість матимуть ці матеріяли, що їх автори хоч частково оплатять друк, або матимуть змогу поширити четвертину накладу, віддавши прибуток на сплату друку.

На випадок потреби, ІДВ буде старатися підшукати видавців для даного рукопису, як, наприклад, працю професора С. Килимника п. н. "Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні", що її друкує статтями "Український Голос", а видавати буде власним накладом "В-ча Спілка "Тризуб". Передбачується видати 5 томів.

Отож, наша праця заплянована широко. Прохання до всіх: Допмагайте! Праця людей пера важна, але не менш важним є ширення видань. Ті, що допомагають, продаючи серед свого оточення по кілька примірників, роблять велику роботу. Їх імена будемо проголошувати в наших виданнях.

Прохаємо зголошуватися ласкаво до співпраці. Нехай між нами не буде ані одного волинянина, щоб чимсь не допоміг у праці, чи щоб у його хаті не було книжки про рідний край — Волинь-Україну!

У всіх справах звертатися на адресу:

Research Institute of Volyn, P.O. Box 606, Winnipeg, Canada

Ціна 1.00 дол.

Price \$ 1.00

Друковано накладом 1000 примірників